katmandu'dan meksika'ya

zeynep oral

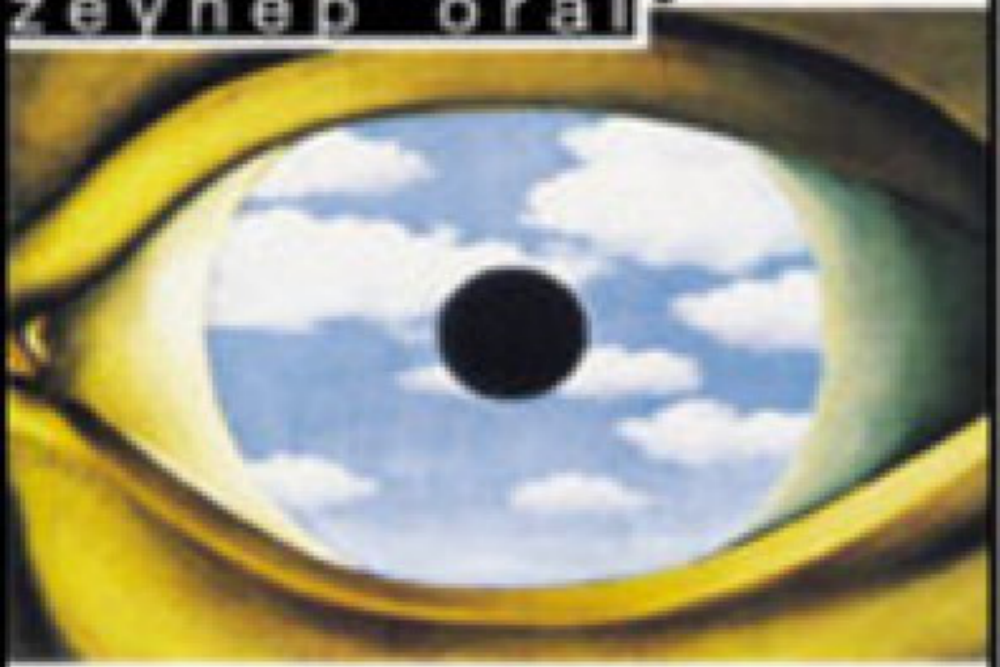

~~~
~~~

Sunu

Bir tren sesi, vapur sesi, uçak sesi, kısacası, bir yol sesi duymayagöreyim, yüreğim, pır pır... O yol sesi ister çoook uzaktan, dünyanın öbür ucundan gelsin, ister çok yakından, yaşadığım İstanbul'un hemen yanı başından. Yeter ki gelsin... O ses geldi mi, yolculuk başlamıştır bile: yüreğimde, kafamda, düşlerimde, içimde. Artık kollarımı kocaman açıp, bilinmeyeni kucaklamaya hazırımdır.

Mesleğim gereği bu yol sesini sık sık duydum. Gidilecek yer değildi önemli olan. Önemli olan gitmekti. Çünkü gitmek, yaşamı yoğunlaştırmaktı. Gitmek, zamanı, alanı, yaşamı yeniden yoğurmak, yeniden biçimlendirmekti... Her gidiş, tarih içinde, coğrafya içinde bir yolculuktu: başka toplumlara, başka insanlara...

Nereye ve hangi koşullarda olursa olsun, hiçbir gidişe hayır demedim. Nereye ve hangi koşullarda olursa olsun, hep daha öteye gitmeye çırpındım. "Daha öte"yi belirleyen kilometreler değil, yüreğimin atışlarıydı. Oralarda geçirdiğim süreyi belirleyen ise günler, haftalar değil, içimdeki coşkuydu.

Ülkeden ülkeye sınırlar aştım, insandan insana köprüler kurdum. Sınırlarla köprüler arasında, kendimi bulmaya çalıştım. Yanımda hiçbir zaman pusula ya da harita taşımadığımdan, yolumu hep sordum. Kaybolmaktan korkmadım.

Yeryüzünün yedi değil, yetmiş yedi harikasını gördüm. Yeryüzünde olmaması gereken acıları felaketleri de... Harikalarla felaketler arasında parçalanmamak için, cankurtaran simidi yerine insanlara sarıldım. Boğulmama hiç izin vermediler. Onlara teşekkürüm sonsuz.

Bu kitaba, belli bir amaçla (kongre, festival, seminer vb) gittiğim ve kaçınılmaz olarak yalnız ve yalnız o amaç çerçevesinde gelişen yolculukları almadım. Seçimimi, toplumları tanımama olanak veren yolculuklardan yana yaptım. Çünkü her gidişte (ve her dönüşte) ne gördümse, ne öğrendimse, ne yaşadımsa, anladım ki yeryüzünün en

müthiş, en korkunç, en harika ve en şaşılası yaratığı insan.

Yeryüzü, bilmediğimiz, tanımadığımız, merak bile etmediğimiz, tanımaya pek de çalışmadığımız toplumlarla dolu. insani, toplumları tanımaya çalışmak belki bir adım... Daha güzel, daha sıcak, daha sevinçli, daha mutlu gidişlere bir adım...

Tanrılarla insanların kucaklaştığı ülke

"Katmandu"... Taa, ne zamandan beri tılsımlı bir sözcüktü bu: "Katmandu"...

1960'ların çiçek çocukları, hippiler "mutluluğu" orada arıyordu... Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, ailesinden nefret eden genç kız, düzene başkaldırmaya niyetli delikanlı, eğitim sisteminin çürümüşlüğüne inanan genç, Amerika'da evindeki 28 çeşit konserve açacağına öfkelenen bir başkası soluğu "Katmandu"da alıyordu.

"Katmandu", düzene, topluma, tüketim toplumuna başkaldırı demekti...

"Katmandu" canının her dilediğini, her an yapabilmek demekti...

"Katmandu", özgürlük, sözüm ona özgürlük demekti...

"Katmandu", hava gibi su gibi, aşkın da, seksin de, esrarın da, öteki uyuşturucuların da "bedava" olduğu ülke demekti. Esrara sığınıp yeryüzünün tüm esrarlarını bir anda çözüvermek; çocukluk anılarında kaybolmak, ölümsüzlüğe, sonsuzluğa erişmek ya da yepyeni dünyalar keşfetmek, ancak ve ancak "Katmandu"da gerçekleşebilecek şeylerdi.

Gidiyorlardı. Yüzlercesi, binlercesi "Katmandu"ya gidiyordu. Paris, Londra, Oslo, Kopenhag'dan ya da New York'tan başlayan Katmandu yolları, mutlak Sultanahmet'ten geçiyordu. Onları görüyorduk: uzun saçlısı, kısa saçlısı, saçını kazıtmış, yalınayak, baldırı çıplak, bir lokma bir hırka hesabı yollara dökülmüşlerdi. Görüntüleri değilse de yürekleri çiçek açmıştı... Bir ütopya peşinde "Katmandu"ya gidiyorlardı ya da gitmeye çalışıyorlardı.

"Katmandu" dünyanın öbür ucuydu. Ve mutluluğu oldukları yerde yaratmaktansa, çoook çok uzaklarda, örneğin "dünyanın öbür ucunda" aramak daha kolaydı...

İşte Delhi'den Katmandu'ya giden uçakta bunları düşünüyordum. Yoo, hayır, benim Katmandu'ya gidişimin, günümüzde modası biraz da geçmiş olan bu ütopya ile ilgisi yoktu. Gitmezlik edemeyeceğim için gidiyordum Katmandu'ya. Kendimi, Ağa Han mimarlık ödülleri için çağrılı olduğum Pakistan'da bulunca, haritada hemen oracıklarda görünen Nepal'e ve bir kitapta "Doğu'nun Floransası" olduğunu okuduğum Katmandu'ya gitmemezlik edemezdim. Yıl 1980'di.

Uçak, Delhi'den güneşle birlikte kalktı, güneşle birlikte yola koyuldu. Delhi geride kıpkırmızı kaldı. (Delhi'nin kıpkırmızılığını, Nepal dönüşü daha yakın, daha uzun tanıyacaktım ondan şimdilik geçiyorum.)

Uçak yolcularının büyük bir bölümü Avrupalı, Amerikalı turistler. Tek tük "yerli" yolculardan biri, uzun ipek sariler içinde genç bir kadın yanımda oturuyor. Ya Hintli, ya Pakistanlı, ya Nepalli olmalı...

Uçak havalandıktan bir süre sonra genç kadın koltuğuna iyice yerleşti, çantasını açtı, ayağını en zorlamasız, en doğal bir hareketle kucağına aldı ve çantasından çıkardığı çeşitli boylardaki beş altın yüzüğü, teker teker ayak parmaklarına geçirdi. Sonra öteki ayağını da kucağına aldı. Beş başka yüzüğü de öteki ayağının parmaklarına taktı. Sonra çantasından Avrupa marka vişne rengi bir cila çıkardı ve her biri yüzüklerle donatılmış ayak parmaklarının tırnaklarını bir güzel boyadı. Cilanın kurumasını beklerken o hayranlıkla, ben şaşkınlıkla, hâlâ kucağında duran ayaklarını seyrediyorduk.

Konuşmayı başlatmak için: "Çok güzel oldu" dedim. Enfes bir İngilizce'yle, "Evet, galiba fena olmadı" dedi ve bir çırpıda anlatıverdi:

Ayak parmaklarının her birine yüzük takmak Hindistan'da eski bir gelenekti. Ama o Pakistan'da yaşıyordu. Pakistan çok daha tutucuydu. Hem hele şu sıralarda kadınların öyle süse düşkünlükleri, her dilediğini yapmaları Pakistan'da hiç de hoş karşılanmıyordu... Ama

şimdi durum farklıydı. Nepal'e gidiyordu, "Nepal'de kimse kimseye karışmaz, kimse kimseye yan gözle bakmaz" dedi. "İstediğin kılıkta dolaşabilir, istediğini takıp takıştırırsın, kimsenin umurunda değil. Kısacası özgürsün" diye ekledi...

Tamam anlaşıldı, yanımıdaki genç kadın da Katmandu'ya, ayak parmaklarına yüzük takma özgürlüğünü tatmak için gidiyordu herhalde... "Hay Allah! Siz de mi..." dedim ama ayağının cilası bu arada kurumuş olduğu için beni duymadı bile. Öbür yanımda oturan ve yolculuğun başından beri tüm turistleri öfkeyle seyreden Alman adam duydu. İlk kez kas kas gülüyordu.

"Kimse bilmez Katmandu'ya niye gittiğini... Ağızlarına bir özgürlük lafıdır dolamışlar, Katmandu'da ne arayacaklarını bile bilmezler" dedi ve ekledi: "Dünyanın en az gelişmiş ülkesi, en cahil ülkesi, kast ayırımının sınıf farklanının en korkunç olduğu, 25 ayrı dilin konuşulduğu bir ülke. Bunlar hâlâ hangi özgürlükten söz ediyorlar!"

Ve yavaş yavaş öğrenmeye başladım:

Nepal Krallığı'nda, o yıllarda insan başı gelir 100 dolardı. (Dünyada en düşük.) 15 milyonluk halkının yüzde 85'inin okuması yazması yoktu. Halkın yarısı Nepal dilini, geri kalan yarısı ise 25 ayrı dil konuşurdu. Bu yüzden ne radyoda ne de öteki yayınlarla eğitim yapmak kolay işti.

Götz Hagmüller (yanımda oturan Alman'ın adı) üç yıldır Nepal'de yaşıyordu. "Sakın Katmandu'da kalmayın. Turist tuzağıdır. Ya Bhaktapur, ya Patan'da kalın" dedi.

Bhaktapur? Patan? İlk kez duyuyordum bu sözcükleri...

"Katmandu", "Katmandu" diye dillerden düşmeyen, yalnız Nepal'in başkenti değil, aynı zamanda ülkeyi boydan boya bir bıçak gibi kesen, yaran koskoca bir vadinin de adıydı. Katmandu Vadisi'nde topu topuna üç kentçik vardı. (Bizim kasabalar boyutlarında üç kentçik.) Bunlar şöyle sıralanıyordu:

Katmandu, başkent ve en turist olanı. Patan, en Budist olanı. Ve Bhaktapur ötekilere oranla hiç değişmemiş olanı, 300 yıl önce nasılsa aynen öyle kalanı. Nepal halkının yüzde 15'i bu kentlerde, geri kalanı ise köylerde yaşıyordu...

Sorulacak daha çok şey var, ama sormaya vakit yoktu, çünkü dışardan, uçağın camının dışından bir şeyler bana göz kırpıyordu. Sanki bir beyazlık, sanki bir ışık... Yoo, yoo öyle aşağılardan bir yerlerden değil, hemen omuzumun düzeyinden. Allah, Allah, bu uçak hani 8.000 m yükseklikte uçuyordu... Tik, tik, tik trik... Ansızın uçağın tüm yolcuları, sol yandaki camlara yapışıp fotoğraf çekmeye başladılar. "İşte solunuzda Himalayalar" diyordu hostesin sesi.

Masmavi bir gökyüzünde, hani çocukların el işinden kestikleri dağlar gibi, en sert çizgilerle uzayıp gidiyordu yanı başımda Himalayalar. Tepeleri karlı, buzlu. Elimi uzatsam, tutuverecekmişim gibi. Bulutlar, çoook çok aşağılarda kaldı. Ve Himalayalar, öyle sessiz sedasız, ama müthiş güçlü, müthiş görkemli, bize eşlik etmeye başladı. Neden sonra, uçak inişe geçti, Himalayalara iyiden iyiye "tepeden bakan" duruma geçti ve uçak "Everest'in gölgesindeki" Katmandu Vadisi'ne daldı.

Yemyeşil ovalar, sapsarı tarlalar ve bunları kesen, kıvrılan akıp giden sular... Himalayalar koskoca, bizler minicik kalınca ve saatlerimizi 15 dakika ileriye alınca (Hindistan'la Nepal arasında 15 dakikalık bir zaman farkı var) Katmandu Havalimanı'na inmiştik.

İndik ve bir gürültü patırtı, bir koşuşmayla karşılaşmam bir oldu. Ambulanslar, polisler, doktorlar, görevliler... Alanda kıyametler kopuyor. Neye uğradığımı şaşırmıştım. Biri açıkladı:

"Bir iki saat içinde Delhi Hastanesi'ne ya da yedi saat içinde İtalya'daki herhangi bir hastaneye yetiştirilemezse, dört parmağı kesilecek."

Sedyede yatan eli sarılı adamı o zaman gördüm. Başucunda birbirinden gürültücü birkaç İtalyan, hepsi aynı anda konuşuyor, sağa sola emirler yağdırıyorlar. Hepsinin sırtında parlak mı parlak rüzgâr

ceketleri, gözlerinde kar gözlükleri, ayaklarında kocaman çizmeler. Oysa hava günlük güneşlik, İstanbul'un bir ağustos gününden farksız... İşte bu sahneyle birlikte, "Katmandu'ya akın"ın bir başka nedenini de öğrendim.

Bu neden, Himalayalar'dı. Yüksek dağlar, keşfedilecek tepeler, aşılacak engeller, insanoğlunun doğayla savaşı, doğaya egemen olma, daha yükseğe, daha yükseğe erişebilme tutkusuydu... Ve onlar da geliyorlardı.

Yüzlercesi, binlercesi, yeryüzünün gökyüzüne en yakın olan yerlerine ulaşabilmek için Nepal'e geliyorlardı. Hippiler, çiçek çocukları, mutluluk düşleri ya da uyuşturucular peşinde yollara dökülmeden çok önce onlar “keşfetmişlerdi” buraları. Ta 1920'lerde. Avrupa'da keşfedilecek dağ, tepe kalmayınca, Avrupalı dağcılar gözlerini buralara ve elbet "en yükseklere" yani Everest'e çevirmişlerdi. Nice canlar yitirildi, nice kollar, bacaklar, yaşamlar feda edildi, yeryüzünün bu en yüksek dağlarına.

Daha yükseğe, daha yükseğe varabilme çabasında en çok can yitirenler İngilizlerdi. İlk kez, en yükseğe, Everest'in doruğuna ulaşabilen de yine İngilizler oldu. Yeryüzünün en yüksek noktasına (8.848 m) 1953 yılında iki İngiliz Tensing ve Hillary ulaşabilmişti, ama Nepal'de 8.000 metreyi aşkın daha altı dağ, 7.000 metreyi aşkın 50'ye yakın dağ ve gerek bunların, gerek Everest'in tepesine ulaşabilmek için henüz geçilmemiş binlerce yol var. Her yıl, binlerce Avrupalı kendini bu yollara vuruyordu. Ve yoldan çıkmadıkça, yollarını yitirmedikçe en tepeye ya da mutluluğa yaklaştıklarına inanıyorlardı.

"Önce yolumuzu şaşırdık, sonra bir kar fırtınasına tutulduk. 5.000 m yükseklikte, tam yedi gün bir mağaraya sığındık. Kar fırtınası dindiğinde, yola devam edemezdik, çünkü bir arkadaşımızin parmakları donmuştu" diye anlatıyordu İtalyanlardan biri.

Parmakları donan dağcının bir uçağa ya da hastaneye yetiştirilip yetiştirilemediğini, parmaklanının kurtarıldığını mı yoksa kesildiğini mi bilmiyorum. Havaalanından ayrılmadan önce, son duyduğum şey, bütün İtalyanların "Yeti" diye birine ya da bir şeye lanet

okuduklarıydı.

Yeti? O da kim?

Bu sorunun yanıtını Katmandu'da rastladığım her dağcıdan daha sormadan alacaktım. Yeti ne tam insan, ne de tam hayvan, ikisi arasında dev bir yaratıktı. Yüksek tepelerde yaşadığı söyleniyordu. Dağ köylerinde yaşayanlar ondan çok korkarlar, çocuklarını da "Şimdi Yeti'yi çağırırım" diye korkuturlardı. Ancak henüz Yeti'yi gören olmamıştı. Yalnız var olduğu biliniyordu. Kendinin değilse de ayak izlerinin, kocaman ayak izlerinin resimleri çekilmişti. Ama yine de Batı'dan gelen ve dağa tırmanan herkes harıl harıl Yeti'yi arıyordu.

Bunları anlatan, Türk olduğumu öğrenince, “Nasıl sizin dağlara tırmanmaya gelen Avrupalılar Nuh'un Gemisi'ni arayıp dururlarsa, buraya gelenler de Yeti'yle karşılaşma umuduyla hep daha yükseklere tırmanmaya çalışırlar" diye eklemeden edemedi.

Avrupalıların, dağcılık için Nepal'i yeğlemelerinin bir başka nedeni de bu ülkenin insanlarıydı: açık yüreklilikleri, yardımseverlilikleri ve dağda ya da bayırda yollara düşmüş herkese yol göstermeleriydi.

Katmandu'ya ayak bastığım an önce insanlarını gördüm... Daha önce Pakistan'da ve Hindistan'da birkaç gün geçirmiştim. Pakistanlılar diğer Pakistanlılara, Hintliler de, bütün öteki Hintlilere benziyordu. Oysa Nepal'de hiç kimse bir başka Nepalliye, yani ülkenin diğer insanlarına benzemiyordu. Sokaklarda rastladığım herkes Japon'a, Çinliye, Hintliye, Arap'a, Moğol'a, Latin Amerikalıya ya da İspanyol, İtalyan, Yunanlı gibi Akdenizlilere benziyordu. Renkleri, siyahın, sarının, beyazın her türlüsüydü. Giysileri de öyle: kiminde sarı, kiminde şalvar, kiminde çarşaf, kiminde dapdar pantolon ve üzerinde Çinli (Mao) gömlekler, kiminde Moğol, Tibet yelekler, ceketler ve kepler, kiminde kat kat etekler, çoğunda da "Hint Fakiri" misali, belden aşağı sarılmış bir bez parçası. Kadınlarda bu kez parçası, giysinin üzerine sarılmış. Ama ne sarılış: kâh bir kuşak gibi, kâh bebeği sırta kundaklayan bir beşik gibi, kâh dağlar gibi yüksek saman yığınların çevreleyen ve gelip omuza dayanan bir çember gibi. Bir bez parçasının, hani nerdeyse bedenin bir parçası olmuş bir bez parçasının bunca çok yönlü kullanılabileceğini ilk kez Nepal'de gördüm.

insanlar dedim: ırklar, soylar, etnik gruplar birbirine öyle bir karışmış ki ayırabilmek olanaksız. Dinler de öyle: Budizm ve Hinduizm. Bu iki din yüzyıllardır uyum içinde bir arada yaşamış ve yaşıyor Nepal'de (kitaplar, din yüzünden kavga ya da savaş etmemiş, dünyanın tek ülkesi diyor). Halk Budizm'in ya da Hinduizm'in bin bir çeşidini, yöntemini ya da her ikisini birden birbirine karıştırarak uyguluyor. Tanrılar Budha, Ganesa, Vişnu, Narayan, Şiva (ah Hele Şiva!), Şakti, Surya, Brahma, Krişna... Ama bir dakika: ben size insanları anlatıyordum, tanrılara geçmişim... Ne dedikti, Katmandu'ya varır varmaz, önce insanları gördüm. Hayır, olmadı: Katmandu'ya varır varmaz önce tanrıları gördüm. Yok yok, insanları... Hayır tanrıları... Bilmiyorum. Önce tanrıları, sonra insanları mı, yoksa önce insanları sonra tanrıları mı gördüm bilmiyorum. Bildiğim, bu ikisi birbirlerine öyle bir sarmaş dolaş olmuş yaşıyorlar ki, Nepal'de, hangisi hangisidir bir türlü ayıramadım.

Öyleyse, baştan başlıyorum.

Katmandu'ya varır varmaz, birbirleriyle sarmaş dolaş olmuş insanlarla tanrıları gördüm. insanlar olsun, tanrılar olsun, onlanı yaşadıkları çevreden, toplumdan coğrafyadan tarihten soyutlamak olanaksız. Onları birazcık olsa da tanıyabilmek, burada gördüklerimi az da olsa değerlendirebilmek için bunları bilmek gerek. O nedenle gelin, "biraz tarih, biraz coğrafya" deyip, önce Nepal'e bir bakalım:

Nepal, Hindistan'la Çin arasında ince uzun bir şerit gibi uzanan, topu topuna 141.577 km^2. Yeryüzündeki en büyük yükseklik farkları bu ülkede bir araya gelmiş. Hint sınırına yakın Terai Platosu deniz seviyesindeyken Çin sınınına yakın Himalayalar 8.000 m yükseklikler ulaşıyor. Bu çeşitli yükseklikler arasında, akıp duran sular Nepal'i yeşilin bin bir türüne, dik yamaçlı vadilere, birbirinden değişik çiçek ve bitki bahçelerine, güzelim kokulara boğuyor... İklimi, şiddetli musonların estiği ve her yeri toza toprağa buladığı haziran-ekim ayları dışında şerbet gibi: gündüz, güneş varken tatlı bir sıcak, güneş battıktan sonra, serince...

Nepal tarihinin 2000 yıl öncesinden kalma kanıtları Hintlilerin ünlü "Mahabharata Destanı" ve Budha'nın doğum yeri olan Lumbini'deki

(bugün Nepal sınırları içinde) yazıtlar. İki bin yıl boyunca Nepal, Hintliler ve Moğollar tarafından ha bire istila edilip durmuş. Bura halkı Nevarları çeşitli sülaleler yönetmiş. Egemenliğini en uzun sürdüren Mala soyu, burada üç krallık kurmuş: Katmandu, Patan ve Bhaktapur krallıkları, (bugün ülkenin belli başlı üç kenti bunlar). Krallıklar birbirleriyle kâh rekabet, kâh dayanışma havası içinde bu üç kenti tapınaklarla, zenginliklere donatmışlar da donatmışlar. 18. yüzyıl'da Narayan Şah Sülalesi, Mala Sülalesi'ni devirmiş ve tüm krallıkları ya yok ederek, ya birbiri arasında eriterek, Nepal Birliği'ni kurmuş (1758). O gün bugün Nepal'i Narayan Şah Sülalesi'nin kralları yönetiyor. 19. yüzyıl'da, Asya ve Afrika ülkeleri teker teker İngiliz sömürgesi haline gelirken, Nepal tüm komşularıyla ve komşularındaki yabancı egemen güçlerle savaşarak, daha çok da uzlaşarak sömürge durumuna düşmemeyi becerebilmiş. 1900'ler boyunca süren demokrasi deneylerinden sonra, Nepal'de partisiz, parlamentosuz bir krallık yönetimi vardı. Kral Birendra'nın, İngiltere'nin Eton, Amerika'nın Harvard Üniversitesi'nde eğitilmişliğiyle övünüyordu Nepalli soylular. Kral Birendra'nın dedesi zamanında 1955'te Nepal, Birleşmiş Milletler'in üyesi olmuştu. Bugün, parlamenter monarşiyle yönetiliyor.

Nepal'in nüfusu 21 milyon. Halkın yüzde 92'si yolu olan ya da olmayan köylerde yaşıyor. Geri kalanı da krallıklardan kalma üç kentte. En büyüğü başkent Katmandu'da yaşayanların sayısı 500.000. Nüfusun yüzde 65'inin okuması yazması yok.

Nepal'e varışımın üçüncü, dördüncü günüydü. Birden fark ettim: geldiğimden beri hemen hemen hiç, yaşlı bir Nepalliye rastlamamıştım. Ama hepsi öyle ufak tefek, minicik sıskacıktı ki, belki hiç yaşlanmıyorlar, yaşlarını göstermiyorlar diye düşündüm. Sonradan öğrendim. Evet yaşlanmıyorlardı. Çünkü Nepal'de insan yaşamı ortalama 50-55 yıldı. Sağlık ve beslenme koşulları ancak o kadarına izin veriyordu. Ve Nepal'de her 80.000 kişiye bir doktor düşüyordu.

Nepal'e varır varmaz, önce insanları ve tanrıları gördüm. Hemen ardından ülkenin tek ürünü, pirinci...

O korkunç rüzgârlar yeni bitmiş, herkes kadın erkek, çocuk herkes, her yerde pirinç kurutuyordu. Her yerde, yani dağda, bayırda, sokaklarda, kaldırımlarda, alanlarda, bahçelerde, evlerin, tapınakların

içinde, dışında, hemen önünde, kısacası aklınıza gelebilecek her yerde. Ve tanrı olsun, insan olsun herkes gözünün nuru gibi kolluyordu pirinci. Güneşle birlikte kalkıp seriyorlar pirinci güneş batarken topluyorlar, ertesi sabah yeniden sermek için.

insanlar pirinçle yatıp, pirinçle kalkıyorlar, ama onları yaşatan, daha doğrusu ayakta tutan hani baştan beri söylediğim, tanrılarla haşır neşir, sarmaş dolaş olma durumu...

Tanrılar, tanrılar... Peki nerede bu tanrılar diye soracak olursanız, sakın kızmayın ama "her yerde" diyeceğim. Şöyle ki:

Yeryüzündeki herhangi bir kenti düşünün. Şöyle biraz tarihsel ve kültürel bir geçmişi olsun. Bunların herhangi birinde tarihi eser ya da sanat eseri dediğimiz yapılar, estetik kaygılar taşır ve gidilir, görülür, izlenir, seyredilir. Onlar, yani izlenenler bir yandadır, siz ya da izleyenler öte yanda. Oysa Nepal'de böyle bir şey söz konusu değil...

İşte daldım Katmandu, Patan ya da Bhaktapur'un göbeğine. Alanlar dolusu tapınak, sokaklar dolusu tapınak, her yer tapınak. Tümü de bin bir heykelle, tanrı, insan, hayvan, yarı tanrı, yarı insan, yarı hayvan heykelleri ve kabartmalarıyla donatılmış. Tam artık bitti, diyorsunuz karşınıza daracık bir sokak daha çıkıyor, o da tapınak dolu. Sağa dönüyorsunuz ya da sola dönüyorsunuz, yeni alanlar, yeni sokaklar çıkıyor karşınıza, onlar da tapınak dolu. Bitmiyor, sonu gelmiyor bu tapınakların...

insanlar bu tapınaklarda yiyip içiyor, bu tapınaklarda yatıp uyuyor, bunlarda çalışıyor, bunlarda yaşıyor. Diyelim tapınakların birinci katları manav, bakkal, kasap, ikinci katlar dükkân ya da ev. Aynı tapınağın şu iki sütun arası manavken, yanındaki iki sütun arası terzi dükkânı. Şu tapınağın işlemeleri pek müthiş diyorsunuz, gidip yakından göreyim diyorsunuz ve kendinizi bir Nepallinin yatak odasında buluyorsunuz. insanlar bu tapınaklarla haşır neşir, bir arada yaşıyorlar. Üzerlerindeki heykellerle dertleşerek, bunlarla birlikte düşünerek, onlara yol yordam sorarak, çevrelerini, olayları bunların aracılığıyla yorumlayarak yaşama biçimlerini oluşturuyorlar.

İşte Katmandu'nun orta yerindeydim. Ne hippileri, ne uyuşturucuları, yalnız ve yalnız insan gibi tanrılarla, tanrı gibi insanların sarmaş dolaşlığını, bütünlüğünü ve birliğini görüyordu gözlerim.

Burası Katmandu'nun orta yeri Durbar Meydanı, Şaşkın şaşkın çevreme bakınıyorum. Şaşkın şaşkın, çünkü durduğum noktada ayaklarımın üzerinde şöyle 180 derecelik bir dönüş yapsam, yaklaşık 50 tapınak birden görüyorum. Yoo, endişelenmeyin teker teker 50 tapınağı anlatacak değilim. Zaten tümüne girmedim bile. Hemen burnumun önündeki ilk tapınağa ilerledim. Teker teker basamaklarını tırmanıyorum. Önce taştan iki filin, sonra iki asların, sonra iki maymunun arasında geçtim ve tapınağın ilk katına vardım. Varmamla birlikte bir koku, bir koku başka türlü. Koku ve hafiften bir duman... Neyse ne, deyip tapınağın birinci katını gezip, başladım ikinci kata tırmanmaya. İkinci katta turistler azaldı, sırtlarını bir Budha heykeline dayayıp sere serpe yayılmış, baygın bakışlı hippiler çoğaldı, koku ve duman yoğunlaştı. Üçüncü ve son kata vardığımda kokunun ve dumanın kaynağıyla burun buruna geldim.

Çikolata renkli, kapkara sürmeli gözlü, sekiz-on yaşlarında bir çocuk, beline sardığı bez parçasının ucunu hafiften kaldırmış, gizliden gizliye bir şeyler gösteriyor.

Enfes bir İngilizce ile yolunuzu kesiyor: "Verelim abla, en iyisinden, en âlâsından. Budha çarpsın ki, daha ucuzunu bulamazsın. Ötekilere sakın aldanma. Esrarın en âlâsı bende. İster sigaraya sarılmış, ister kurabiyede, ister saf... vb, vb" Yanıt vermeden, hiçbir şey söylemeden yolunuza devam ettiniz mi yandınız. Kolay kolay peşinizi bırakmıyor. Yalnız Budha'nın değil, daha bin tane tanrının üzerine yemin ederek en iyi, en ucuz malın kendisinde olduğuna sizi inandırmaya çalışıyor. Yok, istemem derseniz ve gerçekten istemediğinize onu inandırabilirseniz, bu kez başka öneriler getiriyor:

"Peki abla, kızma be abla, bunu istemezsen eroin verelim, kokain verelim." Ve kendi kendine karar verip bir güzel pazarlığa başlıyor: "Peki söyle bakalım, sen ne veriyorsun?... Hele söyle bir, belki anlaşırız." Baktı ki, sizi pazarlığın heyecanıyla da tavlayamadı, o zaman son kozunu oynuyor:

"Öyle olsun abla... Tamam, anlaştık, sana hiçbir şey satmayacağım. Ama sevdim seni. Al, şu sigara benden sana armağan olsun..." İşte o armağanı aldınız mı yandınız. Çünkü o zaman ertesi gün ilk iş o çocuğu bulup elindeki "mallar" için bu kez gerçekten pazarlığa başlıyormuş insan. Ben çocuktan kurtuluş yolunu, tapınağın tepesinden, üç kat aşağıya inip, ayaklarımı yere basmakta buldum.

Peki ama hani uyuşturucu maddeler Nepal'de artık yasaktı? Hani 1973'te çıkarılan bir yasayla her tür uyuşturucunun alımı, satımı, kullanımı yasaklanmıştı? Hani yasağa uymayanlara çok sıkı ve sert cezalar vardı? Bu soruların yanıtını birkaç gün içinde arkadaşlık kurduğum ilk Nepalliden alacaktım:

Evet 1973'te böyle bir yasa çıkarılmıştı. Ama yasa, işte öyle kâğıt üzerindeki yasalardandı... Nepalli din adamları oldum olası esrar içerdi. Şimdi yasa çıktı diye nasıl bıraksınlardı ki? (Nepal'de nüfusun yarısının din adamı olduğunu belirteyim.) Zaten işi bozan bu hippiler olmuştu. Onlar buralara akan etmeden önce kim esrar içermiş, kim içmezmiş, farkında olan bile yoktu... Hayır, Nepal'de gençler değil, yaşlılar içerdi daha çok esrarı... Doğma büyüme Nepalliydi ama daha bugüne dek kimsenin esrar içti diye tutuklandığını, cezalandırıldığını görmemişti. Yalnız yurtdışına esrar kaçırmak isteyenlerin hapse attıkları oluyordu. Ama elbet, yakalandıklarında...

Bunları bana anlatan 40-45 yaşlarında Nepalli bir kadındı. Hayır, kendi içmezdi, ama babası her akşam tüttürürdü. Neden içmesindi ki: eninde sonunda haşhaş da bir bitkiydi. İşi çığrından çıkaranlar, zararlı hale dönüştüren hep o hippilerdi. O da, burada rastladığım tüm Nepalliler gibi hippilerden nefret ediyordu. Hippiler yüzünden bu yasak çıktı. Bu yasak da haşhaş ekicisini ekmeğinden etti, diye öfkesini kusuyor ve ekliyordu:

"Bugüne dek hippiler buraya gelip yerleştiler, bura halkıyla hiçbir ilişki kurmadan yalnız "bedava" yaşamaya baktılar, yalnız uyuşturucularla dostluk kurdular ve Nepal'i Nepallileri sömürmekten başka bir şey yapmadılar. Ama artık bu işin de sonu geldi."

"Nasıl?" diye sorduğumda şu yarıtı verdi:

"Bundan birkaç ay önce hükümet, çok yerinde bir karar aldı. Nepal'i gezmek için 15 günlük vize veriliyor. Bunun dışında fazladan kalmak istedikleri her gün için para ödemek zorundalar. Zaten parasız oldukları için çekip gidiyorlar ya da yok oluyorlar."

Bu "yok olmak" sözcüğünü sonradan, özellikle hippiler arasında çok duyacaktım. İlk duyduğumda hiçbir anlam veremedim, öylece geçiştirdim. Hoş sonradan da anlam vermek pek kolay olmayacaktı ya...

Nepalliler, nasıl hippileri sevmiyorsa, hippiler de Nepal'e gelen turistlerden öylesine nefret ediyorlardı. Öyle ya onlar Katmandu'ya "özgürlük, mutluluk, falan, filan" adına gelmişlerdi. Oysa turistler ceplerindeki parayla yalnızca "görmeye" geliyorlardı. Üstelik nelerden kaçtılarsa, bunların tümünü anımsatıyordu turistler. Peki ama Nepallilerle de hiçbir ilişkisi olmayan bu hippiler kimi, neyi seviyordu, ne arıyorlardı? Bu sorulara yanıt aramak için vakit henüz erkendi.

Bugün uçakta verilen öğüde uyup "turist tuzağı" Katmandu'da kalmayacak, vadideki üç kent arasında en Budist olanı diye bilinen Patan'a gidecektim. Nasılsa bu iki kenti yirmi dakikalık bir otomobil yolu (Nepal için oldukça uzun bir yol) ayırıyordu. Nasılsa Katmandu'ya gelmeye daha çok vakit olacaktı. O nedenle hippileri kafamdan silip, Patan'a doğru yola çıktım.

Güneş batmak üzereydi. Ve elimdeki minik rehber "güneş batarken, mutlak Swayambhunath Tapınağı görülmeli" diyordu. Nepal'in bu en eski tapınağı (2000 yıllık), günümüzün Budist merkezi, Katmandu'yla Patan arasındaki bir tepedeydi. Yalnız elimdeki kitapta, tapınağa dört yüz basamakla çıkıldığını okuduğumda, iş işten geçmişti: yoldan ayrılmış, tepenin eteklerine varmıştım bile.

Başladım ormanın içindeki 400 basamağı ağır ağır çıkmaya... Önce tek tük, bir iki, hadi bilemediniz üç beş maymunla karşılaştım. İçimden "ne şirin" diye geçirip tırmanmayı sürdürdüm. Ama giderek maymunlar çoğala çoğala yüzlerceyi bulunca ve hoplayıp zıplayıp, ayaklarımın arasında dolaşmaya, bir o yandan bir bu yandan koşmaya başladıkça, hele hele vınn diye daldan dala tepemde uçuştukça,

korkmadım değil. Neyse ki, yolda ha bire başları kazınmış, tepeden tırnağa turuncuya bürünmüş Budist rahiplerle karşılaşıyordum. Ve her karşılaşışta, hazır ola geçip, iki avuçlarını çenelerinin altında birleştirip, yerlere kadar eğiliyorlardı. (Ne de olsa, maymunlara karşı insana bir güvence veriyor...)

Tırmandım, tırmandım, ha babam tırmandım. Hep, "Burada maymunlar kutsal hayvandır. Hiçbir şeycik yapmazlar adama" diyerek, yine tırmandım. Öyle ya Budistlere göre maymunlar en ilkel biçimde, "eğitimsiz bilinci" simgeliyor. Kendi kendime bir yandan, "İlkel de olsa, eğitimsiz de olsa, bunlar bilinçli maymunlardır, korkma" diyerek, bir yandan da "Ya çok bilinçliyseler ve benim Budist olmadığını anlarlarsa" diye korka korka basamakları çıktım.

Sanırım 300'e falan gelmiştim. Derinden bir sesler duymaya başladım. Giderek ya ses bana ya ben seslere yaklaşıyordum:

"Om Mani Padme Humm"...
"Om Mani Padme Hummm."

A, a... Asaf Halet Çelebi'nin bir şiiri ya da hani o çok ünlü Hair müzikalinin bir şarkısının sözleriydi bu. Yoksa korkudan sesler mi duymaya başlamıştın...

"Om Mani Padme Humm"lar iyiden iyiye yaklaştığında 399 basamak geride kalmıştı. Soluk soluğaydım. 400'üncü basamağa geldiğimde önümde tahta bir kapı belirdi. Kapıyı usulca aralayıp içeri süzüldüm. Ve o anda gördüklerim karşısında donup kaldım:

Bir Budist ayininin ortasına düşmüştüm...

"Om Mani Padme Humm..." "Om Mani Padme Humm..."

Önce gözlerim bin bir çeşit renkle, ama en çok, en çok turuncuyla kamaştı. Sonra burnum, genzim binbir çeşit tütsünün kokusu ve dumanıyla yandı. Bir ara daha rahat soluk alabilmek, gökyüzünü

görebilmek için başımı yukarlara kaldırdığımda, Budha'nın çekik mi çekik gözleri, derin mi derin bakışlarıyla karşı karşıya geldim. Írili ufaklı bir sürü tapınağın en ortasında koskoca bembeyaz bir kubbenin tepesinde altın bir küre ve kürenin her bir yanından Budha'nın gözleri, aşağılara ve bana bakıyordu.

Aşağılarda, kâh tapınakların, kâh minicik taş kubbelerin, kâh dev boyutlu dua çemberlerinin arasında, birbirleriyle kesişen taş yollara yüzlerce erkekli kadınlı, çoluklu çocuklu Budist oturmuş, bağdaş kurmuş, dua ediyor. Şimdiye dek hiç görmediğim biçimde bir dua bu. Bir yandan "Om Mani Padme Humm" diyerek oldukları yerde ileri geri sallanırlarken, bir yandan da önlerindeki bin bir türdeki rengarenk çiçeği minicik parçalara, yapraklara ayırıyorlar. Bu ayırdıkları parçaları, iki yanında oturanlara ve aynı işi yapmakta olana veriyor. Böylece her birinin önündeki çiçek demetleri her an yeni biçimlere, yeni renklere bürünüyor. Her dua edenin önünde tütsü yanıyor. Fazla el değiştirip artık erimek ya da yok olmak üzere olan yaprakçıkları bu tütsünün içinde yakıyorlar.

Ansızın yanı başımda bir ses duydum: "Duaya katılmak istiyorsan, önce başrahipten izin alman, sonra yanlarına sıkışıp 'Om Mani Padme Hum' demen yeter" diyordu kocaman kapkara gözleri olan, on onbeş yaşlarında bir çocuk.

"Ne demek Om Mani Padme Hum?"

Kocaman güldü çocuk: "Hani bütün Budhaların simgesi lotus çiçeği var ya... İşte lotusun içindeki cevher hepimize kutlu olsun, demek bu sözler."

Benim bildiğim bir tek Budha vardı, ama çocuk bütün Budhalar dediğine göre... İşler iyice karışıyordu. Peki ama, rahip mahip görünmüyordu, ya o nerdeydi. "Burada çakılıp durursan, hiçbir şey göremezsin, dolaşmak gerek" dedi, çocuk. Ve o önde ben arkada başladık dolanmaya. Meğer buraya vardığımdan beri gördüklerim ayinin bir ucuymuş, asıl göreceklerim şimdi başlıyormuş.

İçerlere, öteki tapınakların arasına ilerledikçe, yere bağdaş kuranların,

birbirleriyle haşır neşir olan maymunların, çiçeklerin ve tütsülerin sayısı arttı. Başrahibe rastlamadan önce, taştan oyulmuş bir güzeller güzeline rastladım. Adı Hariti'ymiş. Kızamık tanrıçasıymış ve çocukları yer yutarmış. Neyse ki Budha onu yamacına alıvermiş de, güzeller güzeli tanrıça, bu kötü huyundan vazgeçmiş... İyi ya da kötü huylu birkaç tanrının, tanrıçanın, iyi ya da kötü huylu, bilinçli ya da bilinçsiz maymunların arasından geçtikten sonra başrahibi, arkasındaki çömez rahipleri ve "orkestra"yı gördüm.

"Orkestra" dediğim, yerdeki kocaman bir davulu çalan ve ellerindeki kocaman dua çemberini çevirip duran dört-beş kişiden oluşuyor. Dua çemberi: hani bizde “kaynana zırıltısı" diye adlandırılan, döndürdükçe ses çıkaran çemberlerin dev boyutluları... Başrahip ve arkasındakiler, turuncunun en parlağına tepeden tırnağa bürünmüşler, başları kazınmış, yalınayak, "Om Mani Padme Hummm"ları en yüksek tondan okuyup, ellerindeki demet demet çiçeği bölüp bölüp, minicik parçalara ayırıp bunları dua edenlere dağıtmakla meşguller. Ve bu işi uçar adımlarla hani nerdeyse dans ederek yapıyorlar. Ne zaman kimin önünde çiçeğin eksildiğini nasıl anlıyorlar diye boşuna bakurup duruyorum. Çekirge örneği rahipler kâh burada, kâh orada, hoplayıp zıplayıp uçuşan etekleriyle millete çiçek yetiştiriyorlar.

Tütsüler, çiçekler, dumanlar, kokular, uçuşan turuncular, tam tamlar, çemberin zırıltısı, "Om Mani Padme Humm"lar, dinmeyen bir uğultu, dinmeyen bir devingenlik... Tanrılar, tanrıçalar, Budistler, maymunlar... Hangisi gerçek, hangisi taştan oyulmuş... Başrahibin adımları sıklaşıyor, tam tamlar da öyle. Duman... Bu minicik tütsülerden bunca çok duman nasıl çıkar? Düş mü gördüklerim? Ama duman öyle yakıyor ki gözlerimi... Tepede Budha'nın da gözleri yanıp tutuşuyor. Güneşin son ışıkları bu gözlere toplanmış, kırmızı kırınızı saçılıyor çevreye... Yerde dua edenler, seslerini yükselttikçe, ileri geri sallanmalarını da hızlandırdılar. Ne zamandan beri böyle yüksek sesle dua ediyorlar? Davulu çalanın elleri öyle hızlı inip kalkıyor ki, seçmek olanaksız... Çemberler: daha hızlı, daha hızlı... Uçuşan turuncular: daha hızlı, daha hızlı... Kulaklarım. Sağır oluyorum galiba!.. Her şey öylesine yabancı ki. Gözlerim, kulaklarım güçlük çekiyor algılamakta... Çocuk!.. Yanımdaki çocuk ne oldu? Yok! Tanıdık bildik tek şey yok çevremde... Dua edenler kendilerinden geçmiş, beni görmüyorlar bile... Çocuk da öyle. İşte ötede, rahibin peşine takılmış o da dua edenlerin arasında gidip geliyor, dönüp duruyor... O, o çocuk mu yoksa başkası nu? Ne zaman, hangi yoldan geldim ben buraya? Çıkış nerede? Her yer dua eden Budistlerle dolu. Nasıl çıkacağım?

Yoksa bu bir sinema nu? Film mi seyrediyorum? Çıkış kapısı nerede? Hani basamaklar? Şu kubbenin arkasında olmalı. Yok, yok, öteki kubbenin... Hayır çıkış orası, yok burası...

Düş? Gerçek? Ya buradan hiç çıkamazsam? Korkuyorum. Hemen çıkmalıyım buradan.

Ne kadar sürdü bilmiyorum: bilmediğim biri, karşıma dikilmiş bana bir şeyler anlatmaya çalışıyordu. (Ne zamandan beri?) O da turuncular giymişti. İki avucunu çenesinin altında birleştirmiş, her cümleden sonra yerlere kadar eğiliyordu. Neden sonra benimle konuştuğunu, İngilizce konuştuğunu anlayabildim.

"Anlıyorsunuz ya, bir yanlışlık oldu... Güneş çoktan battı. Güneşle birlikte tüm yabancıların çıkması gerekirdi... Anlayacağınızı umuyoruz. Lütfen..."

Sonsuz nazik, yüzünde hep aynı tebessüm, hep yerlere dek eğilerek sözcüklerini çok dikkatli seçerek çıkmam gerektiğini anlatmaya çalışıyordu. Şaşkın şaşkın gitmek istediğimi ama çıkışı bulamadığımı belirttim. Önüme düştü.

"Anlıyorsunuz ya... Yılda yalnız bir tek gece, Uma'yla baş başa kalmayı diliyoruz. O nedenle, siz sayın konuğumuzdan çok özür dileriz... Ama Uma ve biz..."

"Elbette, anlıyorum" dedim. "Uma'yla baş başa kalacaksınız, ben gidiyorum... Yalnız, Uma kim o nerede?"

Budist rahip, son bir kez yerlere dek eğildi ve doğruldu. Ellerini çenesinin altından çözdü ve gökyüzüne işaret etti:

Alacakaranlıkta yeni doğmuş incecik bir ay, belli belirsiz seçiliyordu. Rahibe veda edip, Ay Tanrıçası Uma'ya sığınıp Patan'a doğru vurdum kendimi...

Budist mabedinde onca Budistle Uma'yı (Ay Tanrıçası'nı) baş başa bırakıp, Patan'a vardım, ama ondan sonraki günlerde Katmandu'da Uma'yla her an burun buruna gelmekten de geri kalmadım. İşte Uma, Şiva'nın kolları arasında... Uma, Mahasvera ile sarmaş dolaş... Uma ve Vişnu... Uma ve Chaturmukha yani başlarında Saraswati... Uma ve Padmapin: halvet olmuşlar...

Yoo, Çince konuşmuyorum. Yalnızca "çapkın" Uma'nın tapınakları süsleyen bin bir heykelde girip çıktığı çeşitli durumları anlatmaya çalışıyorum. Heykel dedik mi orada bir an için durmak gerek:

Nepal'de bunca heykelin yüzyıllarca önce yapılmalanının ve bugün de var olmalarının tek nedeni sanat endişesi değil. Tek neden: mesaj vermek. Yalnız birkaç din adamının baştan sona aklıyla çözebildiği, ama halk kitlelerinin sorgusuz sualsiz kabullendiği mesajlar bunlar. Batılılara (yani Nepal'in batısındakilere), anlamsız ya da saçma bile gelebilecek müthiş karmaşık, onsuz simgelere dayanan, tanrılar, tanrıçalar, yarı-tanrılar, çeyrek-tanrılar hiyerarşisini ve sistemlerini içeren, halk kitlelerine, yaşama, yorumlama, düşünme, eylem biçimlerini öneren mesajlar. Amaç insanoğlunun içinde çatışan güçleri resimlemek, şekillendirmek, anlaşılır kılmak. Böylelikle insanoğluna yol göstermek, esin vermek, öneride bulunmak. Bütün bu mesajlar dinden kaynaklandığına göre, gelin birkaç satır da Hinduizm ve Budizm diyelim:

Burada birkaç satırda sizlere Budizm ya da Hinduizm'i, yıllardır süregelen felsefeleri anlatacak değilim kuşkusuz. Yalnızca heykellerle ilgili ipuçları vereceğim, o kadar:

Hinduizm, İÖ 3000 yıllarına dayanıyor. Çoktanrılı Brahman dinlerinin bir kolu. Bu felsefeye göre yeryüzünde gözün gördüğü her şey bir aldatmaca, bir illüzyondur. Onun için amaç insan ruhunun Brahman'la yani Mutlak Gerçek'le bütünleşmesidir... Nasıl olacak bu iş? "Karma" (eylem) ve "samsara" (yaşam-ölüm çemberi) aracılığıyla. Canlıların her eylemi, bir sonraki yaşamdaki durumlarını belirler. Yani bir sonraki yaşamda insan, hayvan, bitki ya da tanrı olarak yeniden dünyaya gelmek sizin elinizde...

Hinduizm'in bin bir tanrısı içinde en önemli üçü Brahma (yaratan), Vişnu (koruyan) ve Şiva (yok eden: ana yeniden doğuşa olanak sağlayan bir yok ediş.)

Hinduizm'le ilgili bu kadar bilgi bana yeter deyip, heykelleri çözümlemeye kalktınız mı yandınız. Örneğin işte bir tapınağın tepesinde Şiva. Ağzından ateşler, gözlerinden kıvılcımlar saçıyor. Hemen yanı başındaki bir başka tapınakta yine Şiva: bu kez, sanki periler padişahının 18 yaşındaki kızı. Nasıl olur? Oluyor işte... Tıpkı insanlar gibi tanrılar da ölüp ölüp yeniden doğuyorlar. Ondan her yaşamıda başka bir görünüşe bürünüp, başka şeyler önerebiliyorlar.

Katmandu-Patan-Bhaktapur arasında mekik dokuyup, yavaş yavaş heykelleri, dolayısıyla tanrıları tanımaya başladıkça bir de baktım, a, a, bizim Vişnu tıpkı Budha'ya benzemeye başladı. Nepallinin biri "ne sandın zaten Budha, Vişnu'nun onuncu kez dünyaya gelişidir" demez mi! Anlayacağınız işler iyice karışık! Biraz önce Hindu tanrısıdır diye bellediğiniz biraz sonra Budist tanrısı olarak ya da önce erkek olan tanrı, sonra kadın tanrıça olarak karşınıza çıkıyor. Bunu öğrenince biraz rahatladım değil. Aksi halde, tıpkı Uma gibi, bütün tanrıları ve tanrıçaları eşcinsel sanmamak işten bile değil.

Birkaç satır da Budizm:

Budizm, Hinduizm'in katı kurallarına tepki olarak çıkmış dinlerden biri. Budha'nın İÖ 563 yılında doğduğu söyleniyorsa da, bu kaçıncı doğuşu olduğu kesin değil. Yani Gautama diye adlandırılan bu Budha'dan önce de sayısız Budha varmış, ondan sonra da yeni Budhaların geleceğine inanılıyor. Budizm'de acılar, kötülükler tutkulardan, tutkular da bilgisizlikten kaynaklanıyor. Acıyı, hiçliği, yokluğu yenmenin, yani bilgisizlikten arınmanın yolu düşünceden, akıldan geçiyor. İyi ahlak, meditasyon ya da "aklı ve gözleri, dış dünyalardan iç dünyalara çevirmek" önemli olan... Hinduizm'in kast sistemini reddeden Budizm, "karma" ve "samsara" kavramlarını almış. Ancak Budizm'de "karma", neden-sonuç ilişkisine dönüşmüş. Aklını geliştererek, bilgisizliği yok ederek ve Ben'liğini mükemmelleştirerek, insan "Nirvana"ya ulaşabilir, böylelikle yaşam-ölüm çemberinin (samsaranın) dışına çıkabilir. Nirvana (tıpkı Hinduizm'deki Mutlak Gerçek'le bütünleşmek gibi) mutlu sondur. Yani aklın, rahat, "mükemmel", tutkusuz bir mutluluğa erişmesidir.

Nepal'de gördüğüm Budist heykellerin büyük bir çoğunluğu Budha'nın yaşamını, Budha'nın serüvenini ve Budha'nın öğretilerini dile getiren heykellerdi. Bunlarda özellikle dikkati çeken özellik ayrıntılar ve Budha'nın görünümündeki gerek yüz ifadesindeki, gerek duruşmalarındaki değişkenlik, çok yönlülük. Anlaşılmayacak bir şey yok: Budizm'de her el hareketi, her oturuş biçimi, ayağın her duruşu başka bir anlamı içeriyor.

Birkaç örnek: Budha'nın avucu gökyüzüne dönükse "korkma" diyor, toprağa dönükse “Mara'yı, yani şeytanı yendim" diyor, parmakları kenetlenmişse, kuralları öğretiyor, iki parmağı bitişikken eli yere bakıyorsa "öğrettiklerimi unutma" diyor, yok yukarı bakıyorsa, "bakalım hangimiz haklı, gel tartışalım” diyor, iki elin avuçları ve parmakları bitişikse, "senin önünde saygıyla eğiliyorum" diyor. (Bu sonuncusu Nepal'de "merhaba" demek gibi bir şey.) Bu liste sayfalar boyu uzayabilir. Bir bu kadar liste de ayağın duruşları, oturuş biçimleri ve yüz ifadeleri için var. Bunları öğrendikçe, Nepallilerin, benim "heykel" diye baktığım şeylere neden "heykel" diye değil de, dost, arkadaş, sırdaş, öğretmen, yol gösterici diye baktıklarını daha iyi anlıyorum.

Daha çok Hindu heykellerinde, tanrıların ya da tanrıçaların 8 kollu, dört ya da üç başlı olmaları, bunları yapan sanatçıların, tanrılara doğaüstü güçler vermek istemelerinden. Doğaüstü ama düşsel değil, yine insanın ya da hayvanların, ya da bitkilerin (öteki canlıların) sağladığı malzemeyle yapıyor bunu sanatçı. Tanrıların kimi heykel ve kabartmalarda, yarı insan-yarı hayvan görünümü taşımaları da bundan. Bunlar içinde en ünlüleri Garuda (yarısı kuş, yarısı insan) ve Ganeşa (fil başlı insan-Şiva'nın oğlu).

Bu heykellerdeki ayrıntı zenginliğinin bir diğer nedeni tanrıların ayrılmaz parçaları olan simgeler. Örneğin, Lotus Çiçeği (Padma) toprağı, yaratıcılığı, Ay (Chandra) çelişkileri, Güneş (Surya) birliği ve nazilerin gamalı haçı diye bildiğimiz biçim (Svastika), kanunları simgeliyor. Sanatçılar dedim. Bu tapınakları yapan ve üzerlerini bin bir kabartmayla süsleyen sanatçılar anonim. Konuları hep aynı. Konuyu en açık seçik dile getiren eser, başkaları tarafından kopya ediliyor. Bu nedenle tıpatıp birbirine benzeyen ancak yapılış tarihleri arasında yüzlerce yıl olan sayısız heykele rastlıyoruz.

Tapınaklardaki tüm kabartmalarda ya da heykellerde gördüğüm bu tanrı-insan hayvan beraberliği, Nepal'in güncel yaşamında da egemen. insanların her an her yerde hayvanlarla, örneğin köpekler, keçiler, maymunlar (en çok maymunlar), ineklerle bir arada dolaşmaları, yemeleri, içmeleri, yatmaları, uyumaları, yıkanmaları ve tapınmaları en olağan şey. Kasaba giren ya da otobüse binen bir Batılı, aynı şeyleri yapan bir maymundan ya da keçiden daha çok dikkati çekiyor. Tıpkı kabartmalardaki gibi yaşamda da insanlar, tanrılar ve hayvanlar arasında sonsuz bir yumuşaklık, sevgi ve aşk var...

Burada bir parantez açıyorum:

(Patan'ın dar sokaklarında yürüdüğüm bir gün bir de baktım, yolu kesmişler. Zaten tek tük geçen otomobil, el arabası, bisiklet ve yayaları durduruyorlar. Hayrola olay mı var, birini mi vurdular, kimlik denetimi mi var diye, önlere ilerledim, ve a... a... durumu neden sonra kavradım. Hayır, ne olay, ne cinayet, ne denetim... Caddenin tam orta yerinde iki köpek çiftleşiyor... Öyle Mimi, Fifi gibi salon köpekleri, ev köpeği ya da Afgan tazısı gibi soylu, şecereli köpekler de değil. Bildiğimiz sokak köpeği. Hayvancıklar işlerini bitirdiler, yol ondan sonra açıldı. Artık hayvan sevgisi mi, birleşmeye saygı mı, orasını bilemem. Belki her ikisi de...)

Tamam işte, şimdi geldik sevgi ve aşk sözlerine. Orda biraz duralım.

Herkesin "erotik heykelleri" merak ettiğini biliyorum. Tıpkı Nepal'e varan her batılı gibi. (Batılı derken hep Nepal'in batısını kastediyorum. Avrupa'yı değil.)

Geliyorlar. İlk iş onları soruyorlar. (Oysa sormaya gerek yok, başınızı hangi yana çevirseniz, orada görüyorsunuz). Önce göz ucuyla, çekinerek, sonra tüm dikkatlerini ve fotoğraf makinelerini yalnız bunlara yönelterek Nepal'i dolaşıyorlar.

Önce şunu belirtmek gerek: daha şimdiye dek, hiçbir Nepallinin "erotik heykel", erotik olmayan heykel diye bir ayırım yapmış olması

söz konusu değil. Nitekim tapınakları süsleyen tüm kabartmalara ve heykellere "aşk heykelleri" diyorlar. Kabartma ister insan-tanrı-hayvan arasındaki bir cinsel ilişkiyi, ister bir bakışı, bir dokunuşu, bir duruşu resimlesin, değişen bir şey yok. Nitekim batılı gözlere bile, örneğin Uma'nın (Işık tanrısı'nın) ya da Parvati'nin (Şiva'nın sevdiğinin) Şiva'nın ayağını ya da omzunu saran eli, tüm cinsel organları ortaya koyan ve bir cinsel birleşmeyi resimleyen heykel ya da kabartmalardan çok daha "erotik" öneriler ya da esinler içeriyor.

Her ne kadar Nepal'de "erotik heykel" kavramı yoksa da, işleri daha da karıştırmamak için ben bu heykellere, diğerlerinden ayırmak için yine de "erotik heykeller" diyeceğim. Bunlar, beşiği Nepal olan "Tantra" felsefesinin, dininin, inancının ve düşüncesinin ürünü. Öyleyse bir iki sözcük de "Tantra"ya ayırmalı.

Tantra, özellikle Nepal'de iyiden iyiye birbirleriyle kaynaşan Hinduizm ve Budizm'den kaynaklanan, İS 6. yüzyıl'da gelişen, 10. yüzyıl'da doruğuna ulaşan ve 18. yüzyıl'a dek süren bir felsefe. Cilt cilt kitaplar Tantrik Budizm ya da Tantrik Hinduizm'in ve bunlara benzer bin bir çeşit Tantrizmin farklarını ortaya koyuyor, ama biz tümünü şu birkaç cümlede toparlamaya çalışalım:

Bir sürü yaşamı-ölüm çemberinde değil, bir tek yaşamda her yolu, ama her yolu kullanarak mutluluğa, aklın ve ruhun, özellikle de bilincin mutluluğa ermesini savunuyor bu düşünce. "Her yol" deyince bunun içine akıl kadar bedenin de eylemi giriyor. Bilincin özgürlüğe ya da mutluluğa ulaşabilmesi için bilinçaltındaki her şeyin açığa çıkması gerek. Öteki dinlerde olduğu gibi, tutkularla, isteklerle savaşılmaz, bunlar bastırılmaz, tam tersine bunlar yüceltilir... Evrendeki enerji nasıl çelişkilerden, karşıtlardan oluşuyorsa ve bu enerji dış dünyayı oluşturuyorsa, iç dünyamızın enerjisi de karşıtlardan, çelişkilerden oluşur. Evrende olduğu gibi, bireyde de bu enerjiyi, harcamak, yok etmek yerine, bu enerjiyi Tek'liğe, Bir'liğe ulaşma yolunda kullanmak gerek. Böylelikle erkekle kadının (insan, tanrı ya da hayvanlarda) birleşmesi, Tek'liğe, Mutlak Gerçek'e, Nirvana'ya ya da Tantra'daki deyişiyle mahasukhaya (orgazmla eşanlamda) ulaşma çabasından başka bir şey değildir. Bu kadar bilmek yetiyor. Tabii bu söylediklerime varabilmek için bir guru önderliğinde izlenecek çeşitli yöntemler var. Nasıl Budistlerde ve Hindularda yoga bir yöntemse, Tantra'da da, "asana" (bedenin pozisyonları), "mandala" (sembolik şekiller), “mantra" (sihirli formulalar) gibi çeşitli yöntemler

var.

İşte Tantra asanalar (Mutlak Gerçek'e varmak için bedenin pozisyonları) yüzyıllardır resme, heykele ve yontulara en geniş ve en çeşitli malzemeyi sağlanış. "Ayıp", "günah", "yasak" gibi kavramlardan tümden arınmış gerçeğin, mutluluğun birliğin peşinde alabildiğine insancıl, sıcak, yumuşak, sevgi ve aşk dolu, neşe, sevinç, keyif üreten görüntüler bunlar.

Yalnız heykellerde ya da kabartmalarda değil, günümüzün güncel yaşamında da, Nepal'de kaldığım süre içinde "ayıp" kavramına rastlamadım.

Bu süre içinde bir tek Nepallinin bir tek ayıplayıcı, horlayıcı ya da sitemli bakışına da rastlamadım. A evet, bir ayıplayıcı bakış dışında: turistlerin peşine takılıp, en acıklı sesleriyle "One rupi, one rupi" (bir lira, bir lira) diye avuç açan çocuklara analarının bakışı. Bunun dışında sonsuz bir hoşgörü ve gözler, gözlere değdi mi, en azından bir gülümseme..

Katmandu-Bhaktapur-Patan arasında gidip gelirken, kentlerin göbeğinde, çarşı pazarda ya da kimselerin olmadığı yerlerde en sık rastlanan manzara, yıkanan insanlar...Su birikintisi, dere, havuz ya da çeşme başında her an her yerde erkekler, kadınlar, tepeden tırnağa yıkanıyorlar. Temizlik kaygısından çok, inançtan doğan bir şey bu. Çünkü yıkandıkları sulara her sıfat yakıştırılır ama "temiz" sözcüğü asla. Ve bir arada yıkanırken, kadın, erkek, çocuk hep anadan doğma. (Zaten çocuklar yalnız yıkanırken değil, hep anadan doğma çıplak.)

Nepalliler ve heykeller konusunda dikkatimi çeken bir diğer nokta da şu: bir tapınağı sabahın erken saatlerinde, kimse yokken uzaktan görüyorsunuz: üzeri kabartma ve heykel dolu. Yaklaşıyorsunuz, a, a hayret uzaktan heykel sandığınız, etli canlı Nepallilermiş meğer. Demek istediğim onca haşır neşir olduğunuz heykellerdeki tavır, duruş biçimleri, Nepal'in insanlarına sinmiş. Hani "heykel gibi insan" denir ya. İşte Nepallilerin yürüyüşü, oturuşu, kalkışı, çömelişi, pirinci havaya savuruşu, tepeleme saman yığınlarını taşıyışı, vb tıpkı "heykel gibi".

Nepal'deki bu "erotik" heykel ve kabartmaların benzerlerine Hindistan'da da rastlayacaktım. Delhi'de, Agra'da ve dünyanın sayılı müzelerinden olan Delhi Ulusal Müzesi'nde. Müzede de tıpkı Hindistan'ın geri kalan her yerinde, her köşesinde olduğu gibi, ancak ve ancak İngilizlerden arda kalan, kalabileni görebilecektim... Hindistan'daki bu heykellerde de aynı yumuşaklık, sıcaklık, doğayla bütünleşme, doğayla uyum ve şiir egemen. Kadınla erkeğin birleşmesi, evrenin tüm güçlerinin birleşmesinin simgesi olup çıkmış. Bir Hint sanat tarihçisine nasıl olur da bu heykellerin erotizmle değil de hümanizmle yoğrulduğunu sorduğumda şu yanıtı verdi: "Hinduların tek tanrısı Mutlak Güç Brahman, kendi isteği, kendi tutkusuyla bin bir parçaya bölündü. Yine aynı istek ve tutkuyla bu bin bir parçanın birleşme, tek olma çabasında bizleri şaşırtan ne olabilir ki..."

Heykeller içinde, bir heykel (ve o heykelin resmi) var ki, Katmandu'nun her köşesinde ona rastlıyorum. Bir içim su. Hani, edası, havası, işvesi, tanrı nazardan saklasın, sanki 9. yüzyıl'ın Bo Derek'i (heykeli o tarihte yapılmış). Kim bu diye sordum. "Maya Devi" dediler. Devrin ünlü bir striptizcisi ya da dansözü olsa gerek diyecektim ki, "Budha'nın anası, ana tanrıça" diye eklediler. E, pes doğrusu, böyle "ana"ya can kurban. Neredeyse taştan fırlayıp dansa başlayacak.

"Bu bir şey değil, sen bir de bizim yaşayan tanrımızı gör" dediler...

Yaaa.. Varmış meğer. Gittim, yaşayan tanrıyı (daha doğrusu tanrıçayı) görmeye. Bilmem kaç rupi verip bir tapınağa girdim. Tapınağın iç avlusunda, benim gibi meraklılarla bekleşmeye başladık. Birinci katta, avluya bakan müthiş süslü püslü bir pencereyi gösterdiler. "İşte şimdi, oradan görünecek" dediler. "Şimdi" dediler ya, dakikalar geçti neredeyse yarım saat oldu. Pencerenin ardından cıvıl cıvıl çocuk sesleri geliyor.

"Çok çocuğu mu var?" diye sordum.

"Hayır, kendisi çocuk" dediler.

Sonunda pencerenin kepengi iki kız çocuğu tarafından açıldı. Hangisi

acaba? Hiçbiri değilmiş. Bir yirmi dakika daha bekledik. Ve... (Bir tek trampet sesleri eksik) tepeden tırnağa kırmızılara bürünmüş, gözleri taa şakaklarına dek sürmeli, 8-9 yaşlarında bir kız çocuğu göründü açık pencerenin ardında. Bir an durdu, biz, tanrılıkla ilgisi olmayan insancıklara şöyle bir tepeden baktı. Avuçlarını çenesinin altında birleştirip yerlere kadar eğildi ve kayboldu... İşte Nepal'in yaşayan tanrıçasını görüp göreceğimiz bu kadardı...

"Kumari" ya da yaşayan tanrıça, soylu aileden gelen beş yaşına dek hiç kan kaybetmemiş kız çocukları arasından seçiliyor. Aday çocuklar, korkunç maskelerle, yeni kesilmiş kanlı hayvan leşleriyle dolu karanlık bir odaya kapatılıyor. Dışardan korkutucu sesler, gürültüler yapılıyor. En az korkan ve bu odada en uzun süre kalan çocuk, tanrıça seçiliyor. Çocukluktan genç kızlığa geçene dek de tanrıça kalıyor.

Neden yaşayan tanrıça da yaşayan tanrı değil? Genç bir Nepalli anneden aldım yanıtı: "Nepal'de kadın öylesine sömürülür ki, gönlünü almak için olsa gerek" dedi. Nitekim bir başka gönül alma işi de şu: Nepal'de "evde kalmış kız" ya da "dul kalan kadın" olmazmış, çünkü tüm kadınlar zaten Güneş'le evlilermiş... Her neyse, Nepalli anne, "Bizde kadın, çocukken babasının, gençliğinde kocasının, yaşlılığında da oğlunun boyunduruğu altındadır" diye ekledi... "Bu sözü daha önce de duymuştum" demekten kendimi alamadım. Ülkede onca çocuk "One rupi", "One rupi" diye avuç açarken, bir kız çocuğunu tanrıça ilan etmek, ne çelişkidir. Ama daha nice çelişkilere tanık olacaktım burada.

Hiç bilir miydiniz, bir insandan geriye, bir avuç kül kalması için, 10-12 saat çıra gibi cayır cayır yanıp tutuşması gerektiğini ? Ben bilmezdim. Ölülerin yakıldığı ülkelerde ya da kültürlerde, bu işin birkaç dakikada olup bittiğini sanırdım. Oysa zaten etten kemikten bedenlerin kül yığınına dönüşmesi için öyle çok zaman, öyle çok ağaç kütüğü ve o korkunç kokuyu gidermek için öyle çok tütsü gerekliymiş ki...

Burası Pashupatinath. Katmandu Vadisi'nde tembel tembel akan kutsal nehir Bagmati'nin kıyısında ölülerin yakıldığı yer. Yoo, hayır, buraya ölülerin nasıl kül olduğunu görmek için sadistçe bir dürtüyle gelmedim. Burası aynı zamanda Şiva'ya tapanların merkezi. Nehrin bir yanında altın kubbeleriyle gözleri kamaştıran, üzerindeki erotik

resimlerle insanı şaşkına çeviren Şiva'nın en görkemli tapınakları, öte yanında ise yamaçtan aşağıya salkım salkım dökülen tek kişilik, yalın mı yalın, minicik yüzlerce tapınak var. Ama şu anda gözlerim ve aklım ne Şiva'da, ne de başka tanrılarda, yalnızca insanda. Ölü bile olsa yakılan insanda...

Kimdi, genç mi yaşlı mı? Soylu biri mi, işçi mi, köylü mü? Nehrin üzerindeki beton çıkıntıya, ızgara biçiminde tepeleme yığılmış kütüklerin arasından rengarenk bir giysi görünüyor. Ancak rüzgârda uçuştukça görünüyor. Allı morlu kumaş parçası da yeterli değil soruları yanıtlamaya. Hem artık ne fark eder, genç ya da yaşlı, soylu, varlıklı ya da yoksul, eninde sonunda olacağı bir avuç kül...

Sabah, güneşin yeni doğduğu saatlerde gelmiştim Pashupatinath'a. Kütükler henüz insan boyundaydı, alevler minicik. Tepeden de inceden inceye bir duman tütüyordu. Kütüklerin arasından kurtulmuş allı morlu giysi rüzgârda pır pır ediyordu.

Günbatımında yeniden aynı yere döndüğümde kütüklerin yüksekliği inmiş, alevler çıldırmış, ortalığı müthiş bir duman, müthiş bir koku sarmıştı. "Kötü" diye bilinen yanmış et kokusunu bastırmak için, ızgaranın çevresinde yakılan binlerce tütsünün kokusu... Artık ne al, ne de mor uçuşuyor. Sonunda kütükler, alevler, hepsi bitti. Duman da. Geriye koku ve yığınla kül kaldı.

Sabahtan beri gözlerini alevlerden ayırmamış olan ölünün yakınları biraz ötede yerde oturuyorlardı. Ne ağlama, ne sızlama, ne yakınma. Oturmuş konuşuyorlar, sohbet ediyorlar, yemek yiyorlar, zaman zaman da gülüşüyorlardı.

Geriye külden başka bir şey kalmayınca, içlerinden biri kalktı, uzun saplı bir süpürgeyle, külleri nehrin sularına döküverdi. Hani öyle destansı, dramatik, sinemasal ya da görkemli bir biçimde, rüzgârla havaya mavaya savrulmadı küller. Hayır, pıt diye suya gömülüverdiler... İşte hepsi bu kadar. Ölünün yakanları da güle oynaya kalkıp gittiler.

Her şey bitti. Herkes gitti. Bir tek en yüksek tapınağın, en tepesinde

Şiva'nın (yok eden, ama yeniden doğuşa olanak vermek için yok eden tanrının), kahkahalarla gülen, ne erkek, ne kadın, ama müthiş şehvetli görüntüsü kaldı. Bir de o kaldı.

O dediğim, 18-19 yaşlarında ya var ya yok, sıska mi sıska, beline kadar inen iki tutam saçın gerisinde yüzü zar zor seçilen bir kızcağız. Sırtını bir taşa dayamış, sabahtan beri hep orada oturuyor ve hep nehre bakıyor. Ben de nehre bakıyorum. İşte gördüklerim:

Biraz önce küllerin pıt diye suya gömüldüğü yerde şimdi çocuklar oynuyor. Suyun içinde, onların oynadığı yerde bir kadın çamaşır yıkıyor, bir başkası kapkacak. Kapkacak yıkanan yerde, bir adam atını tımar ediyor, inekler, öküzler geziniyor, iki maymun birbirine su atıyor. İki maymunun oynaştığı yerde bir anne çocuğunun başını köpürtüyor, bir başka çocuk da sudaki köpükleri kaybolmadan yakalamaya çalışıyor... Ve ben köpüklü bulanık sularda, Unicef'in yayınladığı 1980 yılına ilişkin istatistikleri görüyorum:

"Nepal'de doğanların yarısı, beş yaşına varmadan ölür... 5 yaşından küçük çocukların üçte ikisi kötü ve yetersiz beslenir...

5 yaşından küçük çocukların yüzde 46'sında yetersiz beslenme nedeniyle cücelik, kemik hastalıkları ve geri zekâlılık baş gösterir...

Kimi yörede nüfusun yüzde 90'ı guatr hastalığını taşır...

Nüfusun yalnız yüzde 9'u temiz ve sağlıklı sulardan yararlanabiliyor...

Ülkede her 96.000 kişiye bir doktor düşüyor...

İnsan yaşamı ortalama 40 yıl..."

Nehre daha çok bakmaya dayanamadım. Zaten artık sayılar, köpükler, sular, çocuklar karanlığa karışmaya, seçilmez olmaya başlamışlardı. Gün de bitmişti...

Kalktım, kente ulaşabileceğim bir yol aramaya başladım.

Onun, sabahtan beri gözlerini nehre dikmiş, olduğu yerden hiç kıpırdamamış kızın yanından geçerken, ya karanlıkta tek başına orada kalmasını istemediğimden ya da belki bir şeyleri paylaşabiliriz inancından "geç oldu" dedim.

Karşılık vermedi.

"Karanlık bastı" dedim.

Yine karşılık yok. "Bu karanlıkta tek başınıza burada kalmanız tehlikeli değil mi?.." "Artık nehir bile seçilmiyor..."

Bunlara benzer daha ne dedimse yanıt vermedi. Tam arkamı dönüp gidecekken, aynen benim sesimi taklit edip bir robot gibi söylediklerimi tekrarladı.

"Artık geç oldu. Karanlık bastı... Artık nehir bile seçilmiyor." Sonra ekledi:

"Hiçbir şey anlamıyorsun. Asıl şimdi aydınlık olacak. Bütün küller ışıldayacak. O zaman Wolf'un yüzü sudan çıkacak. Bedeni de..." deyip, Wolf'un (kimdi acaba?) yüzünü saçlarını ve bedenini bana anlatmaya başladı. Daha pek çok şey anlattı; Wolf'un yok olmadığını da, bir gün gelip mutlak kendisini alacağını da...

Bana bir şeyler anlatabilmek için öyle büyük bir güç, bir çaba harcıyor ve ben söylediklerinden, anlatmaya çalıştıklarından öylesine hiçbir şey anlamıyordum ki...

Karşılıklı panik içindeydik... Haklıydı o: ben hiçbir şey anlamıyordum. Uyuşturucuların etkisinde olduğundan gayrı...

Katmandu'da ilk kez bir hippiyle uzun boylu konuşuyordum, daha doğrusu konuşmaya çalışıyordum ve hiçbir şey anlamıyordum... Sonunda sağduyu, günün birikimi, korku, endişe, telaş, merakımdan daha ağır bastı ve bu sağırlar diyaloğunu kestik.

Wolf geldi mi? Kimdi? Öyle biri var mıydı? Ya bu kız kimdi? Nereden, ne zaman, nasıl buralara gelmişti? Hiçbirini öğrenemeyecektim...

Katmandu'da rastladığım ve konuşmaya çalıştığım her hippiden bu ya da buna benzer bir cümle duyacaktım: "Hiçbir şey anlamıyorsun." Belki de aralarındaki tek ortak düşünce, tek ortak yan buydu: anlaşılamamak...

Anlaşılamamaya sığınmak öyle kolaydı ki...

İşte bir başkası: Katmandu'nun göbeğindeki Durbar Meydanı'nın orta yerine bağdaş kurup oturmuş, önüne bir mendil sermiş, gelen geçenin içine birkaç rupi atmasını bekliyor. Bir zamanlar sarı olan saçları şimdi yağdan ve pislikten nerdeyse "renksiz"... Birkaç gündür onu günün çeşitli saatlerinde aynı yerde gördüğümden göz aşinası olmuştuk. Sonunda yanına yaklaşıp, "Nasıl bugün işler iyi mi?" diye sordum.

"Eh fena değil, bu akşamı çıkarırım" deyip, "pis cimri turistlerin" gelmişlerine geçmişlerine bir güzel sövmeye başladı. "Bu akşamı çıkarırım ne demek?"

"Bir yoğurt, birkaç da o biçim sigarayı garantiledim demek..."

...Monique'le (adı Monique'ti) konuşmaya böyle başlayıp, bir iki gün içinde sohbeti koyulaştırdık. 19 yaşında olduğunu söyleyince şaşakaldım. Nerdeyse 39 gösteriyordu. İsveçliydi. Babasını hiç tanımamıştı. Annesi bir bankada memurdu. 16 yaşındayken bir kız arkadaşıyla “dünyayı görmeye" çıkmışlar (elbet Türkiye'den de geçmişti. Ah, hele o Sultanahmet! Hiç unutabilir miydi) ancak, iki yıl

içinde İran'dan öteye gidemediklerinden gerisin geriye İsveç'e dönmüşlerdi... Monique sekiz ay önce Katmandu'ya gelmişti. Bu kez dört kişiydiler. Sevgilisi, o ve bir çift daha... Peki, ötekiler neredeydi?

"Bilmeeem, yok oldular..." Hippilerin ağzından bu "yok olmak" sözünü de sık sık duyacaktım. Nepal'de çeşitli ülkelerin temsilcilikleri, yalnız bu işle uğraşıyordu. Ailelerin başvurusu üzerine, "yok olan" gençleri arıyorlardı. Ne demek yok olmak? Hiç insan durup dururken yok olur muydu? Yoksa, yok olmak ölmek mi demekti?

"Yoo, ölmek demek değil. Çünkü bazıları çıkıp geliveriyor..." Bazıları da hiç gelmiyor diye eklemedim, çünkü Monique anlatmaya devam ediyordu: “Biz dört kişiydik geldiğimizde buraya, bir süre sonra paramız bitince ayrılmaya karar verdik. Her birimiz kendi yoluna gidecekti. Birbirimizi ne kadar sevsek de, özgürdük..."

Hippilerin dilinde canının her dilediğini, canının her dilediği an yapabilmek anlamında kullanılan bu "özgürlük" sözü insana nerdeyse bulantı veriyordu.

"...Onlar, her biri başka bir yana gitti ben kaldım... Yoo, kimsenin dönmesini falan beklediğim yok... İsveç'e dönmek mi? Tanrı korusun! İsveç'e dönmek ha, asla! Tabiî sen anlayamazsın. İsveç'te hiç yaşamamışsın ki!"

Monique bana başka hippileri tanıştırdı. Hemen hemen tümü uyuşturucu kullanıyordu. Tünü parasızdı. Çoğu dönmeyi düşünmüyordu. Geçmişleri düş kırıklıklarıyla doluydu. Gelecekten hiçbir şey beklemiyorlardı. Bir kez Katmandu'ya vardıkları için, öylece oldukları yerde kalıyorlardı.

Hilde (Alman), esrarın dozunu iyice kaçırdığında, mutluluktan nerdeyse güzelleşmiş, gözleri pırıl pırıl, "Boynum o kadar uzadı ki, hani uzansam yıldızları kucaklayabilir, Ay'a sarılabilirim" diyordu... Ve her gece yıldızlara uzanabilmek için Katmandu'da kalıyordu.

Peter, (İngiliz olduğunu sanıyorum ama kendine "dünyalı" diyordu)

Buddha'ya gönül vermişti ve elbette ki mayıstan önce Katmandu'dan ayrılamazdı, çünkü Budha'nın yaş günü mayıstaydı ve bu müthiş olayı kutlaması gerekiyordu. Tantra felsefesini benimseyen yüzlerce gençten biriydi.

İçlerinde hastalanıp ölenler oluyordu (onları da Nepalliler gibi yakıyorlardı). Çok çaresiz kaldıklarında dağ köylerine vuruyorlardı kendilerini. Kalanlar mutlak Katmandu'nun ortasındaki Durbar Meydanı'nda buluşuyordu.

İnsanın içini sızlatan bir olaya yine bu Durbar Meydanı'nda tanık oldum: meydanın bir köşesinde kocaman kapkara, altı kollu, iki bacaklı, dev başlı, gözlerinden ve ağzından sanki ateş saçan bir heykel var: Kara Şeytan diyorlar. Bir ayağını şöyle ileri doğru uzatmış. 300-400 yıl önce, doğru söyleyeni yalan söyleyenden ayırabilmek için, kişiyi Kara Şeytan'ın ayağına dokundururlar ve yalan söyleyen hemen o anda, oracıkta ölürmüş... Monique bana Kara Şeytan'ın ayağına kapanmış, bir deri bir kemik genci gösterdiğinde "Aldırma ona, bizdendir ama hastadır" dedi, eliyle delidir gibilerinden bir işaret yaparak. Sapsarı saçlı genç, heykele kapanmış ağlıyordu: "Yalan söyledim, hep yalan söyledim ama ölmedim" diye. Monique söyledi: Kara Şeytan'ın ayağının dibinde ölene dek Katmandu'da kalmaya niyetliymiş Avusturyalı delikanlı... Monique'e, "O hasta, ya sizler sağlıklı mısınız" diye sormadım, soramadım.

Daha başkalarını da gördüm: kimi çiftliklerden çalıp çırptıklarını satarak günlük yiyeceğini ve uyuşturucuların parasını çıkarıyordu, kimi turistleri soyuyordu. Üzerlerinde bir tek bez parçası kalana dek her şeylerini satıyorlardı.

Başlangıçta bunlar gibi olup zamanla değişmiş olanları da gördüm. Anne, Hollandalıydı. Kendi deyimiyle “serserilik etmek için" gelmişti. Ancak uyuşturucuların kurtuluş yolu olmadığını görmüştü. Bura insanlarını öylesine sevmişti ki, dillerini öğrenmiş ve Bhaktapur'da Almanların başlattığı "Sosyal Yardım ve Onarım" tasarısında kendine bir iş bulmuştu.

"Biliyor musun" diyor, "Bhaktapur halkının %50'si temizlikle sağlığın bir arada yürüdüğünü kavradı artık. Her geçen gün evine tuvalet

koydurmak isteyenlerin sayısı artıyor. Yakında, taa Mala krallarının açtığı su şebekeleri de onarılacak. Dünyanın en iyi çiftçileri bura insanları" diyor ve daha bunlara benzer bir sürü şey anlatırken, Bhaktapurlularla bir şeyler paylaşmanın mutluluğu gözlerinden okunuyor. Bhaktapur'a ve Bhaktapurlulara tapıyor. “Krallığa karşı en büyük başkaldırı burada. Üç aynı komünist parti var. Ama bunları bastırmak için de krallık en büyük yardımı Bhaktapur'a yapıyor" diyor. Kentin tüm sorunlarını paylaşan biri gibi...

Bir başkası, pirinç toplama, pirinç kurutmada köylülere yardım ederek parasını kazanıyor. Yine başlangıçta "serserilik etmeye" ya da "özgür olmaya" gelip de şimdi Hıristiyan misyonerlere katılıp, köy köy, kasaba kasaba İncil satmakla meşgul olanlar da var... Ancak bunlar hep azınlıkta.

Yine ötekilere dönelim. Hani Nepal'de uyuşturucular yasaktı? Hani birkaç ay önce çıkan yasayla Nepal'e her gelene 15 günlük vize veriliyordu? Hani daha çok kalmak isteyenler, yüklü para ödemek zorundaydı?

Bütün bu sorunlara Monique ve arkadaşları çok güldü. "Kadınlar için böyle sorunlar yok" dedi biri: "Görevlilerin koynuna girdin mi, ne yasa kalıyor, ne yasak" diye ekledi. Bir delikanlı atıldı: "Erkekler için de aynı kurallar geçerli..." Birinin bıraktığı yerden bir başkası sürdürüyordu açıklamayı: "Bütün turistik yerlerde Nepalli delikanlıların her turiste ne sorduğunu bilmiyor musun: esrar mı verelim, eroin mi, kokain mi, erkek mi, kadın mı"... "Bunca akın eden turiste kimleri satıyorlar sanıyorsun? Nepalli bacılarını mı?"...

Evet, anlamakta güçlük çektiğim çok şey vardı, ama Nepallilerin hippilerden, hippilerin turistlerden neden bunca nefret ettiklerini şimdi daha iyi anlıyordum galiba.

Katmandu'da günlerim bitti. İçindeyken, müthiş uzunmuş gibi gelen (sanki her gün, bir haftaya bedeldi), ama bittiğinde göz açıp kapayıncaya kadar hızlı geçen günler... Elimde uçak biletim, havaalanındaydım. On gündür gördüklerimin, duyduklarımın, yaşadıklarımın yoğunluğu altında ezildiğimden, artık hiçbir şey görecek, duyacak halim yok. Tek isteğim kendimi bir an önce

anavatana atmak!

Nerdeeee!

Havaalanında geçirdiğim ilk beş dakika, müthiş gerçeği kavramama yetti!

Meğer Nepal'de uçaklar dolmuş misali kalkarmış. Biletiniz "okey"liymiş, yeriniz ayrılmışmış, öyle şeyler yok! İlk gelen uçağa biniyor.

Ortalık ana baba günü: ezilmemek, büyük bir başarı... Sağıma bakıyorum: "Ben iki gündür bekliyorum" diyor biri... Soluma bakıyorum: "Ben, bir haftadır" diyor öteki. Eyvah, şimdi ne olacak? "Ne olacak, her gün yeniden alana gelip bekleyeceksin" diyorlar...

Kimselere laf anlatamadım. "Basın", "press" falan sökmedi. Anımsadığım ne kadar dua varsa sıralamaya, Nepal'de öğrendiğim, tanıdığım tüm tanrılara yakarmaya başladım. Benim uçak, daha doğrusu biletimde yazılanlara göre binmem gereken uçak gitti. Duaları yoğunlaştırıp unuttuğum Nepalli tanrı var mı yok mu diye kitapları karıştırmaya başladım...

Sonunda (5 saat sonra) hiç tanrıya benzemeyen, minicik, yerden bitme bir adam yanıma yaklaşıp kulağıma, "Kimseye bir şey söylemeyip bavulunuzla birlikte peşimden gelin" diye fısıldadı. Bir sürü arka kapılardan geçtikten sonra, kendimi uçağın dibinde buldum. Adam kimdi bilmiyorum ama, Budha, Ganesa, Vişnu, Şakti, Surya, Brahma, Krişna ve Şiva hepinize teşekkür ederim.

Uçaktayım. Himalayalarla aynı yükseklikte omuz omuza gidiyoruz. Artık en büyük tehlikeyi atlattım. "Tehlike" dediğim, havaalanındaki durumla ilgili bir şey değil.

Tehlike dediğim, Katmandu'da kaldığım sürece eksilmeyen ve buraya gelen pek çok kişinin paylaştığı bir duygu: "Katmandu'da hep

kalabilirim, sonsuza dek kalabilirim" duygusu. Açıklaması güç, güç değil olanaksız. Nedenini nasılını, niçinini bilemediğim bir duygu...

Bugüne dek hangi yolculuğa çıkarsam çıkayım, yolculuğun sonunda hep bir dönüş olduğunu bilirdim. Çıktığım hiçbir yolculuktan dönmezlik etmedim. Yolculuklar denli, dönüşler de bir keyifti.

Oysa şimdi: "Katmandu'da hep kalabilirim... Sonsuza dek kalabilirim... Hiç dönmemek de var..."

Ne zaman, nasıl çakıldı bu duygu kafama ve yüreğine bilmiyorum. Yanıtını çok aradım, bulamadım. Nedenini de...

İnsanların, dillerini bile paylaşmadığını insanların, güler yüzlülüğünden, içtenliğinden, sıcaklığından, her şeylerini her an herkesle paylaşmalarından mı?

Doğanın, soluduğumuz havanın olağanüstülüğünden mi? "Kaybolma" duygusundan mı?

Yoksa kişinin orada keşfettiği “ben"i sevmesinden mi?

Bilmiyorum. Artık yanıt da aramıyorum.

Şimdi Delhi uçağındayım ya, İstanbul yolundayım demektir. Tehlike bitti. Yolculuk bitti. Cebimdeki son rupiler bitti. Yeni bir şeyle (insanla, doğayla, görüntüyle, serüvenle, uygarlıkla, deneyimle vb) karşılaşma gücüm bitti. Bilinmeyene atılma yürekliliğim bitti. Sağlıklı, yorulmak bilmez halim bitti. Her şey bitti, dönüyorum.

Delhi'ye vardım mı, orada uçak değiştiriyorum. Doğru İslamabad'a. Orada bir uçak daha değiştirip ver elini İstanbul! Nerdeee!

Anlaşılan Nepalli tanrılanın sözü Hindistan'da pek geçmiyor! Delhi

Havaalanı'nda önce "şeytan" ya da "melek" girdi aklıma. Şuracıktaki Tac Mahal'i görmeden mi döneceksin İstanbul'a diye kışkırttı. Kandım. Tac Mahal'in bulunduğu Agra'ya uzanıverdim... Bir gün gecikmeyle aynı uçuş programını uygulayacağım.

Ertesi akşam aynı saatte Delhi Havaalanı'ndayım. Doğru İslamabad. Oradan İstanbul...

Uçağa binmeme on dakika kala: grev. Şaşkınlığı, kargaşayı geçiyorum. Sonuç: grevi yapan Pakistan Havayolları, tüm yolcuları, dört gün Delhi de konuk edecek.

Katmandu öncesi ve Katmandu sonrası Delhi izlenimlerine burada yer yok. Yalnız şunu belirtmeliyim:

Birbirinden on dakikalık bir otomobil yolculuğuyla ayrılan Yeni Delhi'yle Eski Delhi arasındaki çelişki, ekonomik ve toplumsal fark, insanı insanlığından utandıracak nitelikte olduğundan ve bu kahredici utancı, "artık her şey bitti" dediğim bir anda “kaldıramayacağımı" anladığımdan, Delhi'de kendimi bugünden çok, geçmişe, müzelere attım.

Bütün bunlar olalı günler, aylar yıllar geçti. (Pakistan-Hindistan-Nepal'e 1980'de gittim.) Bunca zaman içinde neler oldu,neler değişti? Yeni Delhi'nin gösterişli zenginliğiyle, Eski Delhi'nin acımasız yoksulluğu arasındaki uçurum, birazcık olsun daralabildi mi? Nepal'de doğan çocukların yarısı hâlâ beş yaşına varmadan ölüyor mu, yoksa artık yedi, sekiz yaşlarına dek yaşayabiliyorlar nu? Ölüm yaşı hâlâ 40-50 dolaylarında mı? Her 80.000 kişiye bir doktor mu düşüyor? Çocuk Tanrı Kumari'nin tanrıçalığı sürüyor mu, yoksa yerini başka bir kız çocuğuna nu bıraktı? Katmandulu kadın kocasıyla kavga ettikten sonra hâlâ içini Budha'ya ve Şiva'ya döküyor, onlardan gelecek öneriye kulak veriyor mu? Ya hippiler? Kaçı "yok oldu", kaçı ülkesine ailesine döndü? Monique hâlâ sevgilisi Wolf'un kutsal nehirden çıkıp gelmesini bekliyor mu? Ve yeryüzünün bu yoksul ülkesinde, insanlar hâlâ onca güler yüzlü, oncak sıcak kalpli, onca güzel ve her şeyleri herkesle paylaşmaya hazır mı?

Bütün bunların ve daha nice sorunun yanıtını bilmiyorum. Bildiğim, yeryüzünün, tanımadığımız, bilmediğimiz, anlayamadığımız insanlarla, toplumlarla dolu olduğu. Ve bu toplumlarda (tıpkı tanıdığımızı, bildiğimizi sandığımız toplumlarda olduğu gibi) en korkunç en dehşet verici yaratık insanoğlu. Ama, en güzel, en müthiş, en tapılası (Ganeşa, Şiva, Brahman, Uma, Nara, Vişnu ve Nepalli tüm tanrılar beni bağışlasın) yaratık yine insan.

Hindistan'da bir sokak

"Bu sokak yeryüzünde değil", demek isterdim. Ama yalan olurdu.

Bu sokak, Hindistan'da, Delhi'de, Eski Delhi'de.

Katmandu'ya giderken iki gün, Katmandu'dan dönerken beş gün, toplam yedi günlük Delhimden, "Tac Mahal" ve müzeler dışında bir de o sokak kaldı geriye.

Sokağın adı Çandni Çowk. Hindu dilinde "gümüş sokak" anlamına geliyormuş. Ama sokağın adının Çandni Çowk olduğunu ve gümüş sokak anlamına geldiğini öğrendiğimde, o sokağı görmüş, tanımış, o sokağı yaşamıştım bile. Ondan, biraz geriye dönmek gerek.

Yeni Delhi'ye geldiğimden beri, buranın Hindistan'da bir yer olduğuna inanmakta güçlük çekiyorum: birbirlerine çok benzeyen, yüksek, çelik ve beton yapılar... Cetvelle çizilmiş geniş mi geniş caddeler, bulvarlar, (yoksa pergelle mi demeli. Çünkü bütün bu geniş bulvarlar kocaman yuvarlak alanlarda son buluyor). Kısacık kesilmiş, yeşil çimenler kaldırımları kaplıyor, Hani zaman zaman bin yıllık bir duvar kalıntısı da çıkmasa karşıma, kendimi Kaliforniya'da sanmam işten bile değil.

"Bu ne biçim Delhi?" dediğimde, Hintliler, "burası Delhi değil, Yeni Delhi" dediler. "Bizim Delhi, Moğol öncesinden kalmadır, burası İngiliz Kralı V. George'un taç giyme töreninden..."

İki Delhi'yi birbirinden ayıran on dakikalık otomobil yolunun çoğu bitmiş, azı kalmıştı ki, gördüğüm gerçek mi diye önce gözlerimi kırpıştırdım, sonra kendimi otomobilden dışarı attım: önümde dümdüz kurak çatlak bir toprak uzanıyordu. Nerdeyse bir tepe. Tepenin bütün gerisini bir turunculuk kaplamış, güneşin yarısı görünüyor, güneş batmak üzere. O turunculuğun önünde upuzun minareler. Yalnız minarelerle aramda ne var, güneşi neden bir görüyorum, bir görmüyorum; bir türlü anlayamıyorum. Sanki uzakta olması gereken

bütün o şeylerle aramda bir perde var. Kıpır kıpır bir perde...

Uzaklığa doğru ilerlemeye başladım. Ben ilerledikçe, önümde yüzlerce güvercin büyük bir hışırtıyla havalanıyor, o kıpır kıpır perdenin sanki bir katı aralanıyor, hemen önümde yeni bir perde oluşuyor. Perdeleri aralaya aralaya, önümdeki binlerce güvercini gök gürültüsünü andıran bir gürültüyle havalara uçura uçura minarelere vardığımda, ortalık kıpkızıldı. Güneş batmıştı. Karşımda, koca Hindistan'ın en büyük camisi "Cuma Mescidi" olanca görkemiyle duruyordu.

İçeri girersin, giremezsin, /ben Müslümanım, yok değilsin,/ Kelime-i şahadet getirip üç Kuluvallah bir Elham okuyarak namusumu kurtarmak, öyleyse on rupi ver öyle gir, / ibadet etmek için para verilmez, o kadarını biz de biliyoruz. / Ama parayı verirsen, içerde Hz. Muhammed'in sakalını gösteririm sana./ İstemez, bizde de var... Hay girmez olaydım.

Dışarı çıktığımda yerli yerinde duran tek şey o kıpkızıllıktı. (Onca kısa sürede nereye gitmiş, nereye uçmuştu binlerce güvercin? Hani nerdeyse camiye girişini engellemek için, o perdeyi oluşturduklarına inanasım geliyordu.)

Artık Eski Delhi'ye yürümekten başka bir yol yoktu. Daha çoook uzun sürecek bu kızıllığın içinde yürümek, her iki yanımda ve arkamda kümelenen çocuklarla birlikte yürümek güzeldi. Yol müthiş tozluydu ve sanki her toz zerresi kızıllığı yansıtıyordu. Cebimdeki bütün parayı çoktan avuç açan çocuklara dağıttığımdan ve onlar da ne kadar yalvarsalar boşuna; artık verecek başka param olmadığını bildiklerinden, onlar da rahat, ben de rahat yürüyorduk Eski Delhi'ye doğru.

Eski Delhi'nin 15 kapısından biri, Lai Kila (kırmızı kale) bizi karşıladı. Oraya varmamla birlikte, yanımdaki çocuk ordusu yok oldu. Başladım kırık dökük kalenin tepesine tırmanmaya.

Tepedeyim: kalenin bir yanındaki düzlükte, hemen kale duvarının dibinde yüzlerce yan yana, yan yana çadırlar sıralanmış gidiyor. Gri, siyah çadırlar. Aralarında, yemek yapan, çocuklarını emziren kadınlar,

uzanmış yatan erkekler, oyun oynayan, koşuşan, ağlaşan sayısız çocuk.

Biraz önce benim yanımda olanlar da mı oraya gitti? Yaşadıkları yer "evleri" bu çadırlar mıydı? Bilmiyorum.

Çadırlar arasında yere serilmiş, kurumaya bırakılmış çamaşırlar... Çamaşırlar arasında hayvanlar: horozlar, tavuklar, keçiler, kuzular, inekler... Çadırların arasında et yığınları. Kıpırdamayan, öylece duran. Bir fotoğraf gibi.

Kalenin tepesinden öbür yana, kentin içine doğru bakıyorum. Aşağıda uzun, upuzun bir yol, bir sokak. Sokağın bir ucundan, göremediğim öbür ucuna bir sel akıyor.

Nasıl, nelerden, kimlerden oluştuğunu, nereye gittiğini bilemediğim sel bana öylesine yakın, ama ben o kalenin tepesinde o sele öylesine uzak ve o durduğum yerde öylesine tek başınayım ki...

Olacak gibi değil. O sele katılmamak olacak şey değil. Aşağı inmeliyim, o sokağa karışmalıyım. “Eski Delhi", "Bizim Delhimiz" dedikleri belki de yalnız ve yalnız bu sokaktı.

Aşağıdayım. Sokağın başındayım.

(Sakin olmalıyım. Bundan sonrasını çok dikkatli yazmalıyım. Yavaş, yavaş... Her şeyi tek, tek... Hiç abartmadan...)

Ne yana gitsem diye durup bakınmak söz konusu değil. insanlar ne yana gidiyorsa, ben de o yana... Ama, giden yalnız insanlar değil, bisikletler, kamyonlar, kamyonetler, tek tük eski otomobiller, motosikletler, insanların çektiği, hayvanların ittiği el arabaları. Ve hayvanlar: inekler, horozlar, tavuklar, keçiler, danalar, sıpalar...

Bu sokakta kaldırım, cadde ayırımı yok. Bütün bu saydıklanım hep bir

arada kâh kaldırımda, kâh caddede.

Bu sokağı belirleyen, iki yanda sıralanmış yapılar çoğunlukla bir katlı, en çok en çok iki katlı. Ve alt katlar baştan sona minicik minicik dükkanlar: antikacılar, incik boncuk satanlar, eskiciler, kumaşçılar, baharatçılar, yine baharatçılar, yiyecek satanlar, terziler, ayakkabı tamircileri, tenekeciler, hayvan yemi satanlar, marangoz aletleri satanlar, büfeler, yalnız altın bilezik satanlar, yalnız gümüş köstek satanlar. Her vitrinde kısık ampuller.

insanlar, hep aynı yöne doğru giden insanlar önce seyrekti, giderek sıklaşmaya başladı.

Bir deri bir kemiktiler. Çıplaktılar. Çıplak olmayanlar oralarını buralarını bez parçalarıyla örtmeye çalışmışlardı. Bomboş gözlerle, ölü gözlerle bakıyorlardı. Ve sanki sokakta herkes bana bakıyordu. Üzerimdeki blucinden, sağlıklı görüntümden utanıyordum.

insanların kimi, dükkânların önünde kümelenmişti. Ne içeri giriyorlar ne dışarı çıkıyorlardı. Öylece eşikte bekliyorlardı. Vitrinlere bile baktıkları yoktu. Kimi yiyecek satan dükkânların, büfelerin önünde birikmişti. Yiyecekleri seyrediyor, tüten ocaklara ellerini uzatıyorlardı. Isınmak istercesine.

Oysa hava öyle sıcaktı ki...

Sokakta kokular, kokuların en ağırı, en keskini birbirine karışıyordu: ter kokusu, kızgın yağ kokusu, biber kokusu, binbir baharat kokusu, kahve kokusu, hayvanların kokusu...

Kokuların içinde, kokularla birlikte ilerliyorduk.

Sokak uğulduyordu: tekerlek gıcırtıları, klakson sesleri, kamyon ve kamyonetlerin gövdelerine inen yumrukların sesleri, teneke gürültüleri, zımpara sesleri, kadınların kendilerine yol açmak için bağrışmaları, birbirlerine seslenenler, çocukların ağlaşmaları, devrilen

sandıklar, yuvarlanan boş bidonlar, kızgın yağda kızartılan yiyeceklerin cızırtısı hepsi birbirine karışıyor, müthiş bir uğultuya dönüşüyordu.

Uğultunun içinde, uğultuyla birlikte ilerliyorduk.

Önceleri, yani sokağın başlarında herkes istediği hızla, istediği yerden yürüyordu. Sokağın girişi gerilerde kaldıkça, saflar sıklaştı. Artık topyekûn hareket ediyoruz.

Bütün duyularım tetikte. Her an bin bir şey oluyor:

Çocuklar kollarıma, eteklerime asılıyor: para çantamı çıkarıp ters yüz edip gösteriyorum "no rupi", "no rupi" diyerek. Olsun. Giysilerime dokunmaya, ellerimi tutmaya, kollarıma asılmaya da razılar.

İşte biri, kese kâğıdında satılan, üzeri bol salçalı kızartmalardan aldı. Avuç avuç yerken, parmakları arasından süzülen, kâğıttan düşen parçaları, daha yere değmeden havada başkaları kapıyor. Yere damlayan salçalara, o anda beş on el uzanıyor, yerdeki birikintiye parmaklar barılıyor.

Şurada biri boylu boyunca yatıyor. Belinden aşağı bir peştemal, gerisi çıplak. Derisi kemiğine yapışmış. Hiç kıpırdamadan, gözleri açık, gözleri havaya dikili yatıyor. Yürüyenler kâh üzerinden atlayarak, kâh itip kakarak, kâh üzerine basarak gelip geçiyor. Gözlerim takıldı, ayrılamıyorum. Bir kıpırdasa, ah bir kıpırdasa. Bir parmağını oynatsa, bir başını çevirse... Ne olur ben buradan ayrılmadan kıpırdasa. Daha çok bekleyemem ki, arkadan gelenler itiyor. Arkadan gelenler çarpıyor. Her çarpan söyleniyor. Yerdeki adam kıpırdamıyor. Yerdeki adam gözlerini bile kırpmıyor. Heey insanlar! Bu adam ölmüş! Bu yerde yatan adam ölü! Durun! Yürüyüp geçenler! Bari durun! Hiç olmazsa gözlerini kapayalım! Gelenler çarpıyor. Gelenler itiyor! Sürükleniyorum! Sele kapıldım sürükleniyorum!

Sonra ikincisini gördüm, sonra üçüncüsünü... Artık durmadım duramadım. Sonra... Henüz ölmemiş olanları, ama biraz sonra ölecek

olanları gördüm... Sabaha çıkamayacakları gördüm.

Biri, yaşlı bir kadın -belki bin yaşında- tam yanı başımda yığılıverdi. Boylu boyunca yere serilmesin, üzerinden insanlar, hayvanlar bisikletler, el arabaları geçmesin diye, kollarının altından tutup, sürükleye sürükleye getirip bir duvara dayadım. Kadın tüy gibiydi...

Yürüyorum. Nereye? Bilmiyorum. Herkesle birlikte yürüyorum. Yürümekten başka yapabileceğim bir şey yok.

Hava çoktan karardı.

Ayaklarımı, bacaklarımı hissetmeden yürüyorum.

Artık giysilerime, kollarıma asılan çocukları da hissetmiyorum. Yırtılan kumaş parçalanını da.

Uğultu azaldı mı, yoksa bana mı öyle geliyor.

Artık yalnız bana çarpmıyorlar. Ben de herkese çarpıyorum. İlerleyebilmek için ben de itip kakıyorum. Ellerimle, kollarımla kendime yol açmaktan da artık vazgeçtim.

Yine de omuz omuza yürürken, bir yanıma mutlak tek tük otomobillerden birini ya da bir kamyonu almaya gayret ediyorum. Onlar da insanlarla aynı hızla ilerliyor. Üstelik bir bisikletle, bir inekle, bir el arabasıyla yan yana, omuz omuza ilerlemektense böylesi daha güvenceli.

Kokuya da alıştım galiba. Eskisi kadar keskin değil. Ne zamandır böyle yürüyorum? Bilmiyorum.

"Ne zamandır böyle yürüyorum?" sorusu beni kendime getirdi. Birden ayıldım. Hayır, böyle yürümeyi sürdüremem. Geri dönmeliyim. Yolun

başına. Kale duvarının dibine. Bu yolun öbür ucu nereye gidiyor, bilmiyorum ki? Eve, otele, her neyse, Yeni Delhi'ye dönebilmek için önce Kırmızı Kale'ye dönmeliyim. Yolun başına. Neden bunca ilerledim. Ne zamandır böyle yürüyorum?

Geri dönmeliyim! Evet, mutlak geri dönmeliyim! Olduğum yerde geri döndüm.

Önce kollarıma asılı çocuklar şaşırdı. Bir şeyler söylüyorlar. Anlamıyorum. Elleriyle başlanıyla hayır diyorlar. Silkiniyorum. Kollarımdan, giysilerimden çekiştirip beni herkesin gittiği tarafa sürüklemeye çalışıyorlar. Ben aksi yöne çekiştiriyorum... Güç kullanmam gerek. Kullanıyorum. İçlerinden biri yarım yamalak İngilizce'yle, "bu yoldan dönemezsin", "imkânsız" diyor.

Dönerim! Geri dönmem gerek! Bu yol hiç bitmeyecek. Bu insan seli hiç dinmeyecek. Nereye gidiyorum? Dönmeliyim. Mutlak dönmeliyim!

Şimdi gerisin geriye gidiyorum.

Çocuklar kendi yollarına, herkesin yoluna gidiyor. Yakamı bıraktılar.

Şimdi sonu gelmeyen o seli göğüslüyorum.

Bir deri bir kemik, yarı çıplak insanları göğüslüyorum.

Bisikletler, kamyonetler iki yanımdan geçiyor, el arabalarını, inekleri göğüslüyorum. Tıkanıyorum.

Demin gördüğüm ve demin görmediğim ölülerin yanından, üzerinden geçiyorum. İçim yanıyor.

Kulaklarım mı tıkandı ne? Hiçbir şey duymuyorum.

Hiçbir koku duymuyorum.

Sessiz bir film seyreder gibiyim.

Duvara dayadığım kadını görüyorum. Dayadığım yerde, bıraktığım gibi duruyor. Gözlerim yanıyor.

Çöp bidonlarının arasına kıvrılıverenleri görüyorum. Gözlerim yanıyor.

Kese kâğıtlarından yemek avuçlayanları, yere düşen parçaları kapışanları görüyorum. Adamın biri ağzında çiğneyip durduğu lokmayı yere tükürüverdi. Lokma, o anda kapıldı. Gözlerim yanıyor.

İnsan selini göğüslüyorum. Bana doğru gelen binlerce göz görüyorum. Binlerce kapkara bakış görüyorum.

Yalan söylüyorum.

Artık hiçbir şey görmüyorum.

Salya, sümük, gözyaşı içindeyim, artık hiçbir şey göremiyorum.

Ellerimle yüzümü kapadım. Hiçbir şey görmüyorum. Bir yandan da kusuyorum.

Tavuklar, horozlar, keçiler, köpekler kustuğumu yerde bırakmadı.

Yine yalan söylüyorum.

"İnsanlar" demek, "insanlar" sözcüğünü şu bir yukardaki satıra

yazmamak için yalan söylüyorum, tavuklar, horozlar diyorum...

Gözlerimi kapadım. Artık hiçbir şey görmüyorum.

Dünya kapkaranlık.

Yeryüzünün bir yerinde Çandni Çowk varsa, başka bir yerinde mutluluk olamamalı.

Şimdi de kitaplardan okuduklarımı yazıyorum:

Çandni Çowk (gümüş sokak) 1950 yılında yapılmış olup, o günlerin en zengin, en gösterişli caddesiydi. Bugün çevredeki tüm köylerden buraya her sabah binlerce, yüz binlerce insan gelip iş arar. Sürekli iş bulanlar Lai Kila'nın arkasındaki çadırlara yerleştirilirler. Geri kalanlar ise, her akşam Eski Delhi'yi boşaltmak zorundadır. Eski Delhi'den çevre köylere tek çıkış kapısı Çandni Çowk'tur. Her sabah çöp arabaları gelir, çöpleri, ölüleri, Eski Delhi'yi terk edemeyecek durumda olanları toplar. Ve her sabah Çandni Çowk Sokağı temizlenerek, günün erken saatlerinde yeniden gelecek olan yüz binlerce insanı beklemeye başlar.

Tac Mahal'in önlenemez değişimi

Dünyanın yedi harikasından biri olan Tac Mahal'le ilgili bir sürü bilgiyi, meraklıları her ansiklopedide bulabilir. Onun için Moğol İmparatoru Şah Cihan'ın karısı için yaptırdığı (17. yüzyıl) bu mermer türbenin ne ipek gibi kıvrılan, danteli andıran mermer işçiliğinden, ne de akik, firuze, safir, yeşim taşlarıyla donatılmışlığından uzun boylu söz etmeye gerek yok. Ancak ansiklopedilerin pek yazmadığı bir şey, Tac Mahal'in saatten saate değiştiği...

Ben bu değişimi anlatmaya çalışacağım. Biraz geriden başlıyorum:

Katmandu'da bin bir güçlükle yer bulduğum uçak Delhi Havaalanı'na inince önce rahat bir soluk aldım. "Sonsuza dek Katmandu'da kalabilirim" diye bir şey yoktu artık. Çevremde her havaalanında olduğu gibi, bir yerlerden gelip bir yerlere gitme çabasında insanlar vardı: kimi uçağa yetişme telaşında, kimi uçak bekleme bıkkınlığında...

Ben ne telaşlıyım, ne bıkkın. Düşünüyorum: saat akşamın onu. Beni önce İslamabad'a, sonra İstanbul'a götürecek uçak sabah sekizde. Havaalanında bir koltuğa kıvrılıp sabahı mı etsem, yoksa cebimdeki son dolarlarla kente gidip adam gibi uyusam mı?..

Düşünmeyi çok sürdüremedim. insanların olduğu yerde, sohbet de oluyor. Sohbete daldım. Nerden geldin, nereye gidiyorsunlar bitince, baktım herkes, "Nee! Bunca dolaştınız, Tac Mahal'i görmeden mi döneceksiniz! Hemen şuracıkta!" diyor.

"Hemen şuracıkta" dedikleri uçakla yirmi dakika, trenle beş saat.

Sonraki konuşmaları çok açık seçik anımsıyorum: Tac Mahal'in ve Agra kentinin bin bir özelliği sayılıp döküldü. Gökyüzündeki dolunaya

işaret edildi.

Elimdeki uçak biletim elden ele dolaştırıldı. Kimi bu biletle beş kuruş ödemeden Agra'ya uçabileceğimi, kimi İslamabad uçuşumu 24 saat erteleyebileceğimi, kimi Agra'ya giden uçağa yetişmek için yalnızca beş dakikam olduğunu, kimi de bunların tümünün olanaksız olduğunu söyledi.

Tartışma nasıl başladı, nasıl sürdü, nasıl bitti bilmiyorum. Bildiğim, birinin elinde çantam, ötekinin elinde uçak biletim, bir başkasının elinde paltom, birtakım insanlar koskoca Delhi Havaalanı'nda deliler gibi koşuyoruz.

Adlarını bile bilmediğim kimi Hintli, kimi İngiliz o güzelim genç insanlar ne yapıp yapıp beni Agra uçağına yetiştirdiler. Üstelik, İstanbul'a uçuş biletimi 24 saat sonrasına değiştirmişlerdi.

Agra'dayım. Çantamı, Tac Mahal'e en yakın otele bırakıp, sokağa çıkıyorum. Yeni, modern yapılarla donanmış temiz bir kent. Gecenin onbirinde eski yapılar, ya da kalıntılar pek seçilmiyor. Gökyüzünde harika bir ay var.

Doğru Tac Mahal'e gidiyorum. Çevresi yüksek duvarlarla çevrili olduğundan henüz bir şey gördüğüm yok. Duvarın arasında bir kapı gördüm. Üzerinde ziyaret saatleri belirtilmiş: sabah sekizle akşam sekiz arası. Yani üç saat gibi bir gecikmem var. Ama bunca serüvenden sonra, vazgeçmek gibi bir niyetin hiç yok...

Kapıyı önce usul usul, kibar kibar vurdum. Ne gelen var ne giden. Biraz daha hızlı, biraz daha hızlı derken, kapıyı yumruklamaya başladım. Geçmek bilmeyen, saatler boyu gibi gelen bir bekleyişten sonra kapının arkasında ayak sesleri duydum. Kalbim duracak gibi bekliyorum. Ayak sesleri (daha çok terlik sesine benziyordu) neden sonra durdu. Bir erkek sesi Hindu dilinde bir şeyler söylüyor. Ben bildiğim ve bilmediğim bütün dillerde bir şeyler söylemeye çalışıyorum...

Kapı aralandı. Yarı belime gelen, ufacık tefecik, yaşlı, pijamalı bir Hintli göründü. Bana kapının üzerindeki yazıyı gösteriyor "Yarın gel" demek istediğini anlıyorum. Ama anlamak işime gelmediğinden, hiçbir şey anlamamış gibi yapıp ha bire konuşuyorum. En çok Türkçe konuşarak, bildiğim tüm Osmanlıca sözcükleri kullanarak, ha bire "ben Müslüman, ben İslam" diyerek, bildiğim bütün duaları birbiri peşinden sıralayarak...

O kapının önünde kaç dakika hiç durmadan konuştum bilmiyorum. Sonunda, minik Hintli gülmeye başladı. “You Müslüman, me Müslüman. You Zeynab, me Imam" (yani: "Sen Müslüman, ben Müslüman, sen Zeynep, ben Imam") deyip kapıyı açtı.

Kapıdan geçtim. Tac Mahal'in bahçesindeyim.

Karşımda ışık saçan bir mücevher.

Karşımda Tac Mahal. Kocaman "muhteşem" bir yapı. Bembeyaz, pırıl pırıl parlıyor. Çevreye ışık saçıyor.

Kapının önünde, ışığa doğru yürüyorum. Yaklaştıkça ışık çoğalıyor, beyazlık daha da beyaz oluyor. Gözlerimi ayırmadan yürüyorum: taa türbenin ilk basamaklarına dek varan bir havuzun kenarından... Havuzun sularında, tepemdeki dolunayı görüyorum.

Gece nasıl bu kadar aydınlık olabilir? Onca ışık nereden geliyor?

Galiba kavramaya başlıyorum. Bu gördüğüm aydınlık, iki Tac Mahal'in saçtığı ışıktan oluşuyor. Biri karşımdaki, öteki sudaki.

Karşımdaki Tac Mahal'in kapısına geldiğimde sudaki kayboldu, ama o pırıl pırıllık, o beyazlık çoğaldı.

Hintli imam, bana Tac Mahal'in her bir köşesini gezdirdikten sonra, bir de kolay kolay unutamayacağım bir armağan verdi. Kubbenin

yankı gücünü göstermek için, türbenin tam orta yerinde durup, adımı kubbeye haykırdı durdu.

Yankıyla ışık birbirine karıştı.

İki saatin sonunda Tac Mahal'den ayrılırken, "Yarın sabah altıda, şu karşı tepeye gel, bir de gün doğarken gör" diye tembihledi.

O altı dedi, ama ertesi sabah saat beşte, ortalık zifiri karanlıkken (ne ay var, ne güneş) ben, bahçe kapısının karşısındaki tepedeyim.

A, a, o ne? Dün gece gördüğüm, gözlerimi ayıramadığım, o bembeyaz yapı, ay ışığının altında pırıl pırıl parlayan yapı nerede?

Karşımda, "muhteşem"likle ilgisi olmayan, hiç de kocaman sayılmayacak, kara kuru, daha doğrusu kahverengiyle gri arası hani neredeyse ufak tefek, öyle sıradan bir yapı işte... Bir düş kırıklığı... Keşke dün akşamki görüntüyle yetinip yeniden dönmeseydim buraya...

Derken, dakikalar geçmeye başladı. Derken yapının o kahverengi-gri renkleri açılmaya başladı. Açıldı, açıldı, ve... pembeye dönüşmeye başladı. Bu yapı ne zaman pembe oldu dememe fırsat kalmadan, bir de baktım Tac Mahal, gözlerimin önünde (sanki) büyüyor. Olacak şey değil, yapı (sanki) yerden yavaş yavaş yükseliyor, iki yana doğru genişliyor. Biraz sonra o pembelik koyulmaya başladı ve şimdi de karşımda kıpkırmızı bir Tac Mahal.

Güneş doğmuştu.

Sonra giderek kırmızı yine pembeye ve sonunda beyaza dönüştü. Tac Mahal yine kocamandı, muhteşemdi, üstelik beyazdı. Belki dün geceki o pırıl pırıllığı, ışıltısı yoktu ama beyazdı.

Tac Mahal'in bence olağanüstülüğü bu değişimde. Nereden hangi ışığı alırsa, mermer yapının o ışığı yansıtmasında... Bu değişime olanak

tanıdıkları için dolunaya, güneşe, gün ışığına teşekkür ettim.

Sabah, yedi buçuk olduğunda sanki yer yanılmış, bir anda binlerce kişi Tac Mahal'in kapısında bitivermişti. Dünyanın yedi harikasından birini onlara teslim edip oradan ayrıldım.

Elimdeki uçak biletiyle, Delhi'den Agra'ya gelirken beş kuruş fazla ödemediğim halde, Agra'dan Delhi'ye dönerken dünyanın parasına yeni bir uçak bileti almam gerektiğini öğrendiğimde... (Yoo, şaşmadım. Yolculuklarda en şaşılası şeylere şaşmamayı öğreniyor insan. Anlamaya da çalışmadım. Yolculuklarda her şeyi anlamaya kalkıştınız mı, yalnızca zaman yitiriyorsunuz.)... doğruca tren istasyonuna yöneldim.

İstasyonda rastladığım ilk üniformalıya:

- Delhi'ye tren var mı? diyorum.

- Var.

- Ne zaman?

- Hemen şimdi.

Eyvah, biletim yok! Biletsiz trene binmeye nedense korkuyorum.

- Bilet gişesi nerde?

- Nah şurda.

Nah şurda dediği, 500 metre ötedeydi. Koş babam koş. Gişedeki memur Hindu dilinden başka dil bilmiyor. "Delhi" diyorum, "Delhi".

Artık bunda da anlaşılmayacak bir şey yok herhalde. Yalnız,nedense bilet fiyatında anlaşamıyoruz. Çantamda kalan bütün paraları önüne yığıp, başka param olmadığını anlatmaya çalışıyorum. Adam gülüyor. Ama param az mı geldi gülüyor, yoksa çok mu geldi gülüyor, bir türlü anlayamadım. Sonunda İngilizce bir sözcük yumurtluyor. "1st class", "1st class" (birinci mevki) deyip bir bilet uzatıyor.

Elimde birinci mevki tren biletim gerisin geriye 500 metre koşuyorum, 200 metre de perona inmek için...

Kendimi en kalabalık peronun ortasında buldum sonunda. Görünürlerde tren mren yok, ama peronu dolduran binlerce insan var. Onca insan arasında benden başka bir tek yabancı da yok.

Bir yanlışlık yapmamak için herkese "Delhi?" diyorum. "Delhi" diyorlar. Saatimi gösteriyorum. Hani tren? Herkes eliyle, bekle bekle, diye işaret ediyor.

Bir saat bekledikten sonra tren geldi. Yani adına tren denen, trenlerin gördüğü işlevi gören, ama şimdiye dek gördüğüm hiçbir trene benzemeyen bir şey geldi, önümüzde durdu. Durmasıyla birlikte binlerce kişi o upuzun şeye atıldı. Bana da "hadi atla" gibilerinden işaretler yapıyorlar. Nasıl atlayayım? Bu tren gibi şeyin en önünde koskoca Bombay yazılı.

"Tren Bombay, ben Delhi" diye bağırıyorum, ben.

"Tamam, bu Delhi!" diye bağırıyor trendekiler.

Bana yardım etmeye çalışan onca Hintliyi üzecek değildim. Yaradana sığınıp atladım trene ve tren kalktı. Çantamdan hemen haritamı çıkardım. Yanı başımızdan akıp giden Cuma Nehri'ni buldum. Güneye değil, kuzeye gittiğimizi anlayınca rahatladım. Bombay'a değil, Delhi'ye gidiyordu tren. Sonradan öğrenecektim! Meğer tren Bombay'dan geliyormuş.

Artık doğru yoldayım ya, iki vagon arasındaki o sallantılı yerde durmaya gerek yok, vagona gireyim dedim... Vagona binmemle birlikte neye uğradığımı şaşırdım. İnekler, tavuklar, horozlar, koyunlar, kuzular, sebzeler, yiyecekler ve insanlar, yaşlılar, erkekler, kadınlar, çocuklar, bebekler, tümü tam bir balık istifi. Vagonda oturma yerleri yok, tahtadan bol bol, bölme bölme ranzalar var. Tüm bu saydıklarım ranzalara tıkışmış, hepsine müthiş bir koku ve müthiş bir gürültü eşlik ediyor... Ölsem o vagona giremeyeceğimi anladım.

İki vagon arasında, o sallantılı yerde ayakta giden on kişiye katıldım. Bir yanımdaki vagonda herhalde banyo ya da tuvalet vardı ki, bir vagondan ötekine insan akımı (üstelik çıplak insan akımı) hiç durmadı. O yana gidenlerin tümü ellerinde sabun ve tarakla, bellerine bir havlu sarınmış olarak o vagona giriyorlar, biraz sonra sırılsıklam dışarı çıkıyorlar, çıkar çıkmaz da vagonun kapısına asılı aynanın karşısına geçip, yanlarındaki şişeden bol bol yağ dökünüp, saçlarını yağlıyorlar. Beş saat boyunca bu trafik (yalnız erkekler, kadınlar değil) hiç durmayacaktı.

İki vagon arasındakiler biraz sonra tahta bir sıra bulup getirdiler. Diyelim üç kişilik sıraya biz beş altı kişi tünedik. Yolculuğun ilk saatlerinde, yanımdan geçenlerin akıttığı sulardan, saçtığı yağlardan, yanımda oturanların avuç avuç yediği yoğurttan korunmaya, üstüme üstüme gelen yiyecekleri, içecekleri üstüme devrilen insanları ıskalamaya çalışırken, kendi kendime hep "içeri bakma, dışarı bak... doğaya bak... Tac Mahal'i düşün... o ışığı, o beyazlığı düşün" diye telkinde bulunuyordum. İçimden ha bire "hayır, bitlenmedim, hayır bitlenmedim, hayır kaşınmıyorum" deyip duruyordum..

Sonra yolculuk ilerledikçe, ortak hiçbir dilimiz olmayanlarla önce el işaretleriyle, giderek her birimiz kendi dillerimizle "konuşmaya" başlayınca, hele bir de "sohbet" koyulaşınca... Oh, gel keyfim gel! Hindistan'ın göbeğinde bir açık hava trenindeyim... Kim demiş bitlendim diye, birazcık kaşınıyorum, hepsi o kadar. Hem bit değil, piredir... Ben de avuçlarımla yoğurt yiyorum. Yanımdaki Hintli arkadaşlarım ikram etti... Üzerime yiyecekler, sular, yağlar sıçrıyormuş, insanlar yuvarlanıyormuş, ne olmuş sanki! Bu sarsıntıda ne devrilmez ki! Acaba ben de mi girip şu vagonda bir yıkansam...

Beş saatlik tren yolculuğu bittiğinde, iki vagon arasındaki arkadaşlarımla vedalaştık. Agra ve Tac Mahal gerilerde kalmıştı. Delhi'ye varmıştım. Artık İstanbul'a dönebilirdim... Birkaç saat sonra, Pakistan Havayolları'nın beş günlük grev yapacağını henüz bilmiyordum.

"Bir İçki”nin öyküsü

İçkisiz edemeyenlerden değilim. Günlerce, haftalarca içki içmesem aramayacağım gibi, içki içmediğim aklıma bile gelmeyebilir.

Ne Nepal, ne Hindistan, Pakistan'dayım. Yıl 1980.

İslam mimarîsi seminerinde, dünyanın her bir köşesinden gelmiş konunun uzmanları ve gazetecilerle birlikte, semineri düzenleyen Ağa Han'ın konuklarıyız. Lahor Hilton'da kalıyoruz.

Lahor Hilton'un her odasında, kapının arkasında “Müdüriyet" imzalı bir kart var: "Biliyorsunuz, ülkemizde içki içmek yasaktır. Ama siz yabancı konuklarımız odanızda dilediğiniz her içkiyi içebilirsiniz. Oda servisine bir telefon yeter..." gibilerinden bir şeyler yazıyor.

Lahor Hilton'da, Ağa Han'ın konuğu olan herkesin odasında ise, meyve sepetleri, çikolata paketleri arasında küçük bir kart daha var: "Hoş geldiniz... Amacımız sizleri rahat ettirmek... Hiç çekinmeden otelin tüm olanaklarından yararlanabilirsiniz" gibilerinden nezaket sözcüklerinin ardında açıkçası “tüm masraflar bizdendir” deniliyor.

Buraya kadar her şey çok iyi. Çok iyi de, bu kartların bizler için hiç mi hiç önemi yok.

Sabah dokuz, akşamüstü beş, semineri, konferansları izliyoruz. Akşamüstü beş ile sekiz arasında kentin görülecek yerlerini bir koşu gezip dolaşıyoruz. Akşam dokuz, gece bir, ya bir valinin, ya bir bakanın, ya bir üniversitenin, ya Ağa Han'ın davetine gidiyoruz.

Bu davetlere gitmek zorunlu. Kaçmak olanaksız. Nerdeyse süngü zoruyla götürülüyoruz. Onca geç saatlere dek sürmelerinin nedeni de, her davette, ya bir Pakistan halk oyunları, ya bir Pakistan halk şarkıları gibi bir program olması.

Bütün bu seminer olayının beş gün sürdüğü düşünülürse, yukarda anlattığım programa uymak, pek o kadar da güç değil.

Dört gün her şey yolunda gitti. Beşinci ve son günün akşamında Devlet Başkanı Ziya ül-Hak'ın daveti var. O dillere destan bahçelerden birinde, bir sürü asker ve polis denetiminden geçtikten sonra davet yerine geldiğimizde neye uğradığımızı şaşırdık:

Kapıda duran iki asker ve iki polis, kadınları bir yana, erkekleri öte yana ayırıyor. Avrupa ülkelerinden ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen ne kadar kadın ve erkek konuk varsa, tümü çıngar çıkardı. Kadınlar "Bu bize hakarettir, davete katılmıyoruz, otele geri dönüyoruz" dedilerse de, kulak asan olmadı. "Geri dönmeniz devlet başkanına hakaret olur" diye kollarımızdan çekile çekile, tüfeklerin ucuyla itile kakıla davetin kadınlar kısmına sokulduk.

Davette her zamanki gibi, beyaz şarap niyetine limonata, kırmızı şarap niyetine vişne suları içtik, bol bol yedik ve Pakistan halk oyunları izlemeye başladık. Beşinci akşamımız olduğundan artık tüm halk oyunlarını ezbere biliyorduk. Hani kalkıp biz oynasak daha keyifleneceğiz...

Derken yağmur çiselemeye başladı. Zaten rutubet içinde olan bahçeye yağmur çiselemeye başladı.

"Hanımlar gitmek istiyor" diye yetkililere haber yolladık.

"Gidemezler" diye yanıt geldi.

Üşüyoruz, titriyoruz, ama oturup halk oyunları seyrediyoruz. Uzatmayayım: ansızın şehircilik uzmanı, Amerikalı bir kadın profesör düşüp bayılınca ve yetkililerden "derhal araba bulun, otele döndürülsün" diye emir gelince, o güne dek bir çift laf etmediğim profesörün kollarına atılmam bir oldu.

Ben onun kollarına atılmıştım, ama sanki o benim kollarımdaymış gibi yapıp, “zavallı kadıncağızı bu durumda yalnız bırakamam" edebiyatına giriştim. Bir de baktım, kadının öbür koluna da bir başkası yapışmış, aynı “fedakârlığı” o da sürdürüyor.

Ortada profesör hanım, bir kolunda İngiliz gazeteci Maureen, öteki kolunda ben, bir sıra asker ve polisin arasından geçip dev bir Cadillac'a bindiğimizde, arkamızdan yüzlerce kadın gıptayla bakıyordu.

Amerikalı profesör, ancak otomobilden inip otele vardığımızda yalancıktan baygınlık geçirdiğini açıklayacaktı.

Eh şimdi siz söyleyin? Bu başarı kutlanmaz mı?

Biz de öyle dedik. Kutlayalım dedik. Birer kadeh içkiyle Ziya ül-Hak'ın davetinden kaçışınızı kutlayacaktık.

Amerikalı profesör ve İngiliz gazeteci kız, sırılsıklam elbiselerini değiştirmek üzere odalarına giderlerken, “Sen içkileri ısmarla biz geliyoruz" dediler.

İşte, bir içki olayı bundan sonra başladı.

Lahor Hilton Oteli'ndeki odamdayım. Saat akşamın on biri...

- Alo, oda servisi lütfen

- Buyrun oda servisi.

- Şu numaralı odaya üç tane duble konyak istiyorum.

- Lütfen müdüriyeti arayıp söyleyin.

- Ama kapının arkasındaki kartta, oda servisine diyor.

- Akşam 10'a kadar oda servisine olabilir. Ama ondan sonra müdüriyeti aramanız gerek.

- Peki teşekkür ederim.

- Alo, müdüriyet...

- Evet, buyrun.

- Şu numaralı odadan arıyorum. Bize üç duble konyak lütfen.

- Hay hay efendim, birazdan ararız.

(Şırak. Telefon kapandı. Allah Allah. Acaba ne arayacaklar?) Aradan on dakika geçti. Tak tak kapı vuruluyor. Açtım. Bir garson.

- Müdüriyetten pasaportunuzu rica ediyorlar.

Pasaportu verdim.

Bekliyorum.

Tak tak kapı. Açtım. İngiliz gazeteci ve Amerikalı profesör geldiler. Üçümüz birlikte bekliyoruz.

Telefon çaldı. Açtım. Müdüriyetten arıyorlar:

- Özür dileriz. Hanımefendi... Şey... Pasaportunuzda Türk olduğunuz yazılı...

- Evet, Türküm.

- Yani... Müslüman mısınız?

- Evet Müslümanım.

- Şey... Müslümansınız ve üç duble konyak istemişsiniz...

- Bakın, şu anda benim odamda üç kişiyiz. Biri Amerikalı Katolik, öteki İngiliz Protestan ve ben Müslüman bir Türküm. Ve bu üç kişi birer duble konyak içmek istiyoruz. Hepsi bu. (Bu kez şırak diye telefonu ben kapadım.)

Yine bekliyoruz.

Aradan bir yirmi dakika daha geçince Amerikalı profesör, "Ben vazgeçiyorum. Gerçekten çok üşüdüm. Konyağı bekleyeceğime gidip bir ilaç alayım" deyip yenilgiyi kabul etti.

Maureen ve ben sonuna dek direnmeye kararlıydık.

Bir süre daha bekledikten sonra yeniden müdüriyete telefon ettim:

- Ne oldu bizim konyaklar?

- Tamam birazdan oluyor. (Olan neydi, anlayamıyorum.)

- Yalnız, üç değil, iki olsun lütfen.

- Olmaz ki, biraz önce üç dediniz. Ha bire fikir değiştirirseniz ben ne yaparım.

- Üç duble konyak isteyeli 40 dakika oluyor. Şimdi iki istiyoruz!

(Bu kez, ikimiz aynı anda şırak diye kapadık telefonu.) Maureen bir kazak daha almaya odasına gitti.

Kapı vuruluyor. Açtım.

Önceki garson ve güler yüzlü sivil giyimli bir bey.

- Özür dileriz, hanımefendi. İçki istemişsiniz, odanızı arayacağız.

- Anlamadım. Odamda ne arayacaksınız?

- Kimse var mı? Yoksa yalnız mısınız diye arayacağız.

Ve daha bir şey söylememe fırsat vermeden, adam içeri girdi, dolapların içini, yatak altını, banyoyu, komodinin arkasını bir güzel aradı.

- Tamam. Kimse yokmuş içkinizi şimdi yolluyorum. Cümlesini bitirmesiyle, Maureen'in "Ben geldim. Hani içkiler geldi mi?" diye kapının önünde bitmesi bir oldu.

Güler yüzlü adam "yakaladım seni" gibilerinden kas kas gülüyordu.

Tepem attı.

- Bana bakın! Bir saattir müdüriyete üç kişi için içki istiyoruz, diyoruz.

Biri gitti, iki kaldık. Ve bu içkileri içeceğiz!

- Ah sayın bayan. Müdüriyete bildirmişsiniz. Müdüriyet başka, otel polisi başka...

Araya Maureen girdi:

- Peki, ben odama gitsem. İçkimi oraya getirseler. Bütün denetimler bittikten sonra, içkimi alıp arkadaşımın odasına gelsem, olmaz mı yani!

- Ah! Çok akıllısıruz. Zaten genellikle herkes öyle yapar. Ama sizler gibi iki bayanı üzecek değilim. Ondan izin verdim gitti. İçkilerinizi derhal yolluyorum.

Derhal dedi ya, bir 15 dakika daha geçti. İçki bekliyoruz. Hani insan bu koşullarda olacağı yoksa bile alkolik olabilir. Bir on dakika daha geçti. Zırr telefon. Açtım.

- Alo, burası müdüriyet. Bir anlaşmazlık var. Hem sizin hem İngiliz arkadaşınızın, hem Amerikalı arkadaşınızın odalarına mı ikişer duble konyak yollayacağız, yoksa yalnız size mi?

Artık sinirlenemiyorduk bile...

- Amerikalıyı rahat bırakın, çoktan uyudu. İngiliz'in odası boş. Hepsini benim odaya yollayın.

- Yani altı dublenin hepsini mi size?..

- Altı değil, iki duble yollayacaksınız?

15 dakika sonra hâlâ gelen giden yoktu. Ve telefon çalıyordu.

- Alo, burası müdüriyet. Açık şişemiz kalmamış. Acaba iki duble yerine, kapalı büyük bir şişe yollasam olur mu?

- Yolla, ne yollayacaksan çabuk yolla!

Bunu söylediğimde artık makaraları koyuvermiştik.

Biraz sonra. Yine telefon:

- Özür dilerim hanımefendi, bir küçük sorun daha çıktı. Kapalı şişe olunca, parayı peşin almak zorundayız. Acaba parayla mı ödeyeceksiniz, yoksa çekle mi?

Bir anda böyle lüks bir otelde, dört yıldızlı Fransız konyağının hem de koca bir şişenin ne edebileceğini düşündüm, tam "vazgeçtik kalsın" diyecektim ki, Maureen telefona sarıldı.

- Biz ödemeyeceğiz, Ağa Han ödeyecek!

Uzun bir sessizlikten sonra yanıt geldi:

- Eyvah! Şimdi bütün incelemeleri, araştırmaları yeniden yapmamız gerekecek.

Saat gecenin bir buçuğu olmuştu. İçki gelmemiş, davettekiler otele dönmüştü. Onlara da içki serüvenimizi anlatıp çok güldükten sonra herkesle birlikte Maureen de odasına çekildi. Tam yatmak üzereydim aklıma geldi. Telefona sarıldım.

- Alo, şu numaralı odadan arıyorum. İki üç saat önce içki istemiştim. Vazgeçtik. Lütfen yollamayın.

Müdüriyetteki ses yalvarıyordu. "Bunu bana yapamazsınız", diyordu. “Size karşı zaten çok mahcup olduk. Lütfen bizi kırmayın" diyordu.

Ben, hayır istemem, diye direttikçe, o "Her şey hazır. Şimdi yukarı geliyor. Lütfen geri çevirmeyin. Yalvarırım bunu bana yapmayın” diye inliyordu.

Konuşmayı kesmek için peki dedim.

Kapım vurulduğunda saat sabahın ikisiydi. Garson bir şişe konyakla kapıdaydı. Şişeyi aldım. Bardak falan getirmemişti, ama zarar yok. Bir bardak için üç saat daha beklemeye niyetim yoktu.

Şişeyi açtım.

Eh onca uğraştan sonra, bir güzel konyak içip uyuyacaktım en sonunda.

Şişeyi dayadım ağzıma. Bir yudum almamla şişeyi fırtlatmam, ağzımdakini püskürtmem bir oldu.

İnanın bana, bizim öksürük şurupları Pakistan konyağından daha lezzetli.

Pakistan fotoğrafları

Beş gün süren Ağa Han mimarlık ödülleri semineri boyunca, zorunlu olarak gündüzlerimizi konferans salonlarında geçirdik. Akşamlarımız ise yine zorunlu olarak yemeklerle davetler arasında bölündü durdu. Gündüzlerle akşamlar arasında, Pakistan'daki beş günümden geriye ("bir içki" serüveninin dışında) kimi fotoğraflar kaldı.

Oldum olası, makinelerle, alet edevatla aram iyi değildir. Telefonun bile nasıl çalıştığını yeni yeni kavramaya başladım. Bu yüzden, Pakistan resimlerini, fotoğraf makinesiyle değil, yazıyla saptadım. İşte bunlardan birkaçı:

Karaçi Havaalanı'ndan kente doğru ilerliyorum: asfalt yolda en çok bisiklet ve motosiklet... Ancak ilk bakışta, bunların bisiklet ya da motosiklet olduklarını anlamadım. Anlamadım, çünkü üzerleri yalnız insanlarla değil, bir sürü uçuşan kumaşlarla kaplı. Ne direksiyon görülüyor, ne pedallar, ne de tekerlekler. Üzerinde tek binicisi ya da tek sürücüsü olan bisiklete, motosiklete rastlamadım. Demek istediğim şu: yol boyunca gördüğüm her bisiklet ve motosikletin üzerine en az iki, ama genellikle üç dört kişi binmişti. Erkek, kadın, çoluk çocuk. Ve tümünün üzerindeki giysiler, çarşaflar, şalvarlar, sariler, aracın hızına kapılmış uçuşuyordu. Rengarenk ya da simsiyah uçuşan bunca kumaş yığınının, üzüm salkımları gibi, sallam sallam tünemiş onca insanın altında bir motosiklet ya da bisiklet olduğunu kavramam epey zaman aldı.

Karaçi Havaalanı'ndan kente doğru ilerliyorum. Bir süre sonra yol, deniz kenarından, Umman Denizi'nin yanı başından gitmeye başladı. Umman Denizi, ne mavi, ne yeşil, ne camgöbeği ne de lacivert. Beyaz sarı çamurlu bir su gibi. Kıyıya vuran dalgalar, çok geniş bir kumsala, köpürerek gelip, yok oluyor. O geniş kumsalda yığınla insan. Kimi geziniyor gibi yapıyor, kimi de sırtüstü yatmış, ellerinde tuttukları, kapkara şemsiyelerin altında dinleniyor.

Tümü erkek. İçlerinde bir tek kadına rastlamak için boşuna bakınıyorum; yok. İçlerinde birkaç kadın olsa, bu erkek kalabalığının

üzerinde mayo ya da şort olsa, karşımdaki bu "bir plaj görüntüsü”nü yine de yadırgamayacağım gibime geliyor. Plajda bir tatil gününde, onca insanın üzerindeki uzun çarşaflar, sariler, Pakistanlıların kendilerine özgü, paçasının altı dar, üstü bol giysileri mi bana bunca tuhaf gelen diye bakıyorum... Ama hayır, giysiler değil, kadınsızlık...

Yol boyunca bu “plaj görüntüsünü" seyrettim durdum. Sonunda bu görüntüde bunca kadınsızlığın yanı sıra, beni bunca tedirgin edenin ne olduğunu “keşfettini": Durağanlık!

Herkes olduğu yerde duruyor. Sanki bırakıldıkları yerde kalakalmışlar ve sanki bir daha yerlerinden hiç kıpırdamayacaklar. Sanki sonsuza dek öyle oldukları yerde, yok yok, bırakıldıkları yerde duracaklar. Hiç devinimsiz. Sanki bir şey beklermiş gibi...

Yeryüzünün neresinde olursa olsun, uçsuz bucaksız uzanan bir kumsalda, tatil gününde bir araya gelen insanlar koşar, yürür, birbirleriyle şakalaşır ya da ne bileyim, top oynar, "elim sende" oynar bir şeyler yapar. Hiç kıpırdamadan durmazlar. Ama Umman Denizi kıyısındakiler kumsalda kıpırdamadan duruyorlar.

Bu "beklermiş gibi"liği, gerek Karaçi'de gerek Lahor'da (şimdiki adıyla İslamabad'da) her an duyumsayacaktım. Devinimsizliği, durağanlığı da...

Karaçi'nin merkezindeyim... Üzerinde uçuşan çarşafları, sarileri, şalvarlı giysileriyle dört kişilik ailenin bindiği motosiklet ve bisiklet kervanlarına şimdi süslü püslü, yaldızlı sırmalı, allı pullu otobüsler de katıldı.

Yaşamımda ilk kez böylesine donatılmış otobüsler gördüm. Bunlar özel bir yolculuk ya da özel bir gün; özel bir durum (düğün, şenlik vb) için hazırlanmış otobüsler değil. Bunlar şehir içi ya da şehirlerarası otobüsler. Önce rengarenk (kırmızı, yeşil, mor, pembe, turuncu, tümü bir arada) boyanmışlar. Sonra, altın sarısı ya da gümüş beyazı yaldızlı parıltılı kâğıtlardan yapılan fırıldaklar, şeytan merdivenleri, rengarenk bölümlerin üzerine tutturulmuş. Bu süsler otobüslerin ön, arka, yan pencerelerini çepeçevre sarmakla kalmıyor, otobüsün önüne eklenen

boynuz gibi çıkmaların üzerlerini de kaplıyor. Otobüslerin özellikle önüne, boyalardan, teneke ya da mukavvadan ya da ayna parçalarından kesilmiş fotoğraflardan, "kolaj"lar yapılmış. Bunlar genellikle iki değil, üç boyutlu, derin kabartmalı. Kabartmaların ya da çıkmaların bir yerinden mutlak bol renkli püsküller sallanıyor. Türkiye'de görebileceğiniz en süslü püslü gelin arabası bile bu otobüslerin yanında çok sönük kalır.

İnsanın kafası (daha doğrusu benimki) genellikle çağrışımlarla çalışır. İlk kez gördüğünüz bir görüntüyü, ilk kez duyduğunuz bir sesi daha önce gördükleriniz ya da duyduklarınızla karşılaştırmasanız bile, ister istemez önceki deneylerinizin, algılarınızın arasına bir yere sıkıştırmaya çalışırsınız. Pakistan'da gördüğüm bu süslü püslü otobüsler, bana çocukluğumda filmlerde gördüğüm (hangileriydi anımsamıyorum) Hollywood yapımı filleri çağrıştırdı. O filleri de izlerken, hortumlarındaki kocaman kulaklarındaki onca süse püse, o şatafatlı donatıma karşın, ha şimdi, ha biraz sonra tökezleyip düşüverecekler diye tedirgin olurdum.

Karaçi'nin sıcağını, bol rutubetli, bol kokulu, bol baharatlı, insanı yapış yapış bırakan ağır havasını (aylardan ekim) hiçbir fotoğraf makinesi saptayamaz. Bu yüzden, daktiloma da bu işi vermekten vazgeçtim.

Lahor'dayım. Gözlerim ve yüreğim, yalnız çelişkilerin, ürkütücü sınıf farklarının resmini çekiyor. Gördüğüm ya da geçtiğim ara sokaklarla, geniş caddeler bulvarlar aynı kentin parçaları mı diye sormadan, şaşmadan edemiyorum. İnanılması güç ama öyle.

Mimarlık konferanslarından kaçtığım bir gün, Lahor Hilton'dan oldukça uzak, adını sanını bilmediğim mahallelerde, ara sokaklarda dolaşıyorum. Benden başka sokaklarda dolaşan (ya da bu sokaklarda dolaşan) kadın hemen hemen yok gibi. Ancak bu sokakları dolduran erkek kalabalığının da beni gördüğü, benimle ilgilendiği yok. Neyle ilgileniyorlar? Onu bilemiyorum. Büyük bir olasılıkla hiçbir şeyle. Oldukları yerde, hep boş gözlerle karşı kaldırıma bakıyorlar. Karşı kaldırımlarda yan yana kasap dükkânları sıralanmış. Başladım ben de kasap dükkânlarını seyretmeye.

Koca koca etler, dükkânların önündeki çengellere asılmış. Üzerlerinde sineğin her çeşidi kaynaşıp duruyor. Kimse sinekleri kovmuyor. Tembellik mi, aldırmazlık mı, nasılsa yine gelirler diye mi bilmiyorum... Tam etlere üşüşen sinekleri izlemekten bıkkınlıkla çekip gidiyorum ki, nerden nasıl geldiğini anlayamadığım bir kıpırtı oldu sokakta. (Yoksa sokaktaki insanlarda mu?) Biraz daha iyi, daha temiz giyimli bir adam sokağın ucunda belirmiş, oldukça güvenli adımlarla bize doğru ilerliyordu. İlerledi, ilerledi, hiç tereddüt etmeden karşıdaki kasap dükkânlarından birine girdi. Aynı anda, bütün öteki kasap dükkânlarının sahipleri de o dükkâna doluştu.

İçerde ne olup bittiğini bilmiyorum. Bir süre sonra, kendine müthiş güvenen adam, elleri, kolları et paketleriyle dolu (yandaki dükkânlardan da takviye alınmıştı) geldiği gibi sert adımlarla çıktı, yolun ucuna yürümeye başladı. Geride yalnızca birkaç kemik parçası kalmıştı. Adam sokaktan kaybolur kaybolmaz, karşı kaldırımda bekleşen ne kadar insan varsa, kasap dükkânının önüne koşuştu. (Evet, onca durağanlık karışıverdi ansızın. Herkes koştu.) Nerden bulduklarını bilmediğim bir mangal kuruluverdi sokağın ortasında. Dükkânlarda kalan kemik parçaları mangalın üzerine kondu. Bir anda yer yerinden yarıldı, bir sürü çocuk peydah oldu ortalıkta. Çocuklar, yetişkinler, mangalın çevresine üşüşüverdiler. Ve hep birlikte kızaran kemik parçalarını elden ele geçirip üzerindekileri (artık, ne kalmışsa) kemirmeye başladıklarında ben oradan ayrıldım.

Mangaldaki kemikler fotoğrafı, hiç gitmeyecek gözlerimden, yüreğimden.

İstanbul'a gelen her yabancı, bu kentte ne çok banka var, her köşe başında bir banka, der durur. İçinde yaşayan bizler kanıksamışızdır adım başı bir banka şubesini... Pakistanlılar ne der bilmem, ama gerek Karaçi'de gerek Lahor'da adım başı berber. Ve tüm berberler günün her saatinde tıklım tıklım dolu (elbet erkek berberleri). Millet giriyor, on dakika sonra saçları bol bol yağlanmış olarak, pırıl pırıl çıkıyor. İstanbul'daki banka şubeleri örneği, Lahor ve Karaçi berber dükkânlarıyla dolu. Hangisi daha hayırlı, bilmiyorum.

Ağa Han mimarlık ödülleri, Lahor'da Şah Cihan'ın 17. yüzyıl'da yaptırdığı dillere destan Şalimar (Shahlemar) Bahçeleri'nde yapılan bir törende verildi. (O yıl, 1980'de Türkiye'nin üç ödül birden alıp, büyük

başarı kazandığım belirtmeliyim: tarihsel özün günümüze kazandırılması dalında, Bodrum'daki Ahmet Ertegün evi; restorasyon dalında Rüstempaşa Kervansarayı; gelenekle, modern teknolojinin başarıyla bütünleşmesi dalında Ankara'daki Türk Tarih Kurumu yapısı.) Dönelim Şalimar Bahçeleri'ne.

Şalimar Bahçeleri (birinden ötekine minik köprülerle geçilen, birbirinden su yolları ya da havuzlarla ayrılan birkaç bahçe bir arada) kentin geri kalan bölümünden yüksek ve kalın duvarlarla ayrılmış. Duvarın bir yaru yoksulluk, sefalet; öteki yani, bura halkının deyişiyle "cennet". 17. yüzyıl'da, ilk kurulduğunda nasıldı bilmem, ama şimdi "cennet", kentin en acıklı ve en acılı bölgesinin tam ortasında. Duvarları bir kez aşıp, içeri girdiniz mi, karşınızda... Karşınızda, "egzotik doğu" dendi mi aklınıza ya da gözünüzün önüne ne gelirse, hepsi var: çiçeğin ve ağacın binbir türü. Tüm ağaçlar şekillendirilmiş. Çiçekler yalnız görüntülerine, renklerine, cinslerine göre değil, kokularına göre de bir araya getirilmiş ya da birbirinden uzaklaştırılmış. Havuzlar, fıskiyeler, dolanan, salınan, fışkıran, yükseklerden aşağılara düşen, renk değiştiren, incecik kabartınaları yalayıp geçen sular, burada sayısız "su bahçeleri" oluşturmuş... Burada nice bülbüllerin de köşeleri tutmuş olduğundan hiç kuşkum yok. Ama akşam olduğu için bülbülleri göremiyorum. Seslerini de duyamıyorum, çünkü şu anda buraya davul ve trompet sesleri egemen. Ödül töreninin izleyicilerinin tümü gibi "cennet"in tüm bitkileri, tüm suları da davul ve trompet seslerine kulak verip bekliyor... Oldukça uzun süren ve oldukça askerî bir müzik yaklaşıyor, yaklaşıyor... Bizler bekliyoruz, bekliyoruz... Çiçekler galiba korkudan titriyor, titriyor... Her ağacın arkasında askerler hazır ola geçti. Çiçekler, ağaçlar, sular da... Trompetler, davullar ve askerler arasından sonunda göründüler: Devlet Başkanı Ziya ül-Hak ve Kerim Ağa Han, arkalarında Unesco Başkanı Amadou Bow, Begüm Han ve ötekiler... Kuran'dan bir sure okundu ve tören başladı.

Pakistan'dan ayrılmadan son bir fotoğraf daha: “Nee, Türk müsün?" diyen her Pakistanlının "can kardaş, has kardaş” sözleriyle birlikte, karanlık yüzlerin ansızın aydınlanıvermesi.

Yemen'de "Cennet" arayışı

Sabaha karşı beşte, günün ilk ışınları uçağın camlarına kıpkırmızı vurdu. Aşağıda, çok aşağıda akan ince uzun su, adına yaraşır bir biçimde kızıla dönüştü. Suyun iki yanındaki uçsuz bucaksız çöl karanlıkken, aydınlık olmaya başladı. Beyazdan sarıya, sarıdan turuncuya döndü. Ben böyle bir gündoğumu görmemiştim.

Uçağın camına burnumu dayamış, edebiyatı bırakalım, güzelim güneş "güneş gibi doğuyor işte" derken Kızıldeniz geride kaldı ve önce çölün, sonra bozkırların ortasından yüksek mi yüksek dağlar, derin ve dik yamaçlı vadiler bir de yeşilin bin bir türü fışkırmaya başladı. Arap Yarımadası'ndaki tek yeşil lekeydi bu. Yemen'e doğru alçalıyorduk.

Dünyanın çeşitli ülkelerinden, altmışa yakın bilim adamı, mimar, tarihçi, sosyolog ve düşünür, Ağa Han mimarlık ödülleri kurumunun, Yemen'in başkenti Sana'da düzenlediği "Gelenek ve Yenilik" başlıklı seminerde buluşacaktı. Toplantıda Türkiye'den sosyolog, Prof. Mübeccel Kıray katılıyordu. Seminere çağrılan üç gazeteciden biriydim. (Ötekiler Amerikan Architectural Record dergisinin sorumlusu, Fransız Le Monde gazetesi kültür sayfası yöneticisi.)

"Yemen'e doğru alçalıyorduk" demem doğru değil. Şimdilik Yemen bize doğru yükseliyordu. Ülkeyi boydan boya kesen, yüksekliği çoğu yerde 3.500 metreyi bulan dağları aşıyorduk...

Bu ana dek, Yemen benim için “Nerede kaldı şu kahve. Yemen'den mi geliyor?" serzenişini; "Ah o Yemendir, gülü çimendir/Giden gelmiyor, acep nedendir?" türküsünü; Saba Melikesi Belkıs'ı; Fikret Otyam'ın "Adı Yemendir" röportajlarını çağrıştıran bir sözcüktü. Bir de okuldaki tarih derslerini...

Osmanlı'nın başından atmak istediği biri oldu mu, 400 yıl boyunca egemenliğinde bulundurduğu Yemen'e sancak beyi ya da vali atadığını biliyordum. Bilmediğim, Yemen'in kendine özgü bir kültürü, yaşama biçimi, başka hiçbir Arap ülkesindekine benzemeyen bir yapı biçimi,

bir mimarîsi ve “şurup" gibi tatlı, ılık, bin bir çiçeğin, meyvenin bitkinin yetişmesine elverişli bir havası olduğuydu.

Uçak, başkente doğru alçalırken aklımdan geçen bunlardı. Ama, o zamanlar Yemen şimdiki gibi değildi.

O zamanlar, iki Yemen vardı: Kuzey Yemen diye bilinen Yemen Arap Cumhuriyeti ve Güney Yemen diye bilinen Sosyalist Yemen Halk Cumhuriyeti.

1990 yılında iki Yemen'in resmî olarak birleştiğini, ama 1994'te kanlı bir iç savaş yaşadığını belirtmeliyim.

Ama bu olaylara zaman var. Çünkü yıl 1986. Ve ben şimdilik Kuzey Yemen'e gidiyorum. Uçak, başkent Sana'ya iniyor. (İkinci a uzatılarak söyleniyor.)

Alanda, önce insanları ve her köşeye, her duvara, her cama asılmış resmi gördüm:

İnsanlar Afrika siyahından, Arap Bedevîlerin esmerliğine uzanan çeşitli koyulukta. Ortak özellikleri, ufak tefek, incecik, ince kemikli, kasa boylu ve sürmeli gözlü, uzun kirpikli, sıcacık bakışlı olmaları. insanlar dedim ama şimdilik yalnız erkekleri görüyorum. Hemcinslerim görünürlerde yok. Belki de her erkeğin belinde taşıdığı kocaman hançerden çekindiklerinden ortalarda dolaşmıyorlar.

Alanda gördüğüm ve bundan böyle gideceğim her yerde göreceğim resim, Devlet Başkanı Tuğgeneral Ali Abdullah Salah. Havalanından kente doğru ilerliyoruz: yol boyunca, kente girdikten sonra da dev boyutlu sanki zafer takları gibi, üzerleri yazılı bir şeylerin altından geçiyoruz. Nedir bunlar, geçit töreni mi olmuş? Hayır, bunlar ilanlar. Üzerlerindeki yazıları okutturuyorum: "Falanca şirket devlet başkanımıza saygılarını sunar", "Yemen Arap Cumhuriyeti çok yaşa. İmza: Toyota", "Yaşasın devrim. İmza: Coca-Cola."

Kente girmemizle bir uğultu, bir gürültüdür başladı. Önce kulaklarım uğulduyor sandım. Nerdee! Ana caddelere girince gürültünün kaynağını buldum.

Yoldan geçen her araç, otomobil, kamyon, otobüs, avaz avaz korna çalıyor. Yemenli, motorlu bir araca binince kornaya basmaya başlıyor ve inerken elini kornadan çekiyor. Nedenini sordum.

"Ben geliyorum, demek için" dedi biri. Öteki, filozofça güldü: "Kolay mı, deveden inip Mercedes'e bindik, alışmak zaman alacak" dedi... Mercedes dedim de: en çok Japon arabalarına, kamyonetlerine rastlanıyor, sonra Mercedes ve BMW. En son modeller bile hurdaya dönmüş durumda. Yemen'de motorlu araç kullanmak için ehliyete falan gerek yok. Her isteyen, çocuk ya da yetişkin kullanıyor. Ancak, bir, motorlu araçta rahat etmek istiyorsanız, gözlerinizi kapamanızı öneririm. Bir de, siz siz olun, sakın kırmızı trafik ışığında aracı durdurmaya kalkmayın, tüm şoförlerden dayak yersiniz.

Sana'daki ilk izlenimleri sürdürüyorum: Sana 2 500 metre yükseklikte. Eh, sanayi yok, çevre kirliliği, hava kirliliği yok, temiz hava almayı umuyordum. Kentin içinde olmadı. Tıpkı türkudeki gibi "Havada bulut yok, bu ne dumandır?" demeye başladım. Duman değil, tozmuş. Sokakların, evlerin ve çöplerin tozu. Evet, her yerde çöp var. Kaldırımlarda, boş tarlalarda, alanlarda, çarşıda, pazarda, kapı eşiklerinde, duvar önlerinde, duvar arkalarında. Bunca çok ve yayılmış çöp hiç görmemiştim. Açıkladılar: bu Sana'nın “temiz" haliymiş. Hiçbir Yemenli temizlik işlerine karışmak istemediğinden, bir süre önce Sana'nın çöpünü toplama işi bir Hollanda firmasına verilmiş. Kentten her gün 400 ton çöp toplanıyormuş. Ya toplanmasaydı demekten kendimi alamadım!

Tam otele varıyorduk ki, sokak aralarında yüksek güzelim yapılar, taş rengi, toprak rengi olup üzerleri beyaz kireçle resimlenmiş süslenmiş yapıları gördüm. Resim gibi... Üzerleri beyaz kremayla süslenmiş çikolatalı pastalar gibi...

"İşte, yüzlerce yıllık kerpiç evler" dediklerinde dilimi yutuyordum. Kerpiç mi! Benim bildiğim kerpiç ev tek katlı, hadi bilemediniz iki katlı köy evleridir. Oysa bunlar "gökdelen".

Yemen'in insanlarını, evlerini, yollarını, köylerini, doğasını tanımak için daha sekiz gün vardı önümde.

Bugünü dünden soyutlayamayacağımıza göre, bugünden düne şöyle bir uzanalım:

Yemen'i öteki Arap ülkelerinden ayıran bir özellik şu: burada petrol yok. Yemen, dünün varlıklı, bugünün yoksul ülkelerinden.

Dün varlıklıydı, çünkü Doğu'yla Batı'nın kesiştiği yerde, Uzakdoğu'yla Akdeniz arasında ticareti ellerinde tutuyorlardı. İsa'dan önce 3 bin yılından başlayarak Çin'den ve Hint'ten gelen yalnız tüm ipekler, tüm baharatlar değil, şeker, pirinç, tahta, değerli taşlar, tütsüler Yemen'in üç limanından El-Mukalla, Aden ve Muha'dan dağılıyordu. Niye öteki limanlar değil de bu üç liman? Kızıldeniz'de esen muson rüzgârlanının sımını yalnız onlar biliyordu, deveyi 2. yüzyıl'da ilk onlar ehlileştirmişlerdi (taşımacılıkta kolaylık.)

Ticaret, taşımacılık ve gümrük gelirleri bir yandan, verimli ve cömert bir toprak (meyvenin, tahılın, bitkinin her türlüsü) Öte yandan derken, ilk darbe: Yunanlılar muson rüzgârlarını öğrenmişler, Kızıldeniz'de seyretmeye başlamışlar bile (1-2. yüzyıl). Daha önemli bir darbe: Portekizliler Ümit Burnu'nu aşmışlar, baharat ve ipek yollarının seyri değişmiştir (16. yüzyıl). Darbeleri karşılamaya siyah altının gücü bile yetişmeyecektir. "Siyah altın" yani kahve.

Yemenliler kahveyi daha 14. yüzyıl'da tanımışlardı. Söylentiye göre kahve dallarını fark eden çobanlar, çok geçmeden ağıza tat, kafaya rahatlık veren bu "meyve"yi toplamaya başlamışlar. Kahve ağaçları 7-8 metre boyunda. Dallarında beyaz çiçekler açıyor ve kiraza benzer meyveler yetişiyor. Meyvenin içinde kabuklu iki çekirdek var. Çekirdeklerin kabuğu çıkarılıp, kavrulup öğütüldü mü, oldu size kahve. 16. yüzyıl'da bütün Arap Yarımadası'nda, İran'da, Türkiye'de, Mısır'da kahve içildiği halde, tek kahve üreticisi Yemen. Yine söylentiye göre 17. yüzyıl'da Hollandalı bir gezgin, Muha kıyılarına vardığında hasta, perişan ve bitaptır. Muha Şeyhi'nin ikram ettiği kahveyi içer içmez iyileşince, bu "ilacı" ülkesine götürecek ve

tanıtacaktır. Çok geçmeden, Muha'dan kalkan gemiler, Avrupa limanlarına, Avrupa soylularına yeryüzünün bu "lüks" içeceğini taşıyordu.

Kahve saltanatı uzun sürmedi. Kahve tohumu Latin Amerika toprağını daha çok sevdi. O günlerde Yemen'de yılda 2000 ton kahve üretilirken, Brezilya 1,5 milyon, Kolombiya 500.000 ton kahve üretiyordu.

Aklınızdaki, düşünüzdeki imgeyi bozmak istemem, ama Yemen'le kahveyi bir arada düşünmekten artık vazgeçin. Bugün Yemen'de kahve istediniz mi soruyorlar: "Türk kahvesi mi, bayağı kahve mi?" İlki bizim bildiğimiz, ikincisi Yemen'de sokaktaki adamın içtiği, kahve kabuklarının kaynatılmış, içine karanfil eklenmiş, bol sulu bir bulamaca benzer bir şey. Yani "Nerede kaldı, Yemen'den mi geliyor bu kahve" demek boş, oradaki kahve Yemen'dekilere bile yetmiyor.

19. yüzyıl'ın sonunda dış dünyaya kapılarını kapayan, içine ve yalnızlığa dönen Yemen, limanlarını yitirmişti.

(İngilizler Aden'i ele geçirmişler, Muha ve Hodeidah'ı kullanılmayacak, onarılmayacak biçimde bombalamışlardı. 1839. Malum, Yemen'i Türklerden koruyorlardı).

Tarih boyunca bombaların, saldırıların, hastalıkların (kolera, veba, sıtma, verem ve benzerleri), depremlerin (13. yüzyıl'dan bu yana sayısız sarsıntı geçirmiş ve yıkılmış) hışmına uğrayan, 1962'den sonra sekiz yıl iç savaşı, beş yıl kuraklığı yaşayan Yemen'in petrolü yok, sanayisi yok. Bu dertleri unutturacak kahvesi bile yok. Nasıl geçinir gider? Dış yardımla. Stratejik konumu nedeniyle başta Suudi Arabistan'dan olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinden ve uluslararası kuruluşlardan yardım alıyor.

İşsizlik ülkeye egemen. Her beş Yemenliden biri çalışmak üzere dış ülkeye gidiyor. yalnız Suudi Arabistan'da 1,5 milyona yakın Yemenli işçi var. Dönüşlerinde tüm biriktirdiklerini, düğün yapmaya, ev ve Toyota marka bir arabaya sahip olmaya yatırdıklarından, pek bir işe yaramıyor.

Ya tarım? O verimli, cömert toprak? Kutsal kitapların cennetle bir tuttuğu yeşil vadiler, gürül gürül akan sular, fışkıran tomurcuklar. Bunların tümünün izi olduğu gibi duruyor. Ama yalnızca izi...

Köyden köye, kentlerden kasabalara, dağları aşıp duruyorum. Kâh 3.500 metre yükseklikteyim, kâh 1000... Gözlerimin önünde bugüne dek hiç görmediğim, bilmediğim hiçbir şeye benzetemediğim bir görüntü. Dağ yamaçları, incecik şeritler halinde, set set, basamak basamak düzenlenmiş. Onca dik yamaçlarda tanım yapabilmenin tek yolu bu. Binlerce yıldır süregelen bir yöntem. insan yapısı olduğuna inanmak çok güç. Bu setler olduğu gibi duruyor. Ama gelgelelim, sular çok derinlerde, uzakta kalmış. Yakında olanı da pis mi pis. Üstelik gat ekimi karşısında tüm tanım gerilemiş.

Nedir gat?

Her öğleden sonra, kapalı ya da açık mekânda rastladığınız hemen hemen her Yemenlinin bir yanağının balon gibi şiş olduğunu görünce şaşırmayacaksınız. Hele hele ülkeye gelen ilk Amerikalı gazeteciler gibi "Vah vah, bu millet tümden diş ağrısı çekiyor" diye hayıflanmayacaksınız. Dişleri ağrımıyor, gat çiğniyorlar.

Gat, bir ağaç. Ağacın yapraklarını tek tek koparıp ağızlarına atıyorlar. Bunları çiğneye çiğneye yumuşatıp, koca bir top haline getirip, ağzın bir yanına yerleştiriyorlar. Ağza atılan her yeni yaprak bu topa ekleniyor. Öğle yemeğinden sonra başlayıp, akşama dek çiğniyorlar. Gat ağızdayken, içilen su ya da çay şerbet gibi tatlı oluyor. Bu yapraklar insana rahatlık, keyif, zihin açıklığı, düş gücü falan veriyormuş.

Ben denedim, bunların hiçbiri olmadı.

Başkent Sana'nın ileri gelenlerinden birinin evindeydik. Odayı dört yandan çevreleyen yerdeki yastıklara yerleşmiştik. Ortada yerde çay tepsileri ve nargilelerden arda kalan her yer gat dallarıyla örtülmüştü. Oradaki bütün Yemenliler gat yapraklarına uzanıp dururken, odadaki

birkaç "Batılı" da onları izlerken, Kerim Ağa Han'ın hayretler içindeki bakışları, yarımda oturan Prof. Mübeccel Kıray'ın güven verici varlığı arasında ben de başladım yapraklara uzanmaya. Tam bir saat o kapalı, sıcak, havasız, dumanlı odada gat çiğnedim. Sonra Sana sokaklarında bir saat daha çiğnemeyi sürdürdüm. İki saatin sonunda, çeneme ağrılar girmiş ve söylenenlerin hiçbiri olmamıştı. Baştaki acımsı tat, giderek tatlılaşmıştı o kadar.

Burada dayanamayıp bir alıntı yapacağım. Yemen'de yaşayan Alman bir Doğu dilleri bilimcisi Gerd Puin, Türk olduğumu duyunca bana bir kitap getirdi: "Yemen'de Türkler". (Alt başlık: Tarihimizin ibret levhası. Ara başlık: "Gat"a, cinsiyetine, silaha düşkün halk. İşte Dört asır uğraştığımız Yemen. 1952 Kardeş Matbaası). Yazarı Zeki Ehiloğlu gatı şöyle anlatıyor:

"...Kış yaz her gün çarşıya gat gelir ve hemen satılır. Vaktinde gatını alamayan Yemenlinin hali, sigarasız kalan tiryaki gibidir. Şu fark var ki: tütün tiryakisi sigarasının üç beş günlük veya bir aylığını toptan alabilir. Gat tiryakisi, ihtiyacını aynı gün arayıp almak zorundadır. Zira taze yaprak ertesi güne kalırsa kurur. Her yerde ve her zaman taze gat bulmak şüphesiz ki, vakit çalan bir iş olur.

Dükkânda, evde, her yerde öğle yemeğinden sonra herkes gat çiğner, aynı zamanda nargile içer. Yemenliler arasında sigara içenler çok azdır. Şehirli nargileye, Bedevîler çubuğa düşkündür. Bedevî, sapı bir metreye kadar uzayan, kocaman lüleli çubuğunu ateşlemek için tezek de kullanır. Yemen'de yetiştirilen işlenmemiş sert cebel tütünü ile tezek ateşinin kokusu birleşir. Bedevî merkep üstünde çubuğu tüttürürken yedeğindeki deve burnunu uzata uzata koklar. Deve de aynı çubuğun tiryakisi olur. Çubuk yanmazsa yürümez.

Gatın tam zevkini çıkarmak isteyenler bir mefreçte havuza karşı ve kapalı bir odada toplanırlar. Duvar kenarına serilmiş yer minderlerine sıralanırlar. Birbirine yakın, sıkışık oturmayı tercih ederler. Gat demetleri çözülür. Ortaya müteaddit marpuçlu bir veya birkaç nargile gelir. Nargileler madenî işlemedir. Sarı madenden yuvarlak bir tepsi üzerine konur. Herkesin önüne birer küçük tükürük hokkası getirilir. Pencereler sımsıkı kapanır. Bir yanda mangal üzerinde kışır cemenesi kaynamaktadır, fincanlar hazırlanmıştır. Ağızda çiğnenen gat, dudak kenarlarından yeşil salyalar halinde dışarı sızınca kışır fincanları

doldurur. Bir taraftan gat, avurda doğru kenara çekilerek çiğnenirken diğer taraftan yudum yudum kışır içilir ve her kışır yudumundan sonra bir nargile çekilir.

Bir müddet sonra vücut gevşer, ter basar. Çiğnenen gatın ağızda yarattığı salya fazlalaşınca hazır duran tükürük hokkalarına boşaltılır. İptida hararetli konuşmalar, sohbetlerle başlayan bu âlem, vücutta rehavet arttıkça tedricen sakinleşir. Konuşmalar kesilir. Nargile fokurtuları artar. Sonunda gözler süzülür, damarlar kanlanır. Gevşeyen vücut yanı baygın bir hal alır. Müfekkire kendi yerini hayale terk eder. Mevsukan öğrendiğimize göre bu sırada inzale uğrayanlar da olur. Gat âleminden sonra camiye gidenlerden bazılarının donunu çıkararak namaza durdukları işitilmiştir."

Anlaşılan, bu gat çiğneme işini ben beceremedim. Çünkü Sayın Ehiloğlu'nun bu anlattıklanının hiçbiri bana olmadığı gibi, olanına da rastlamadım. Bulunduğumuz odada bizlerle birlikte gat çiğneyen Yemenli beylerin gözleri biraz baygınlaştı, hepsi bu!

Kuzey Yemen'de erkekler ya şalvara benzer pantolon, ya entari ya da belden aşağı sarılmış, geniş bir bez parçası giyiyor. Hangisini giyerlerse giysinler bellerinde kalın bir kemer. Çünkü bu kemerin tam önüne kocaman, ucu kıvrık bir hançer geçiriliyor. Bu hançerlerin gösterişli kılıfları var. Yoksul vatandaşınki tenekeden, varlıklısınınki gümüş kakmalı. Her önüne gelene sordum, hiç işe yaradı mı diye. Hiçbiri kullanmamış. "Erkekliğin" simgesiymiş o kadar. Bir de silah taşımaya bayılıyorlar.

Dağda bayırda ya da kentin orta yerinde koca koca tüfekler büyük küçük herkesin omzunda, elinde. (Araba kullanmak gibi, silah taşımaya da izin-mizin gerekmiyor.)

Kadınların yüzleri çoğunlukla örtülü. Ben, yüzü örtülü demek, burundan aşağısı örtülü demek sanırdım. Oysa tepeden tırnağa örtülü. Burundan aşağısında iyice gergin, yüze yapıştırılmış, uçmasına olanak olmayan bir parça, bu parçanın üzerinde de başın tepesinden başlayıp, aşağılara inen bir örtü var. Genellikle iki tür giyiniyorlar. Ya simsiyah çarşaflar içindeler ya da günlük giysilerinin kat kat renkli eteklerin, şalvarların üzerine, Yemen'e özgü kök boyalarla boyanmış irili ufaklı

yuvarlak biçimlerde süslenmiş örtüler örtüyorlar.

Rastladığım, yüzünü örtmeyen ilk Yemenli hemcinsimle arkadaş oldum. O da bana bir başka arkadaşını tanıttı. Biri üniversiteyi yeni bitirmiş, öteki birkaç yıldır çalışma hayatına geçmişti. Her sorumu yanıtladılar, bana her konuda yardımcı oldular. Ancak Yemen'den ayrılmama birkaç saat kala, "Sakın isimlerimizi gazetelerde açıklama, sakın fotoğraflarımızı basma. Çünkü henüz, yabancı bir gazeteciyle konuşabilme iznimiz, İçişleri Bakanlığı'ndan çıkmadı" dediler.

Karşılıklı konuştuklarımızdan seçmeler:

- Arap kadınları içinde biz en şanslısı, en avantajlısıyız. Çünkü seçim hakkımız var. Yüzünü örteceksin diye bir kural yok. Yüzünü örtmeyeceksin diye de bir kural yok. Okumak okumamak, çalışmak çalışmamak, evlenmek ya da evlenmemek, tümü serbest. Bu, devrimden beri böyle.

- Tamam yazılı kural, yasa yok. Ya toplum baskısı?

- Eğitim görmüş biriysen, toplumun sana saygısı artıyor ve toplum baskısı azalıyor. Biraz baskıya da direniyoruz. Çünkü çok büyük değişimler dönemini yaşıyoruz.

İkisinin de annesi hâlâ çarşaflı, ama arkadaşlarım yüzlerini hiç örtmemişler. Birini anne baba teşvik etmiş, öteki anasını babasını ikna etmiş, yüzünü açmaya.

"Doğru, iki kadının tanıklığı, bir erkeğinkine eşit, ama bu kural yalnız miras davalarında. Buna karşılık cinayet davalarında bir kadını öldürürsen, erkeği öldürdüğünde verdiğinin iki misli para verirsin."

Ne! Hiçbir şey anlamadım! Beş kez yinelediler, sonunda anladım: diyelim katil, bir erkeği öldürdü. Katilin ailesi, ölenin ailesine bin lira verecek. Katil, bir kadını öldürdüyse, ailesi, kadının ailesine iki bin lira verecek. (Ölü-mölü, bu konuda kadının itibarı yükseliyor doğrusu

!)

Yemen'de suç işlemek lüks bir iş. Diyelim tutuklandınız, sizi götürmeye gelen askere hizmetinin karşılığı para veriyorsunuz. Mahkemelik oldunuz, sizi yargılayan kadıya para veriyorsunuz. Hüküm giydiniz sonunda. Yattığınız cezaevine para veriyorsunuz. Sana'nın orta yerindeki taş duvarlı koca bir hapishane var. Kapıları açık. Mahkumların ayaklarında bileklerinde demir halkalar, uzayıp giden zincirler varmış. Bunlar zincirlerini sürüyerek diledikleri yere, okula, camiye, evlerine, çarşı, pazar gidebilirlermiş. Doğrusu ben hiç rastlamadım. Gece yine hapishaneye dönerlermiş ve onları kimse yadırgamazmış... Elbet dünyanın parasını verip bir demirci ustasına gidip bu demirleri zincirleri çözdürüp, yurtdışına kaçmak da olasıymış... Dedim ya Yemen'de suç işlemek çok lüks bir iş!

Arkadaşlarım 1962'den bu yana geçen, üstelik iç savaşlarla geçen sürenin kısa olduğunu, 1972'de dış dünyaya açılmaya başlamanın önemli olduğunu vurguluyorlar. Yalnız kadınların değil, ülkenin geleceğini eğitime ve çalışmaya bağlı görüyorlar.

O günlerde, ülkenin yüzde 85'inde okuma yazma yoktu... Bugün, yüzde 65'inde yok. Öğretmen sıkıntısı var. Öğretmen Mısır'dan ve Suriye'den geliyor.

Bir Yemenli günde ancak beş saat çalışıyor. O da sabah. Sonra gat çiğniyor. Kadınlar da gat çiğniyor. "Ooo, hem de nasıl" diyor arkadaşlarım. Ve ekliyorlar: “Kadın çalışmıyorsa, ev toplantılarına katılıp gat çiğnemesi doğal, yani zararlı değil" diye ekliyorlar.

Kadınların ve erkeklerin en çok bir arada kaynaştıkları yerler çarşılar, pazarlar. Ancak çarşı ve pazarlara egemen olan çocuklar ve kokular.

Çocuklar, belki de henüz çok sayıda yabancıyla karşılaşmadıkları için (Yemen'e vize almak çok güç) henüz dilenmeye alışmamışlar. Yalnızca "Salam, salam" deyip elinizi sıkıyorlar, kocaman gülüyorlar.

Kokular derseniz: çarşının neresinde olursanız olun, her yerine sinmiş

keskin baharat kokusu: karanfil, kekik, zencefil, nane, biber, tarçın..

Satıcılar yerde oturuyor, baharatlar, tahıllar, meyveler, çuvallar içinde, onlar da yerde. Pazarlık etmek için, malın en iyisini seçmek için siz de yere oturuyorsunuz. Kumaşlar, giysiler, deriler, gümüşler, televizyonlar, kesilen etler, tüfekler, dinamitler, misk ve amber kokuları, kolonyalar, gül suları, papatya tozları, şerbetler, tütsüler, hepsi yerde satılıyor. Bunca farklı görüntüden, kadın, erkek, çocuk, insan karmaşasından, alışmadığınız seslerden, gürültülerden ve o bin bir kokudan başınız dönmeye başladığında, çarşı, pazarın bir parçası olmuşsunuzdur artık.

Sana: sözlük anlamı "kale gibi yer" demek... Eski Sana, şimdi yer yer yıkılmış bin küsur yıllık taş duvarlarla çevrili, kale gibi bir yer... Eski Sana'nın evleri de kale gibi. Ama yalnız Eski Sana'nın mı?

"Gelenek ve Yenilik" başlıklı seminerin karumca en güzel, en yararlı yanlarından biri, kapalı bir toplantı salonunda konuşarak ve tartışarak geçirdiğimiz sürenin üç dört katını, Kuzey Yemen'i köy köy, kasaba kasaba, kent kent dolaşıp görerek geçirmemizdi.

Köy, kasaba ya da kentlerde Yemen'e özgü, geleneksel Yemen mimarîsi olarak gördüğümüz her ev kale gibiydi. Taştan, tuğladan ya da kerpiçten ama mutlaka kale gibi...

Şibam, Tulla, Kavkaban, Amran, Kohlan, Hacca, Damar, Vadi Dahr, Rovdah, Taiz, Cibla, Radaa... Bunlar gittiğimiz köy, kent ve kasabaların isimleri. Kâh 3.000 metreyi aşan yükseklikte, kâh volkanik çöküntülerin en dibinde, uçakla, otobüsle, yol olmadığında yürüyerek bu yörelerin birinden ötekine geçerken incecik şeritler halinde, set set, basamak basamak düzenlenmiş dağ yamaçları arasında gidip geliyoruz.

Artık burada durabilir, Yemen evlerinden içeri girebiliriz.

Ev, Yemenli için yalnız yaşama yeri değil, aynı zamanda korunma yeri. (Tarih boyunca öyle çok savaşmışlar, öyle çok boyunduruk altına

girmişler ki.) Evlerini ulaşılması en güç yerlere, dağ tepelerine, volkanik çöküntülerin en dibine, vb kurmuşlar. Kimi zaman akıl almuyor, bir dağ tepesindeki koca bir kayanın en üstüne bu ev nasıl konduruldu diye. Helikopterle olmadığına göre... Hele hele kayanın genişliğiyle evin tabanının genişliği aynı olduğuna göre...

Ev dediysem, tek katlı, iki katlı ev değil bunlar. Tek katlı, iki katlı değiller, çünkü Yemen'de toprak değerli. Hele bir de verimli cömert bir topraksa... Onun için Yemenli, evini toprağın üzerine geniş alanlara yaymıyor, yayamıyor. Evler yayılacağına, dar bir alanda yükseliyor. Bu geleneksel Yemen evleri, taştan, tuğladan, kerpiçten olup genellikle yedi katlı (evet, evet, yedi katlı kerpiç evler gördüm). Bu belirttiğim özelliklere Yemenlilerin yaşama biçimi, gelenekleri, yapı işçiliği, özgün süsleme sanatı eklenince, bugün her göreni şaşkına çeviren bu evler çıkmış ortaya.

Geleneksel Yemen evleri üzerine biraz ayrıntıya girecek olursak:

Birinci kat: hayvanlara ve değirmene ayrılmış. İkincisi: konuk girişi. (Bu iki kat genellikle çok yüksek tavanlı ve taştan. Bundan sonrası tuğla ya da kerpiç olabilir.) Üçüncü kat: divan denilen oda. Şenliklere, düğün, cenaze, vb gibi olaylara ayrılmış. Dördüncü kat: mutfak ve iş odası. Beşinci kat: yatak ve oturma odası. Altıncı kat: mafreç. Evin en lüks odası. Ağırlama odası (gat çiğneme burada). Yedinci kat: ailenin en yaşlısının özel odası. Yedinci katta aynı zamanda su soğutma bölümleri var. Bu bölümlerin dapdar minicik hava delikleri, suyun havalanmasını sağladığı gibi, güneşi sokmuyor, kalın duvarlar zaten sıcağı engelliyor. Bu odaların tümü mutlaka birbiri üzerine oturtulmuş değil. Yükselen merdivenden (ki bu taş merdiven temel taşıyıcı görevini de görüyor) çeşitli yüksekliklerde sağlı sollu çıkmalarla değişik doğrultularda olabiliyor. Bu söylediğim plan bir genelleme.

Bu evlerin içi çok üyeli aile yaşamına yönelik. Yerde yaşamaya yönelik (alçak pencereler, minderler, siniler vb). Evin iç düzenini belirleyen ailenin ekonomik durumu... Hazır evlerin içine girmişken: çok önemli bir öğe, aydınlatma. Ahşap çerçeveli dar pencerelerin üzerinde şapka gibi bir ikinci pencere var. Bunlar rengarenk camlarla şekillendirilmiş. Dekoratif olmaktan öte, ışığı kınıyor, yumuşak geçiş sağlıyor.

Evlerin dışı: taşın, tuğlanın, kerpicin doğal rengi üzerine günümüz ressamlarına taş çıkartacak süslemeler. Önce tüm pencere çevreleri, kat ayırımları en yalın kalın çizgilerle ya da desenli şeritler halinde beyaz kireçle belirleniyor. Kimi zaman bu beyaz çizgilere, tuğla rengi çizgiler eşlik ediyor. Bir iki değil,mahallelerin bu tür evlerle dolu olduğunu görünce heyecanlanmadan edemiyorsunuz. "Resim gibi"nin ötesinde bir şey.

Geleneksel Yemen evlerinden yalnız başkent Sana'da 8.000 tane var. Ya öteki yerlerde?

Öteki kentler, kasabalar, köyler:

İşte birbirine komşu yükseklikleri 2.700-3.000 metre iki dağın tepesinde Şibam ve Kavkaban kasabaları. İnsanlar kayaları mı oyup ev yapmışlar, yoksa kayaya taş katıp mı ev yapmışlar belli değil. 300-500 yıl önce nasılsa, bugün de aynı öyle... İkisinin ortasında çarşıları bol Tulla...

Sana'nın kuzeyine yöneliyorum: suları gürül gürül aktığında olsa gerek, Osmanlı'nın en rağbet ettiği Amran. Yeşili hâlâ bol... 15. yüzyıl'ın ticaret merkezlerinden Hacca...

Ve volkanik oluşumlar üzerine yayılmış Kohlan. Burada her şey taşın toprağın rengini, yani kıpkızıllığı almış, onu yansıtıyor...

Kohlan'dan ayrılma vakti geldiğinde güneş çoktan batmıştı. Üç bin metreden aşağıya, kıvrıla kıvrıla inen toprak yol sabahkinden çok daha dik, daha dar, daha korkulu, bindiğimiz otobüs ise çok daha eski püskü, daha güçsüz, çelimsiz görünüyordu. Bir yandan gat çiğneyen şoförümüze artık çiğnememesi gerektiğini anlatmaya çalışıyoruz, öte yandan yavaş gitmesi için yalvarıyoruz. Şoföre söz geçiremeyince Tanrı'ya yöneldik ve duaya başladık: önce, şoför uyumasın diye, sonra karşıdan başka araç gelmesin diye. (Karşıdan başka araç gelirse, ya o uçuruma yuvarlanacak ya biz.) Derken hafiften bir gürültüyle otobüs sarsılmaya başladı. Ve gümbür gümbür bir gümbürdemeyle otobüsümüz durdu.

Şimdi ne oldu? "Hiiiç" diyor şoför. Volkanik arazideyiz ya... Tepeden aşağıya ha bire koca kayalar taşlar yuvarlanıyormuş, hepsi bu. Nitekim, kayalar otobüsün önüne düştüğünde, otobüs duruyor, inip taşları kaldırıp, yolu açıyoruz. Kayalar otobüsün arkasına düştüğünde, güle oynaya yola devam ediyoruz. Otobüsün önüyle arkası arasında bir de ortası var, ama korkudan onu düşünecek halde değiliz. (Deli miyim ben! Ne işim var bu dağ başlarında!) Düşen kaya parçaları ve “işte yine ıskaladık" çığlıkları arasında düze vardık sonunda...

Kuzey Yemen'in kuzeyindeki bütün bu yörelerde dağların tepeleri bulutlarda, bulutlar neredeyse omuzlarımızda, bulutları yaran gün ışığı ise göze ne oyunlar oynamakta...

Sana'nın doğusunda Vadi Dahr: derin mi derin, volkanik bir vadi. Ta derinlerde yeşilin, hurmanın, üzüm bağlarının, palmiyelerin binbir türü fışkırıyor. En çok da gat ağaçları. Belki de bu nedenle buraya Cennet deniyor. Yemenliler Cennet diye aşağıdaki uzaklığa işaret ediyorlar. Cennet'te kayalara sırtını vermiş geleneksel Yemen evleri...

Kuzey Yemen'in güneyine yöneliyorum.

Taiz: Osmanlı'nın son duraklarından biri. Türk mimarîsi egemen. Hüseyin Paşa Türbesi hâlâ olduğu yerde duruyor...

Cibla: insanları en cana yakın, kadınları daha “açık", iklimi tropikal, insanları en güler yüzlü, en sıcak köy... Tarihte yüz yıl kadar bir kadın kraliçe Arwa -Küçük Belkıs diye de biliniyor- tarafından yöneldiği için mi?

Bütün bu yörelerin birinden ötekine geçerken, otobüsümüz duruyor, şoförümüz "denetim noktası"ndaki askerlere geçiş iznini sunuyor ve ondan sonra geçiyoruz. Benim gibi cahillik eder de bu "denetim noktalarında" fotoğraf falan çekmeye kalkarsanız başınıza işler açılabilir, hiç tavsiye etmem.

Kuzey Yemen Arap Cumhuriyeti'nin devlet başkanı, başbakanı, bakanlar kurulu varsa da bir yöreden ötekine değişen şeyh yönetimi hâlâ ülkeye egemen. Ve Yemen'de verilen başlıca savaş, (ekonomi, eğitim, sağlık savaşlanının yanı sıra) ulusal bir bütünlük kazanabilme savaşı. Sana'daki genç nesil bu savaşın kazanılacağına sonsuz inançlı.

Ama bütün bunlar eskidendi. Ve o gençler daha on yıl bile geçmeden bir iç savaş yaşayacaklarından habersizdi...

Geçmişi yok etmeden, geleceğin nasıl yaratılacağı sorunu çevresinde gelişen günlerim sona erdiğinde (sekizinci günün sonunda), yine bir sabah uçak Sana'dan Kızıldeniz'e doğru yükseldi. Gece olsaydı, daha uçak kalkmadan sanki yıldızlanı tutabilirdim.

Yeleleri al taylar ülkesi...

“Size sevincimizi, yüreğimizi ve bu çiçekleri sunuyoruz..." İki kişiydiler. Koşar adımlarla uçağın merdivenlerine yaklaşmışlardı. Ellerindeki çiçek demetini bana verirken, bir çırpıda Türkçe bu sözleri söylüyorlardı:

"Size sevincimizi, yüreğimizi ve bu çiçekleri sunuyoruz. 6. yüzyıldan beri ilk kez Türkiye'den biri, topraklarımıza ayak basıyor... Tam ondört yüzyıl sonra Türkiye'den yurdumuza uçan bir kırlangıç... Altın kanatlı bir kelebek... Ak güvercin, yurdumuza hoş gelmiş... Bugün bizim bayramımız... Çünkü siz gelmişiniz..."

Biri, esmer, minik çekik gözü, çıkık elmacık kemikli, utangaç bir Moğol'a benziyor. Gülümseyince gözleri birer çizgi.

Öteki, sarışın, açık renk gözlü, darmadağınık saçlı, Don kıyılarından koşup gelmiş telaşlı bir Kazak'a benziyor.

Kelebeğe, kırlangıca, güvercine benzetilmek, iyi hoş da, biraz abartmıyorlar mı? Yoksa dalga mı geçiyorlar?

Çok geçmeden öğrenecektim: burada çobandan öğretmene herkes edebiyat yapar gibi, destan yazar gibi konuşuyor. Burası Gorno-Altaysk.

Gorno-Altaysk yanı tam Moğolistan, Çin, Kazakistan ve Sibirya'nın birleştiği yer.

Gorno-Altaysk, o zamanlar (1988'de) yani onbeş cumhuriyetten oluşan Sovyetler Birliği çözülmeden önce, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı özerk bir bölgeydi. Sibirya toprakları içinde. Bugün bağımsız.

Her şey Moskova'da başladı.

Nicedir Yakutistan'a gitmek istiyordum. Sovyet yönetiminden bir türlü izin çıkmayınca, haritayı açıp Altay Dağları'nın üzerine parmağımı koydum... Altaylar, Sibirya'nın içinde ve dışında, çok geniş alana yayılıyor. Oysa tam parmağımın altında, şimdiye dek hiç bilmediğim bir sözcük "Gorno-Altaysk" yazıyor.

Açıklama Vera'dan geldi: "Gorno, dağlık demek. Gorno-Altaysk, yani Dağlık Altaylar... Altaylar'ın geri kalan bölümünden farklı olarak, kültürel kimliğini, bugüne dek çok sıkı korumuş, özerk bir bölgedir."

Tamam, Vera'yla birlikte, Gorno-Altaysk'a, yani Altaylar'ın en öz, en has, en el değmemiş yöresine gideceğiz.

Vera Feonova, Sovyet Yazarlar Birliği'nde görevli, çok güzel Türkçe konuşan, Türk edebiyatını sizden benden iyi tanıyan, çok becerikli, çok keyifli, çok da tombul Moskovalı bir kırlangıç (Altay'da kala kala, ben de onlar gibi konuşmaya başladım.)

Vera, benim arkadaşım.

Moskova'nın dört havaalanından birinden, Domodedova alanından bir uçağa bindik. Doğuya doğru uçmaya başladık.

Volga Nehri'nin üzerinden uçtuk.

Ural Dağları'nın üzerinden uçtuk.

Batı Sibirya Ovası'nın üzerinden uçtuk.

Kırgız bozkırlarının, İrtiş Nehri'nin üzerinden uçtuk. Sibirya'nın içlerine doğru uçtuk.

Dört saatin sonunda Bernaul adlı bir kente vardık.

Uçaktan indik. Üç saat havaalanında bekledik.

Belirsizlikler içinde bekledik. Uçak gelir mi? Kaçta gelir? Kaç kişi alır? Ya biz?

Sonunda uçak geldi. Yirmi kişilik. Önden pervaneli, pir pir... Bizi de aldı.

Bir saat daha uçtuk.

Bernaul kuzeyimizde, Kazakistan batınızda kaldı. Doğumuzda Tuva Özerk Cumhuriyeti, güneyimizde Moğolistan ve Çin.

182.000 nüfuslu Gorno-Altaysk'a varmamızla havaalanında koşan iki kişi, çiçekler ve "kelebek... kırlangıç... güvercin" iltifatları...

Bu iki kişi, çok geçmeden iki “Dağlı" arkadaşım olacak. (Burada kendilerine "Dağlı Altaylı" ya da kısaca "Dağlı" diyorlar.) Ne Moğol, ne Kazak, kendi deyişleriyle onlar "Altaylı"...

Brontoy Bedürov: yazar, şair ve tarihçi. Ve Gorno-Altaysk Yazarlar Birliği Başkanı. Pasley Samuk: şair ve Gorno-Altaysk'ın Kültür Fonu Başkanı. İkisi de Türkoloji'de eğitim görmüştü. Ama hemen itiraf etmeliyim ki, 182.000 nüfuslu kentin 150.000'i şair...

Çevremde yalnız dağlar görüyorum:

Uzakta, dağlar, dağlar, yine dağlar... Yakında dağlar, dağlar yine dağlar... "Bunlar bir şey değil, asıl dağlar buradan görülmez, bunlar olsa olsa tepe..." diyorlar.

Tamam da bu tepeler pırıl pırıl, sarı sarı parlıyor...

"Bizim Altayımız, Türkçe altun yani altın, Moğolca altan yani yine altın demektir", diyorlar... "Bizim atlarımız, yeleleri al taylardır..."

Evet ama bu gördüğüm parıltı ne tayların al yeleleri, ne de dağlardaki "altın"... Sonunda parıltının kaynağına yaklaştık ve keşfettim:

Bir an için mimozanın sarısını, kanarya sarısını ve resimlerde, filmlerde gördüğünüz külçe altının parıltısını düşünün. İşte dağlar ya da tepeler bu renklerde çam ve kayın ağaçlarıyla kaplı!

Sapsarı çamlar! Anlatsalar, görmesem inanmazdım.

Çamlar heybetli, çamlar sık dokulu, gün ışığını geçirmiyor.

Ya kayınlar? Onlar, ince, narin, tüy gibi, gelin gibi, tiril tiril titreşiyor. Bir rüzgâr esti mi, o incecik, ışığı geçiren yapraklar her yana uçuşuyor. Ve işte gökyüzünden ışık yağıyor.

Bu masal dünyasında ilerlerken evler göründü. Evlerin tümü tek katlı, iki odalı ve ahşap. Ama bizim bildiğimiz ahşap evler gibi değil. Ağaç, ağaçlığından soyutlanmamış. Tomruklar olduğu gibi saklanıp birbirine geçmiş. Yani evler ağaç gibi görünüyor, ağaç gibi kokuyor, ağaç gibi soluyor. Evlerin yanında çadır biçiminde çadırlar: ama çadır bezinden değil, yine tomruktan.

"Biz Dağlılar, 1930'lara dek çadırlarda yaşardık. Sonra Rus geleneği ev girdi yaşamımıza... Buradaki tek malzememiz ağaçlardan evlerimizi yapmaya başladık. Ama yüzyıllardır içinde yaşadığımız çadırları bir anda gözden, gönülden atamazdık. Ondan, evlerin yanına, yazın mutfak, kışın depo olarak kullandığımız bu ahşap çadırları yaptık."

Galiba otele gidiyoruz...

"Buralarda size göre otel yoktur. Yalnız çoban otellerimiz vardır..."

Sessizlik.

Dağlara doğru ilerliyoruz. Sessizliği Brontoy bozdu:

"Eskiden olsa düşünülmezdi bile, ama şimdi perestroyka... Durumu, parti yetkililerine anlattım. Dinlediler. Makul buldular. Bu gece parti konukevinde kalacaksınız. Zaten yarın yola çıkıyoruz..."

Eksik olmasınlar ama, acaba hangi durum?

"Ondört yüzyıl sonra Türkiye'den gelen ilk konuk olmanız durumunu..."

Cehaletimi ortaya döktüm: acaba, kim gelmişti Türkiye'den 14 yüzyıl önce buralara?

Bilmememe çok şaştılar: "Daha dün gibiydi" deyip açıkladılar: "6. yüzyılda buraya Dağlık Altay'a Bizans İmparatoru'nun bir elçisi, adı Zimark'tı, o gelmişti."

Şaşmak sırası bendeydi. Hani o ilk, ben ikinci Türk konuktum?!

Prontoy'un yanıtı: “Bizim için, Türkiye sınırları içindeki topraklardan gelmiş olması önemli. Biz bugün ona da Türk deriz... İşte bir tek o gelmişti. Ama şimdi bir de siz gelmişsiniz..."

Dağlık Altay'da geçirdiğim günlerde herkesle Türkçe anlaşabilmem söz konusu değildi. Türkçelerimiz çok farklıydı. Ortak sözcükleri bulup çıkarmakta gecikmedik. Ben kendi Türkçeme biraz "k" harfi ekledim,

onlar Türkçelerini biraz yuvarladılar, çok zorlandığınızda, Rusça'ya dönüyor ve Vera'nın yardımıyla anlaşıyorduk.

Dağlara, yaylalara çıktığımda her önüme gelen "dışık kar, dışrik sokuk" deyip üzerime bir battaniye daha atacaktı... Türkçe bilgimden kuşkulananlarsa ilk iş sınava çekeceklerdi beni: "Hele sayıları say bakalım": bir, iki üç, dört diye başladım mı, tamam! Yüzlerinde kocaman bir gülümseme... Sayılar büyüdükçe dikkat etmeliyim. Anlaşılmak istiyorsam, kırk yerine, "dört on", elli yerine "beş on", altmış yerine "altı on" vb demeliyim.

Sonunda karşılıklı herkes birbirine soruyordu: "Ondodun mu?", "Ondodun mu?".

Eğer herkes "ondodu"ysa, yani "anladı"ysa, sorun yok, anlaştık demekti.

Kentte kaldığım birkaç gün içinde Gorno-Altaysk'ın tüm yazarları, şairleri, yayıncıları, öğretmenleri, araştırmacıları, tiyatrocuları, müzikçileri ve gazetecileriyle tanışmış; ressamların, heykeltıraşların atölyelerini gezmiş; onlara özgü çalgılarını dinlemiş; yalnız boğazdaki titreşimlerden oluşan "gırtlak şarkılan"na hayran kalmıştım...

Yörenin ünlü şarkıcısı Karakız Yalbakova'nın tüm türkülerini neredeyse ezberlemiş, içlerinde en çok "Yürekime El Bastın"ı sevmiştim...

Tiyatro ve sinema yönetmeni, hem müzisyen, hem yazar Nogon Yeşil Sümerov'la (Yeşil, takma adı. Ama zaten Nogon yeşil demek), bu her parmağında birkaç marifet barındıran sanatçıyla arkadaş olmuş, "Kindi çay gerek?" diye her havaya fırlayışında bol bol çay içmiştim...

Tüm yörede hiçbir ağır sanayi olmadığını, yalnız hayvancılık, çok az da ormancılık ve tarım olduğunu öğrenmiştim...

Her yıl, 150 ayrı başlıklı kitap yayınlandığını; gazetelerin toplam

günlük tirajının 31.000 olduğunu öğrenmiştim. (180.000 nüfusa 31.000 tiraj... Bizim ülkemizde 70 milyon nüfusa, gazetelerin toplam tirajının -o da kapkacak, tencere TV vererek- zar zor 4 milyonu bulduğunu biliyorsunuz herhalde !)

Bir de en sık duyduğum iki sözcüğü söylemeyi öğrenmiştim: "seni süürüm..." Anladınız elbet, seni seviyorum yerine geçen, seni severim...

Gecelediğim konukevinden ayrılmadan önce, penceremin önündeki görüntüyü, ayrıntılarıyla içime yerleştirmeye çalıştım. Önümden akıp giden suya dalmış gitmişini ki, "Yoksa sen de Katun Nehri'ne tapanlardan mısın?" diye sordu biri.

Şaka sandım, nehre değil, nehrin güzelliğine tapabileceğimi söyledim.

"Katun Nehri, kadın suyu demektir. Bizim kutsal suyumuzdur. Dünyanın annesidir. İçimizde ona tapanlar da vardır" diye geldi açıklama.

Kadın suyunun iki milyon yıldır aktığı söyleniyordu. Yeryüzünün son çatışması Altay Dağları'nda olacak ya... Hani iyilerle kötülerin çatışması... İşte o gün bu kutsal nehir, yani dünyanın annesi, iyileri kurtaracaktı...

Ve yavaş yavaş Altaylıların dinlerini de öğrenmeye başladım. "Dinimiz Şamandır" diyorlardı. "Taşa, toprağa, göğe, aya, güneye bakan yıldıza, beyaz gövdeli kayın ağacına, akan sulara taparız" diyorlardı...

"Ama en çok en çok, Otan'a taparız." Otan?

"Otan, yani sarı kız, sarı kadın... Ocaklarda yaşayan ateş anamız."

Ateşe, suya, gökteki yıldızlara, taşa, toprağa, kayalara ya da kayın ağacına tapmanın nasıl bir şey olduğunu henüz bilmiyordum.

Gorno-Altaysk'dan, kentten ayrılıp dağ köylerine doğru yola çıkıyoruz. Altaylı iki yol arkadaşım Brontoy ile Pasley, Vera ve ben, bir de sürücümüz, kâh otomobil kâh ciple dağlara vurup, güneşle yarışıyor, ay ışığını kovalıyoruz.

Kadın Akarsuyu boyunca güneye, Moğolistan'a doğru iniyoruz. (Kadın Akarsuyu, Altayların çok kuzeyinde Bey Akarsuyu'yla birleşip Kuzey Buz Denizi'ne dökülen Obi Irmağı'na boşalıyor.)

Mevsim sonbahar: Kadın Suyu durgun akıyor.

Rivayet o ki Kadın Suyu eskiden kanlı akarmış...

Sağımızda solumuzda sapsanı çam ormanları: ak çam, karaçam, kızıl çam, sanı çam ve en kutsal olanı fıstık çamı... Hepsi sarı. Şimdilik.

Ve aklımdan çıkmayacak bir tümce:

"Fıstık çamı buralarda çok ağlar. Dökülen fıstıklar, çamın gözyaşlarıdır."

Kadın Suyu elbet kanlı akar... Çam ağaçları elbet ağlar... Yüzyıllar boyunca öyle çok istila...

Bir gün önce dinlediğim türkü, hâlâ kulaklarımda:

"Uzak zamanlardan, gök gürültüsünden gelmişim; dağların fısıltısından, gırtlak şarkıları söylemeyi öğrenmişim; bugüne gelemedim, her zaman çok eskiydim ben..."

Yol boyunca türkülerden destanlara, destanlardan görüntülere dönüyorum:

İşte Badırgan Dağı. “Altayların ilk başlangıç dağı. Hem de ipucu dağı. Tepesi açıksa, ilerideki dağlarda hava güzel olacak demek." Hadi yaşadınız yine: Babirgan'ın tepesi açık...

İşte Malçerok köyü (Malçerok, at yüreği demek)... Ve Sebi Çayı (Sebi, at yelesi demek)... Çırga köyü (hayvan üretme merkezi orada)... Borlak köyü (sırtını Sebi Tepesi'ne dayanmış)... Mayuta köyü (en çok şair yetiştiren köy)...

Bu köyler 20, 30 hanelik, tümünde ahşap evler. Tümünde pencere doğramaları mavi ya da beyaz, bol oymalı. Yollar hep çamur. Toprak gübreli gibi. "Altın bitkilerimizden, altın köklerimizden" diyorlar.

Her derde deva kökler, bitkiler, Gorno-Altaysk'ın yalnız sağlık iksiri değil. İlaç kullanan yok. "Yeryüzündeki 1 800 ilacın otu buradadır" diyorlar. Ot derlemek, ot kaynatmak, yiyeceğe, içeceğe katmak ve çocukları köklerle beslemenin dışında bitkilerini özellikle çilgem ve öğrelti otunu Japonya'ya, Moğolistan'a ihraç ediyorlar.

Yol boyunca her görüntü, bir gün önce kentte edindiğim bir bilgiyi getiriyor aklıma. O ormana dalan bir geyik miydi yoksa? Neden olmasın? Geyik boynuzu ve bal ihraç ediyorlar dış ülkelere... Gözlerimin önünden dört nala koşan al yeleli atlar geçiyor... Altaylılar at eti de yiyorlar. Ama çok pahalı, çok lüks bir yiyecek, bu yüzden çoğunu yine ihraç ediyorlar.

Mayuta köyünden çıktığınızda kar başladı...

Şebalinor'u geçtiğimizde kar iyice arttı...

Gittikçe yükseliyoruz...

Topuz köyüne vardığınızda, kardan göz gözü görmüyordu ve ben şaşkınlık içindeydim: bir saat içinde güneşte pırıl pırıl parlayan sapsarı

kayın ormanlarından bu duruma nasıl geldik diye...

Yükselmeye devam ettik. (Burada otomobiller zincir falan kullanmıyor, zaten sabahtan beri ortalıkta bizimkinden başka pek otomobil de yok!)

Biraz daha yükseldik. Tam bir kar fırtınasının ortasındayız. Ve araba durdu. Ben, işte şimdi yolda kaldık derken, onlar hızla indiler, bagaj açıldı, (eyvah motor mu, lastik mi?) ellerinde yükler, tepeye ilerliyorlar. Bana da çabuk in diye sesleniyorlar...

Şaşkın şaşkın indim. Üzerime bir gocuk, bir şal daha atıldı. (yalnız burnumun ucu açıkta. O da donmak üzere.) Sağ yanda bir şeyler gösterdiler. (Örtüler altında hiçbir şey görmüyorum, duymuyorum.) Ortada bir şişe bardak dolaşıyor. Acele votkaları içtik ve otomobile koştuk.

Hiçbir anlam veremediğim bu sahnenin açıklaması şöyle: "Bu durduğumuz yer, Altaylar'daki ilk geçittir. O sağdaki kaya kutsaldır. Buradan sonra Altay sıradağları başlar. Bu geçitte mutlak durup 'alkışlamak' gerek."

Alkışlamak mı?

Altayca, Türkçe, Azerîce (Pasley, Azerîce biliyordu) ve Rusça tartışmalardan sonra "alkışlama"nın ne olduğunu anladım. Alkış, kutsal, mübarek olandı; alkışlamak da kutsamak.

Biraz daha açıkladılar: "Yani biz şimdi özetle, 'Altay Dağları'nın ruhu izin ver de geçelim ve dağlara çıkalım' dedik. Kutsal geçitte, kutsal kayadan Altay'ın ruhuna seslendik..." Bu ilk denememdi.

Bundan sonraki günlerde ister bu beş kişi olalım, ister çok daha kalabalık (köylüler, çobanlar ya da yerel yetkililer) gündüz, gece, kar fırtınası, uçurum demeden, şu kayayı, bu kayın ağacını ya da o yıldızı alkışlayacak, yola devam etmek için izin isteyecektik. Yani

otomobilden inip, bir şeyler yiyip içerken, herkes yüreğinden geçen en güzel düşünceleri, duyguları, en güzel sözlerle ortaya dökecek, bunları kayaya, taşa, toprağa sunacaktı...

Söylemedim değil mi: biraz önceki geçit 2 500 metre yükseklikteydi.

Artık ruhlardan izin de almıştık ya, yeniden inmeye başladık ve günlük güneşlik bir havaya (sonbahar bile değil, ilkbahar havasına), sapsarı kayınlara kavuştuk... Şişikman köyünü de geçtik ve işte geceleyeceğimiz Onguday kasabası.

Yüzyıl önce Rusya'nın son kasabası ve Moğolistan'ın başlangıcı olan Onguday kasabası bugün "Altay ulusunun coğrafya merkezi" sayılıyor.

Dört mevsimi birden yaşadığım uzun bir günün sonunda Onguday'a vardığımızda, akşam çoktan inmişti. Şimdi güzel bir uyku çeksem diye aklımdan geçiriyordum ki..

"Öğrenciler, gençler, halk kütüphanesinde sizi bekliyorlar" dediler.

Gerek Onguday kasabasında, gerek öteki kasaba ve dağ köylerinde mutlak bir kültür merkezi ya da halk kitaplığı vardı ve oralarda kasaba ve köy halkı konukla tanıştırılıyor ve sohbet başlıyordu.

Bütün bu toplantılarda, önce "yüzyıllar sonra Türkiye'den bir konuk" diye tanıtılıyordum, sonra ben birkaç sözcük söylüyor ve sorularını beklediğimi belirtiyordum. Ve toplantı karşılıklı sorular ve yanıtlarla ilerliyordu.

Kentte bana yöneltilen soruların çoğu kültür ve sanat yaşamımızla ilgiliydi. Toplantıda yazar çizerler ağırlıktaydı ne de olsa. Herkes Nâzım Hikmet, Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Oktay Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Dağlarca'yı tanıyordu. Eserlerini okumuşlardı... Edebiyat ve kültüre ilişkin sorulardan sonra dünya politikasına dönüyorduk.

Her yerde karşılaştığım soru: Türkiye'de bizleri nasıl biliyorsunuz, bizi nasıl tanıyorsunuz? sorusuydu. Sizi, Gorno-Altaysk'ı bilmiyoruz tanımıyoruz, demeye dilim varmıyordu.

Onguday kasabasında öğrencilerin çoğunlukta olduğu halk kitaplığındaki toplantıda gençliğe yönelik sorular ağırlıktaydı:

Türkiye'de okullar nasıldı? Çok kitaplık var mıydı? En çok hangi kitaplar okunurdu? Türk gençleri, günümüz Altay yazarlarından hangilerini tanıyorlardı? (Onlar bizimkileri tanıyor ya, elbet sorarlar!) Türk gençleri modayı izler miydi? "Heavy metal"ci miydiler?

Köylerde ise sorular daha farklıydı:

Sizin köylüler en çok ne eker ne biçer? Çok atınız var mı? Her köyün orkestrası, piyanoları, keman hocası var mı? Çobanların emeklilik maaşı ne?

Bu sonuncu soruda birkaç kez yutkunup, Türkiye'de çobanların emekli maaşları olmadığını söyledim. Çok şaştılar! Bir türlü inanamadılar. Salondaki Babuşkalar çok üzüldü. İçlerinden biri "Peki öyleyse ihtiyarlara devlet nasıl bakıyor?" diye sordu. (Onun için tüm ihtiyarlar, çobanlık yapmış ihtiyarlardı.) Elimden geldiğince, sistem farklılıklarını anlatmaya çalıştım...

Köy, kent ya da kasabada en sık karşılaştığım sorulardan biri şöyleydi:

"Türkiye'de Altay adlı bir futbol takımı varmış doğru mu?” Ama üzerinde en çok durdukları konu hiç kuşkusuz Atatürk ve devrimleriydi.

Bir akşam vakti, yine bir köyden başka bir köye gidiyorduk. Köy patikalarının, ana asfalta bağlandığı bir kavşakta, ansızın sürücümüzün bakışları değişti ve yana yakıla "benzinimiz bitti" haberini verdi...

Vera ve ben yalnızdık. Sürücümüz elinde boş bir bidonla asfaltta küçülürken, biz geceyi bu kavşakta, arabanın içinde geçirmeye hazırlanıyorduk.

Akşam olmak üzereydi. Güneş yeni batmıştı...

Alacakaranlık... Aydınlıkla karanlık arasında kalakalmıştık.

Uçsuz bucaksız bir ovanın ortasındaydık. Gözün ulaşabildiği yere dek uzanan bir boşluk...

Görünürlerde tek ışık yok.

Yokluk, hiçlik, boşluk...

Bu üç sözcük ve kavram, her hücreme korkuyla, endişeyle değil, neredeyse sonsuz bir hızla sinmişti... yanımda Vera'nın bulunması, korku ve endişeyi silip süpürmüştü.

Ortalığa egemen olan sessizlik ve gözün ulaşabildiği yere dek uzanan boşluk, tarifi zor, müthiş bir dinginlik veriyordu...

Mutlu bir kaybolma duygusu yaşıyordum... Hiçbir atlasta hiç bir haritada, yerini bulamayacağım bir yerdeydim. Yeryüzünde bir noktada...

Bir noktadan farksız...

Derken:

Önce bir uğultu sesi duyduk. Çok uzaklardan bir motor sesi... Sonra

belli belirsiz iki far... Işık yaklaştı yaklaştı... Bir traktör. Traktörün arkasından iki köylü kadın, iki çocuk indi.

Onlar indi ve traktörün sürücüsü yoluna devam etti.

İki genç kadın ve iki çocuk, yanlarında torbalar, bohçalar, uçsuz bucaksız boşluğun içinde, bizim kavşağın tam karşı köşesinde, çuvallarının üzerine oturdular.

Onlar da beklemeye başladılar...

Karşı köşeye geçip, onlarla konuşalım, dedim. Yanlarına gittik.

Asfaltın öte yanından uzak bir köyden gelip, bu yanda uzak bir köye gideceklermiş. Biraz sonra gelecek olan otobüsü bekliyorlarmış. Vera'yla Rusça konuşuyorlardı.

Vera, Türk olduğumu söyleyince inanmadılar. Hele bir Türkçe konuşsun da görelim bakalım, dediler. “Bir, iki, üç..." saymaya başladım. "Onu herkes ezberler" diye durdurdular. "Gerçekten Türkse, Nâzım Hikmet'ten birkaç şiir söylesin bakalım" dediler.

Ve işte 1988 yılının 9 ekim, pazar günü, akşamın saat sekizinde, Sibirya'nın en güneyinde, Altay Dağları'nın uçsuz bucaksız, kuş uçmaz, kervan geçmez bir vadisinde, iki köylü kadına Türk olduğumu kanıtlamak için Nâzım'dan dizeler söylüyordum...

Yeryüzü mucizelerle doluydu.

Kadın Suyu boyunca, güneye, hep güneye ilerliyoruz. Bugünkü yolculuğum meyve bahçelerine, çoban evlerine...

Yollarda kâh dağlara yükselip karlara batıyoruz, kâh düze inip, sarı kayınlar, sarı çamlara karşı güneşleniyoruz. Bugün iki otomobilliyiz.

Onguday'dan da katılanlar var.

Moğolistan'dan buzlarla karışık gelen Çuyi Nehri'nin Kadın Suyu'yla birleştiği rüzgârlı tepede elbet yine duruyoruz: iki suyun buluşmasını alkışlamak için... Önümüzde çok dik bir yarık, Aymon Vadisi uzanıyor.

Bugün sürücümüz çok keyifli. Açıklıyor: "Bu Aymon Vadisi'ni şoförler, ancak geceleri geçer. Çünkü gece karanlıkta uçurumun derinliğini görmezler. Gündüz olsa, ödleri kopar Aymon Vadisi'ni geçmeye!" (Bu da bir mantık işte!)

Aymon Vadisi'nin başında, Gorno-Altaysk'ın meyve merkezinde güneye inişi durduruyoruz. (250 km daha insek Moğolistan'dayız.)

Burası İyi köyü... Köyün hemen girişinde, çevresi yüksek dağlarla çevrili, tüm rüzgârlara kapalı, iklimi her zaman sıcak bir cennet bahçeye giriyoruz.

Burada Anna'yı tanıyorum: Gorno-Altaysk'ın tüm elma, armut, erik gereksinimi karşılayan bu bahçenin sorumlusu Anna 28 yaşında....

Anna, kırmızı yanaklı, sağlıklı ve meyvelerine, meyve ağaçlarına âşık bir Rus kızı. Aymon Vadisi'nden gelmiş. Emrinde on bir işçi çalışıyor. Her ağacı, her ağacın üzerindeki her meyveyi tek tek bana anlatırken, heyecanı, tutkusu, işinden aldığı tat gözlerinden okunuyor.

"Daha önce terziydim. Ama doğayı öyle seviyorum ki, kendi kendimi yetiştirdim. Ve kısa sürede üretimi artırarak kendimi ispat ettim." (8 yıl zorunlu eğitimden sonra tarım meslek okuluna gitmiş.)

Ve Anna, çeşitli deneylerle burada 60 çeşit elma üretmeye başlamış. "Şimdi de üzüme çalışmak istiyorum, ama olmaz, eğitimini görmeden sana üzüm teslim edemeyiz diyorlar."

Ve kahroluyor Anna üzüm yetiştiremiyor diye.

Meyveler, ağaçlar yetiyor mu 28 yaşındaki Anna'nın mutlu olmasına?

"Evliyim, üç çocuğum var, üçü de okuyor" deyip, yeniden elma çeşitlerini anlatmaya başlıyor.

Hoşça kal Anna. Belki bir gün izin verirler üzüm yetiştirmene. ("Onlar", bu bahçenin bağlı olduğu Onguday yerel yönetimi.)

İyi köyünün bahar havasından ayrılıp, yağmurlar arasında çamurlara saplanan otomobili kurtarmaya çalışarak Kula köyüne yöneliyoruz.

Çoban evleri, hep köyden biraz uzakta. Kula köyünden at sırtında gidiyoruz bu evlere.

Uğradığım ilk çoban evi Nikolai ve Luba'nınki. İkisi de kendilerini bildiklerinden beri bu yörede yaşamışlar. 13 yıldır karı koca birlikte çobanlık yapıyorlar. 550 koyundan sorumlular, bunlardan yalnız 50'si kendilerinin gerisi yerel yönetimin. Her biri ayda üçer yüz ruble alıyor. Çobanlıkta gösterdikleri başarıları için ikisi de ödüller almışlar, madalyalar kazanmışlar.

Luba ve Nikolai'nin beş çocukları var. Beşi de Kula köyünde okula gidiyor. Daha sonra Kula Köyü Kültür Merkezi'nde bana enfes bir konser veren genç kızın, Luba ve Nikolai'nin çocuklarından biri olduğunu öğrenecektim...

Gittiğim çoban evlerinin bir bölümü önceden, "ta Türkiye'den ve 14 yüzyıl sonra Türkiye'den bir konuk geliyor" diye haberliydi.

Haberliler de, tıpkı bizim Anadolu köylerindeki gibi, konuğa mutlak bir koyun kesilmişti. Bol yağlı, bol bağırsaklı, bol doldurulmuş etler mutlak konuğun önüne yığılıyordu... Konuk, kan ter içinde bu etleri elleriyle parçalamaya ve yemeğe çalışıyordu.

Yemeğe oturmadan önce, kimi evlerde, otlar tutuşturulup, küçük bir ateş yakılıyor ve sofraya getiriliyordu. Sofrayı kutsamak için...

İçeceklere gelince:

- Ak çay mı, kara çay mı içersin?

Anlamadım. Açıkladılar.

- Altay çayı mı, Rus çayı mı istersin?

İlk sorduklarında, madem Altay'dayım, elbet Altay çayı dedim.

İlkinden sonra incelik göstermekten vazgeçtim.

Altay çayı, süt, bol arpa unu, yağ ve tuz karıştırılarak yapılan bir bulamaç. Herhalde alışık olmak gerek içebilmek için.

Peki, ya Altaylıların "arak" dedikleri süt rakısı ne güne duruyor? ("Kımız" sözcüğünü içlerinden çok azı tanır gibi oldu.) Süt rakısı içtim. Tadı yok gibi ve bardakta durduğu gibi durmuyor. "Çöy çöy" adını verdikleri küçük kaplarda içiyorlar.

İçki içmenin de bir geleneği var: ev sahibi (erkek değil kadın) bardağa içkiyi koyduktan sonra, yere diz çöküp, konuğa sunuyor. Konuk bir konuşma yapıp, bir yudum içtikten sonra, "bu içkiyi seninle paylaşmak istiyorum" deyip, ev sahibine geri vermeli. Böylece söz hakkını ev sahibine vermiş oluyor. Bu ilk turdan sonra konuk “çöy çöy'ü bir başkasına verebilir... Tek bardak elden ele dolaşıyor. Bardağı alan konuşuyor ve içiyor. Böylece hem "sohbet" oluyor hem de çok içki içilmemiş oluyor.

Bir çoban evinde, yaşlı birinin, Tana'nın sofradaki ateşe birkaç damla içki serptiğini gördüm. Şaşkın bakışlarımı yakalamış olacak, "Ateş öfkelenmesin, ocak sönmesin" diye açıkladı.

İçkiye başlamadan önce havaya da birkaç damla içki serpiştirenler var. "Havaya, toprağa ve sulara" diyerek... Bir başka alışkanlık ya da gelenek:

İlk kez, Onguday'daki halk kitaplığında, daha sonra her gittiğim köyde, haberli gittiğim her çoban evinde karşılaştığım bir durum.

Tam ayrılmama yakın, evde bir telaş... Ve bir "uçkur" sözüdür gidiyor... Önce ne olduğunu hiç anlamadım... Her evde mutlak bir sandık var ya, o sandık açılıyor... Ev sahibi sandıktan bir metre, iki metre ya da üç metre boyunda bir kumaş çıkarıyor. Basma ya da ipekli hiç önemi yok... Ve başlıyor konuğun beline dolamaya. (Anadolu düğünlerini anımsadınız mu?)

"Bu kemer seni bize bağlasın ve yine gel" demek.

O "kemer"i gün boyu üzerinizde taşımanız gerektiğinden, bir günde eğer birkaç köye, birkaç çoban evine ya da halk kütüphanesine uğramışsam, bütün gün duba gibi dolaşıyordum.

Fırsat, bu fırsat, kolhozları da ziyaret ediyorum.

"Kolhoz", kollektif ekonomi, kooperatif ekonomisi anlamına gelen Rusça sözcüklerin kısaltılmışı. Sovyetler Birliği'ndeki tüm tanım üretim kooperatiflerine bu ad veriliyordu.

Kadın Suyu'nun kolarından olan Upsul Çayı boyunca Karagöl Vadisi'ne dalıyoruz. Karşımızda ama çok uzaklarda üç sivri tepesi olan kocaman bir dağ görünüyor. O da kutsalmış.

"Üç Sümer Dağı. Bu dağ, tepesini herkese göstermez, hep bulutlara

gizler, sizi sevdi, ondan gösteriyor" diyorlar...

Bu otomobil, bu çamurda daha çok ilerleyemez dediğim anda önümüzde bir cip, başında genç bir adam beliriyor. Kolhoz başkanı, karşılamaya gelmiş. Cipe transfer olup kocaman bir tabelanın önünden geçiyoruz: üzerinde "24. Parti Kongresi Kolhozu'na hoş geldiniz" yazılı.

Olağanüstü, muhteşem bir doğanın içinde, akarsuların üzerindeki tahta köprülerden, çayların, su birikintilerininin içinden geçerek, sarı çam ormanları, uçuşan kayınlar arasında ilerliyoruz... Zaman zaman yanımızdan geçen atlılar (ulaşım hep atla), koyun sürüleri... Kâh karlar içindeyiz, kâh bahar havasında...

Bu kolhozda üç köy var. Boaci, Kuladi ve Bicikbu köyleri. Üç köyde, kolhozda tüm yaşayanların nüfusu bin. “Bu 1.000 kişiden yalnız 320'si çalışıyor" diyor kolhoz başkanı, gerisi çocuk ya da yaşlı. Her köyde okul, sağlık ocağı ve kültür merkezi olduğunu belirtiyor. Hayvancılıkla geçiniyorlar.

Tüm üretimi devlete satıyorlar. Sütü Gorno-Altaysk'a süt fabrikalarına; yünü Krasnoyarsk'a, eti de Bisk'e yani GornoAltaysk dışına satıyorlar. Ektikleri ise ancak kendilerine yetiyor. Tüm yöreyi dolaştıktan sonra bir çoban evine, Mikail ve Yeleş Uhursat'ın evine giriyorum.

Mikail de, Yeleş de kolhozun çobanlarından. Yeleş, beş çocuklu ve 50 yaşında olduğu için emekli. Mikail ise buranın en ünlü çobanı, adı "Dağların Sahibi"ne çıkmış. Çünkü yıllar önce en hızlı at koşturup, yaylalara en önde o giderken, günün birinde kolhoza gelen ilk traktörü de (yıl 1965) o sürmüş.

Evde yine sofralar döşendi. Koyunlar kesilmiş. Bir yandan yiyip içiyoruz, bir yandan sohbetteyiz...

Kolhoz başkanının teyzesi Tana (yaşı 75) bana tatlı tatlı eski günleri anlatıyor:

Herkesin nasıl keçi postlarına oturduğunu... Eskiden kimseyi sarhoş görmediğini, bütün bir geceyi bir kadehle, ama bitmeyen sohbetlerle geçirdiklerini... Gençlerin büyüklerin önünden bile geçmeye çekindiklerini anlatıyor.

"Altımızda keçe, üzerimizde yaprak, çok rahat, hiç üşümeden uyurduk o çadırlarda. Sonra çadırları bıraktık bu evlere geçtik. Bunlar daha da rahat geldi. Alışıverdik... Şimdi şaşıyorum, o çadırlarda çamların altında nasıl uyurduk..." diyor. "insan rahata çok çabuk alışıyor."

Kolhozda yaşamak nasıl bir şey?

Herkes birden yanıtlıyor:

"Herhangi bir köyde yaşamak gibi..."

"Çalıştığın sürece, kolhozun evi senin evindir..."

"Okulun, hastanen hepsi hazır..."

"Burada işin belli, maaşın belli..."

"Maaşlar, kolhozdan kolhoza değişir" diyor başkan, “Kolhozun büyüklüğüne, ekonomik durumuna, gelirine göre değişir..."

"Ama yine de kolhozda yaşamak daha avantajlı. Özellikle toplumsal açıdan" diyorlar. "Yani hayata daha çok katılıyormuşsun, daha çok yaşıyormuşun gibi..." diyor biri. Çok iyi anlamadan dinliyorum.

Yemekler bitti. Altay çayları, Rus çayları, tüm içecekler bitti.

"Bizi unutma, yine gel" diyerek belime kemerler bağlandı. Ve yeniden yola koyulduk.

Yine akşam olmak üzere. Yine yola koyuluyoruz. Kolhoz topraklarını boydan boya geçerken Bicikbu köyünün çocuklarına rastlıyorum. Bir

tepeye tırmanmışlar, dünyanın her yanında çocuklar gibi oyundalar.

“Benim de resmimi çek", "benim de", "benim de..."

“Bir şartla çekerim" diyorum." "Herkes adını söylerse."

Ve bir anda tepeden aşağıya adlar yağmaya başlıyor... Ben cipe binmiş uzaklaşırken, onlar arkamdan hâlâ bağırıyorlardı:

Hayat! Erkin! Çoeçen! Mergen! Ormat! Erke! Ayas! Manaş! Altaycı!

Ağıllar, meralar, dağ başlarındaki çoban evleri, köyler, kolhozlar, Moğolistan'a dek uzanan Şuyi yolu geride kaldı.

Yeniden başladığım yere dönüyorum: Gorno-Altaysk'a... Yöredeki bu son günüme, bir fabrika ziyareti sıkıştırıyorum.

Hani buralarda sanayi, fabrika yoktu! Var, müthiş bir fabrikaları var: peynir fabrikası. Dünyada "Emental" ya da "İsviçre peyniri" diye bilinen enfes peyniri üretiyorlar.

On altı peynir fabrikasından oluşan bu zincirin müdürü Fol Vasilyeviç, biraz şair, çokça da mesleğine tutkun.

"Bir milletin kültür seviyesi ne kadar peynir yediğiyle ölçülür..." "Savaşanların, dövüşenlerin heykellerini dikiyoruz da yiyecek üretenler için bunları yapmıyoruz..." "Çocuklara savaşmayı öğreteceğimize önce doğru dürüst beslenmeyi öğretelim..." Böyle tümcelerle konuşuyor Fol Vasilyeviç.

Yalnız Fol Vasilyeviç'in değil, Gorno-Altaysk'da herkesin kıvanç duyduğu, herkesin yaşamında bir parçacık yeri olan peynir fabrikalarını ziyaretle, "Dağlık Altay"daki günlerim sona erdi.

O sıralarda Sovyetler Birliği'nin her köşesinde, ağızlardan düşmeyen, hep sonsuz bir coşkuyla söylenen "glastnost" ve "perestroyka" günleriydi... Bu sözcükler, yolculuğum boyunca, Altaylar'da da bana eşlik edecekti.

Yolculuğum boyunca bana eşlik eden bir de yeleleri al taylar ve atlar vardı.

Önce birini gördüm. Hani buralarda geçirdiğim ilk gecenin çok erken sabahında. Büyülenmiş gözlerimi Kadın Akarsuyu'ndan ayıramazken...

Güneşin ilk ışıklarında yelesi kıpkızıldı. Hayır, hayır, altın gibi parlıyordu...

Sonra ötekilerini gördüm: hani “dökülen fıstıklar, çam ağaçlanının gözyaşlarıdır" dediklerinde...

Çoğalarak ve yelelerini savurarak koşuyorlardı, hani o uçsuz bucaksız ovada Türk olduğumu kanıtlamak için Nâzım Hikmet'ten dizeler okuduğumda... Uzak Asya'dan dörtnala gelmişlerdi...

Üç Sümer Dağı'nın tepesini tutmuşlardı, ay ışığında... Kuladi bayırında su içiyorlardı... Onguday'da yine tırısa kalkmışlardı... Aymon Vadisi'nde rüzgârla yarışıyorlardı...

Umudu, yelelerinde taşıyorlardı.

Ayrılık zamanı geldi...

Dağlar, vadiler, dağ başlarındaki çoban evleri, Kadın Suyu, al yeleli atlar, sapsarı çam ormanları, ışığı yapraklarında çoğaltan kayın ağaçları... "Dağlık Altay"ın muhteşem doğası, hoşça kal.

Kuladi, Boaci, Bicikbu, Kupçegen, Mayuta, Barlak, Şişikman köylüleri, Ongudaylı gençler... Türkülerine doyamadığım Karakız ile Yeşil ve şiirle beslenen, şiirle yaşayan sevgili dostlarım Brontoy ile Pasley... Hoşça kalın.

Sevgili Altaylı köylüler ve çobanlar, yalnız evlerinizi değil, tüm geçmişinizi, bugününüzü ve yüreklerinizi de bana açtığınız için teşekkür ederim.

Beni, "sizden biri"; kendinizi de "benim Altaylılarım" kıldığınız için teşekkür ederim...

Siz "Dağlılar", bizlere öylesine yakın, öylesine benzer ve öylesine uzak, öylesine farklı...

(...)

Evime, İstanbul'a döndükten çok sonraydı.

Bir gün telefon çaldı...

Telefonun ucunda birkaç kişi birden vardı. Herkes bir ağızdan Rusça, Türkçe konuşuyordu. Söylenenleri anlamakta güçlük çekiyordum.

"Gorno-Altaysklı dostlarınız" diyorlardı.

"Yine gel, bekliyoruz" diyorlardı.

Ve yanılmıyorsam, karşılıklı ağlaşıyorduk...

Karnavalda Venedik

Venedik Sokakları:

Dar, ince, uzun ya da kısacık, suların arasından kıvrılan, suları izleyen, suları kesen, suları aşan, sulara gömülen sokaklar... Sağlı sollu saraylarla, konaklarla, yüksek duvarlarla, yontularla, kemerlerle, kaldırım taşlarıyla biçimlenen sokaklar...

Kimi zaman inip çıkan birkaç basamaktan, kimi zaman yalnızca kambur bir köprüden oluşan sokaklar... Koridor sokaklar, labirent sokaklar...

Bu sokaklar şu günlerde dünyanın dört bir yanından gelmiş insanlarla dolu. Ama hangi insanlarla? Hangi dönemin, hangi ortamın insanlarıyla? Ne zaman, nerede yaşamışlar? Ya da gerçekten hiç yaşamışlar mı? Şimdi yaşıyorlar mı? Belli değil, bilmiyorum. Çünkü bu özel günlerde Venedik maskeler altında...

Artık hiçbir sorunun yanıtını bilmiyorum. Çünkü yalnız Venedik değil, Venedik'teki herkes maskeler altında...

Gün boyu trompet çalan şu soytarının gerçek yaşamda işçi mi, memur mu, yankesici mi, fabrikatör mü olduğunu bilmiyorum. Bildiğim, neşeliyken neşeli ezgiler, üzüntülüyken, üzüntülü ezgiler çaldığı...

Yüzlere geçirilmiş ya da yüzlere boyanmış, kahkaha saçan bu maskelerin ne acılar, ne umutlar, ne sorular, ne dünyalar, gizlediğini bilmiyorum...

Kimi zaman maskenin üzerine boyanmış bir damla gözyaşıyla onca kahkahaya neden ihanet edildiğini de bilmiyorum...

Bildiğim, maskenin mutlak bir şeyler gizlediği...

Maske bir sığınaktır, maske bir örtüdür, maske gizdir, sorundur.

Maske meydan okumaktır: "çirkin" kadının, "dünyanın en güzel kadınına meydan okumasıdır. Sevenin sevdiğine, yoksulun varlıklıya, güçlünün güçsüze meydan okumasıdır.

Belki de en önemlisi, maske ölümlünün, insanoğlunun, ölüme meydan okumasıdır: yüz, beden yok olup gidecek, maske kalacak...

Ama zaten, Venedik, oldum olası maskeler altında değil miydi?

Her veba, her kolera salgını yüz binlerce kişinin ölümüyle sona erince, "artık geçti bitti" niyetine kutsal aileye, Baba-Oğul-Azize Meryem'e kiliseler armağan eden, dertleri silip süpürmek için ha bire birbirinden daha görkemli saraylar kuran Venedik'te benimsenen şaşalı, gösterişli, süslü püslü "Barok" stil, yokluğa, yoksulluğa, hiçliğe karşı bir tepki, bir maske değil miydi sanki?

Bütün o sarayların, kiliselerin içlerini ve dışlarını donatan rengarenk freskler, ustaların "sanat şaheserleri" çıplak taşı örten bir maske değil mi acaba?

Titien, Veronese, Bellini, Tintoretto, Bassano, Donatello ve Giorgione ustalar. Bu söze sakın alınmayın. İyi ki donattınız kenti eserlerinizle, böylelikle her an Venedik'in sulara gömülmekte olduğunu, ölüme yaklaştığını ölümü çağırdığını, ölümü çağrıştırdığını unutturur oldunuz.

Sokakları, köprüleri, balkonları ve gondolları örten onca çiçeğin ya da rengarenk bayrağın, daha da öte San Marco Meydanı'nı dolduran onca güvercinin bile bir maske olduğundan kuşkulanmıyor değilim doğrusu... (Hayır, Sayın Oktay Rifat. Ona, yani güvercininize rastlamadım. Korkarım ki bir Alman misillemesinde...)

Yüzyıllardır maskesini hemen hemen hiç çıkarmayan ya da yalnızca kolera, veba salgınlan, zelzeleler gibi afetler sırasında çıkaran bu kentte, şimdi tüm insanlar da maskeli çünkü Venedik bir kez daha karnavalı yaşıyor. Hem de bu kez "Aklın Karnavalı"nı...

Karnaval. Venedik tarihinin ayrılmaz bir parçası. Ne zaman başladığı kesinlikle belli değil. Ancak 1094'teki belgelerde karnavalın izlerine rastlanıyor. Doğu'dan aldığı baharat ve ipeği Batı'ya satan ve Batı'dan edindiği köleleri (Orta Avrupa'nın Slavları) Doğu'ya sevk eden Venedik Dükalığı bu ticaret ve trafikle saraylarını, konaklarını, alanlarını ve kanallarını geliştirirken, kölelerin dahi kısa bir süre için de olsa karnavala katılabileceklerini belirliyor.

"Kısa bir süre..." Çünkü bu ilk belgelere göre, Venedik'te karnaval tam altı ay sürüyor.

Derken 1268 Karnaval Yasası: Kilise, Venedik Karnavalı'nı zapturapta almaya karar veriyor. Öyle ya, artık kaldırması, engellemesi, tümden yok etmesi olanaksızdır, bari kendi amaçları doğrultusunda karnavaldan yararlansın...

Başlangıçta, dinsel kökenli olan, Hıristiyanlığın Venedik'teki ilk dönemlerinde oruç tutma mevsimi ve ayinlerle denk düşen karnaval, giderek "çığrından çıkmış", yoksulla varlıklı, soyluyla soysuz, yönetenle yönetilen, suçluyla suçsuz arasındaki tüm farkı ortadan kaldıran bir eyleme dönüşmüştür.

1268 Karnaval Yasası'nda, Kilise, ne yaparsanız yapın yeter ki yüzünüze maske takmayın der ve maskeler yasaklanır.

Karnaval bu, hiç maskesiz olur mu?

Maske yasağının uygulanmadığını gören Kilise, 1339'da yeni bir yasa çıkarır. Erkeklerin kadın kılığına girmesi dışında her şey serbesttir. Bu, "her şey"in içinde maske de vardır.

Erkeklerin kadın kılığına girme yasağına gelince: yoo, eşcinselliğin, travestiliğin alıp yürümesinden değil bu endişe. Amaç, erkek-kadın ilişkilerini sınırlamak ve rahibeler arasına manastırlara, kiliselere kutsal yerlere dalan kadın kılıklı erkekleri önlemek. Üstelik Kilise bu yasağı koyduğunda Boccaccio henüz “Decameron Masalları"nı yazmamıştı. Kim bilir Kilise yöneticileri bu dev eseri okusalarda ya da Passoloni'nin filmini izleselerdi daha ne önlemlere başvururlardı!

Karnavalın yüzyıllar boyunca, en önemli özelliklerinden biri, tüm politik düşünceleri engellemesiydi. Bu nedenle Venedik'te yüzlerce, binlerce yıl hiçbir ayaklanma olmamıştı. Ta ki, "isyancılar" da tıpkı Kilise gibi Karnaval'dan yararlanmaya kalkışıncaya dek. Şu farkla ki, Karnavalı bir "uyutma" yöntemi olarak değil, "uyandırma ve eyleme geçme" için bir fırsat bildiler... 1797'de Napolyon, Venedik Cumhuriyeti'ne son verince, Venedik Karnavalı da ortadan kalktı.

İki yüzyıl "kış uykusuna yatan" Venedik Karnavalı sonunda Venediklilerin çabasıyla yeniden diriltildi. Her saniye, milimetrenin bilmem kaçta kaçı kadar sulara gömülen kentin son çırpınışı deyin, yaşlı kentin, yaşlı sakinlerinin (yaş ortalaması 50 Venedik'te) son silkinişi deyin isterseniz ve gelin, bugünün karnavalına girin.

İşte Goldoni'nin evinin önü. Suya inen basamaklara bir gondol yanaşıyor. Gondoldan fırlayan Alecchino, Pulchinella, Colombina, çalıp oynayıp söylüyorlar. Ansızın Alecchino suya düştü. Eyvah, kanalın sularında kayboldu! Biraz önce onlara gülen yüzlerce kişi (18. yüzyıl giysileri içindeki seyirci) şimdi ağlıyor. "Geri gel Alecchino!", "Biz sensiz ne ederiz!" çağrıları ve inceden inceye Commedia dell'Arte oyuncularının başlattıkları bir ağıt... Yüzlerce kişi bu yaslı ezgiye katılıyor. Ezgi sona erdiğinde büyük bir sesizlik. Ansızın, o ne: Alecchino kanalın karşı kıyısından bize sesleniyor. Kocaman el kol hareketleri, üç takla, beş perendeyle işte karşımızda. Meğer ölmemiş! Biraz makyajı bozulmuş, boyaları akmış, ama olsun yaşıyor ya! Yaşasın, Alecchino yaşıyor! Arkadaşlarını yanına alıp biraz sonra oyununu başka bir kıyıda sürdürecek. Oradan ayrılıyorum.

Dapdar sokaklarda, bu labirentte kaybolmamaya çalışarak, merkeze, San Marco Meydanı'na yürümeye çalışıyorum. Yolda, yollarda bu birbirine tıpatıp benzeyen koridorlarda mutfak kaybolacağını, mutlak

birkaç serüven birden yaşayacağımı hissediyorum:

Bir köşe başını Casanova tutmuş: "Venedik Zindanlarından Kaçışının Hikâyesi"ni anlatıyor. Fellini'nin filmindeki Donald Sutherland diye mi bakıyorum. Hayır, tıpatıp benzeri...

Bir başka köşede Stendhal, çevresini saran soylu kadınlara iltifatlar yağdırıyor. Başlarındaki bembeyaz peruklar, dudaklarının hemen yanı başındaki kocaman benler ve kabarık mı kabarık etekleriyle kadınlar Stendhal'a mı, Mozart'a mı, yoksa yoldan geçen bir Osmanlı paşasına mı yüz versinler bir türlü karar veremiyorlar. Osmanlı paşası Türkçe bilmediği için beninle konuşmaktansa, Marco Polo'yla anılarını karşılaştırmayı yeğliyor...

Krallar, prensler, şövalyeler, serseriler, dolandırıcılar, aşçılar, ressamlar (nerden mi belli, ellerindeki fırçalarla tüm gelen geçenin yüzlerini boyamalarından), fahişeler... Artık erkeklerin değil kadın kılığına, rahibe kılığına bile girmelerine kimsenin aldırdığı yok. Sabah basın toplantısındaki o ciddî görünümlü, sosyalist partinin devlet bakanı, akşam verdiği davette konuklarını 18. yüzyıl'dan kalma bir "mama" olarak karşıladığında bile kimse yadırgamıyor...

San Stefano Meydanı'nda "Şeytan" ölümün zaferini ya da karnaval yolculuğunun duraklarını anlatıyor: Narsis'in suya yansıyan görüntüsüne hayranlığından başlayıp (Venedik'te sulara yansıyan görüntülerden kaçmanın olanağı hiç yok ki!) Eros'tan, mitten söz ediyor, "I Magia" diyor, "tanrının mucizeleri yok artık, biz şeytanların ya da soytarıların el çabukluğu var." Kanıt olarak ateş yutucuları, güzelim kızı ikiye bölen sihirbazı, ip cambazını gösteriyor...

Bu ve bunlara benzer bin bir serüvenden sonra San Marco Meydanı'na varabiliyorsunuz. Binlerce oyuncu, binlerce ölümsüz, binlerce maskeli doldurmuş meydanı. Bir yanda Vivaldi'nin nağmeleri, bir yanda Yves Montand söylüyor: “Benim adım Dupont." Ötede Portekizli bir gezgin, baladlar okuyor... Beatles'in son uzunçalarına ayak uyduranlarla, soylu "menuet"lerle yerlere dek eğilenler birbirine karışıyor. Konfeti yağmuru altında...

Ve şu köşede, yüzünde "altunî" ve "gümüşî" bin bir parçadan oluşan maskesiyle duran genç, meydandaki tüm dikkatleri üzerine çekmenin mutluluğunu yaşamaktadır şu an. Yılın geri kalan 360 gününde yüzüne kimse bakmaz bu teneke atölyesinde çalışan çırağın...

"İşte Venedik, o yüze gülücü, fakat şüpheli dilber!" Thomas Mann'ın dediği gibi: “Yarı masal, yanı tuzak... Bir zamanlar zevk ve sefalı bir gürlük içinde sanatı geliştirmiş, kazanç hırsıyla tutuşan şehir..."

İster aklın, ister yüreğin, ister ölümün, ister yaşamın karnavalı olsun, ölüm düşüncesiyle her zaman özdeşleşmiş Venedik, karnaval boyunca bile bu niteliğinden sıyrılamamıştı. Öyleyse Behçet Necatigil'in Türkçesi'yle, Thomas Mann'ın "Venedik'te Ölüm”üne ayıralım karnavalda Venedik'in son satırlarını:

"Baladlar devrinden hiçbir değişikliğe uğramadan bize kadar gelmiş ve başka eşyalar içinde yalnız tabutlarda görülen siyahlığıyla bu acayip taşıt (gondol) şıpırtılı gecelerin, suskun ve suçlu serüvenlerini hatırlatır, daha da fazlasını, ölümün kendisini, tabut altlığını, gamlı cenaze alayını, son ve sessiz yolculuğu hatırlatır."

"Venedik'te Ölüm”ün kahramanı, güzeller güzeli Tadzio'nun peşine düşen Aschenbach örneği, herkes bir güzelliği arıyordu Venedik'te, karnavalda: ölümü simgeleyen bu kente meydana okurcasına.

Krakow-Varşova ekspresinde

Seher vakti habersizce girdi gara ekspres. Kar yoktu.

Peron kalabalıktı.

Zaten bu ekspresin yataklı vagonu, alt ve üst ranzaları da yoktu. Bu yüzden saçları saman sarısı, kirpikleri mavi, ak boynu uzun, yuvarlak, derin uykulara dalmış kadını göremedim. Ne de düşle gerçek, şimdiyle geçmiş arasında gidip gelerek Krakow-Varşova ekspresinde "Saman Sarısı" şiirini yazan ozana dokunabildim. Ama anıları ve dizeleri terk etmedi beni.

Bu trenle Krakow'dan Varşova'ya dönüyorum.

Yıl 1984'tü. Ve henüz duvarlar yıkılmamıştı. Yeryüzü, iki sistem, iki blok arasında sıkışıp kalmıştı.

Krakow-Varşova ekspresine binmeden önce bütün günlerimi Varşova'da geçirmiştim. Seminer günleri. “Medya ve Kadın" semineri.

Günler boyunca Batı blokundan gelen her kadına, Doğu blokundan gelen bir kadın karşı çıkmış Doğu blokundan her söylenene, Batı blokundan yalanlama ya da saldırı gelmişti. Ama yine de sonunda, yani seminer sonunda "En büyük barış, başka büyük yok'ta birleşilmiş ve "Tek amaç, barışa hizmet olmalı"da anlaşmaya varılmıştı.

Seminer günleri, Varşova günleri, Krakow günleri geride kalmıştı.

Şimdi trendeyim. Şairle baş başa.

Seher vakti Krakow-Varşova ekspresindeyim. Nâzım Hikmet'in,

"Saman Sarısı" benimle:

Seher vakti habersizce girdi gara ekspres
kar içindeydi
ben paltomun yakasını kaldırmış perondaydım
peronda benden başka kimseler yoktu
durdu önümde yataklı vagonun pencerelerinden biri
perdesi aralıktı
genç bir kadın uyuyordu alacakaranlıkta alt ranzada
saçları saman sarısı kirpikleri mavi
kırmızı dolgun dudaklarıyla şımarık ve somurtkandı
üst ranzada uyuyanı görmedim
habersizce usulcacık çıktı gardan ekspres

bilmiyorum nerden gelip nereye gittiğini

baktım arkasından

üst ranzada ben uyuyordum

Varşova'da Bristol Oteli'nde

yıllardır böyle derin uykulara dalmışlığım yoktu

oysa karyolam tahtaydı dardı

genç bir kadın uyuyor başka bir karyolada

saçları saman sarısı kirpikleri mavi

ak boynu uzundu yuvarlaktı

yıllardır böyle derin uykulara dalmışlığı yoktu

oysa karyolası tahtaydı dardı

vakit hızla ilerliyordu yaklaşıyorduk gece yarılarına
yıllardır böyle derin uykulara dalmışlığınız yoktu.

Varşova'daki seminer, kentin tam orta yerindeki Forum Oteli'ndeydi. Yenilenmeye ve boyamaya alınmış Nâzım'ın Bristol Oteli'nden 200

metre uzakta. Bir zamanlar "krallar yolu" diye anılan, gelip Vistül Irmağı'na dayanan Belveder Yolu'nun gerisinde...

Kirk beş katlı otelde, on birinci kattaki odamdan dışarı baktım mı, tam karşıdaki, gotik mi gotik (ama eskiden kalma gotik değil, yeni yapılmış taklit gotik), bir sürü kuleyle sona eren çirkin mi çirkin bir yapıyla burun buruna geliyorum. Bu çirkin kuleli yapı, içinde çeşitli tiyatrolar, kitaplıklar, konser ve konferans salonları, galeriler barındıran bir kültür merkezi. Sovyetler tarafından savaş sonrasında Varşova halkına armağan edilmiş. Ancak mimarîsinin çirkinliğinden ve sivriliğinden olsa gerek, Polonyalılar bu yapıya "Stalin'in Kazığı" adını takmışlar. Akşamı her yer karardıktan sonra (akşam erken iniyor Varşova'ya ve gece yarıları, hiç oyalanmadan, hızla gelip buluyor sizi) ışıkları sönmeyen, kendini her an anımsatan ya da gösteren yapı, o yapı.

Krakow-Varşova ekspresindeyim. Aklımda "Saman Sarısı"ndan iki dize:

Belveder Yolu'nda düşündüm Lehlileri

kahraman bir mazurka oynuyorlar tarihleri boyunca...

Tarihleri boyunca...

Tarihleri boyunca, istila, savaş, paylaşılma ve başkaldırma. Yine istila yine savaş, yine paylaşılma, yine başkaldırı, yine istila, yine... Hiç bitmeyecek mi bu mazurka? Mazurka danslarını düşünüyorum: devinimlerin ha bire yinelendiği, bir o yanın geri çekildiği, bir bu yanın ilerlediği... Hiç bitmeyecek mi?

Belveder Yolu'nun iki yanı yüksek ağaçlarla çevrili. Belveder Yolu'nun ve öteki yollanın iki yanı Kopernik'in, Mickiewicz'in, Sienkiewicz'in, Chopin'in heykelleriyle bezenmiş. Kentin orta yeri ve çevresi saraylarla, şatolarla, bahçelerle, parklarla çevrili. Aylardan ekim ve ben şimdiye dek ağaçların, yaprakların birbirinden bunca farklı sarıya, turuncuya, kırmızıya dönüşebileceğini, bunca farklı ışıklar saçabileceğini, yerler bunca yaprak doluyken, ağaçlarda hâlâ bunca çok yaprak kalabileceğini, hiç ama hiç görmemiştim... (Krakow'da bu

doğa cümbüşünün bin kat yoğununu göreceğimi henüz bilmiyordum.)

Günlerden pazar. Millet, Vistül Irmağı boyunca yürüyüşte. Salına dolaşa gidip Gdansk'ta denize dökülecek olan, Polonyalıların “geceden doğar, gündüze dökülür" dedikleri Vistül...

Günlerden pazar, Vistül'e inen ara sokaklardaki avlularda, küme küme insanlar birikmiş. Ortada elinde mikrofonlu biri, açık artırmayla, resimler, tablolar, antika vazolar, antika biblolar satıyor...

Günlerden pazar, kent dışında Zelazowa Wola'dayım, Yani Chopin'in evinin bulunduğu köyde. Chopin'in evi dün nasılsa bugün de öyle. Her şey yerli yerinde duruyor. Eşyaları, giysileri, aile resimleri, mektupları, eserleri, piyanolarıyla. Bir tek kendi yok. Ama müziği orada. Konservatuvar öğrencileri, Chopin'in piyanosunda onun bestelerini çalıyor, ziyarete gelen yüzlerce insana... (Chopin deyince: Polonyalı arkadaşlarımın dedikleridir: "Radyoda Chopin çalınmaya başladı mu, dikkatli olmalı. Bir şeyler olacak demektir. Yönetimde bir değişiklik ya da pek hoşa gitmeyecek bir anons... Chopin, radyoda felaket habercisidir.")

Bugün pazar ve Zelazowa Wola'ya kadar uzanamayanlar ya Vistül kıyısındaki Avrupa'nın en görkemli saraylarından Wilanow'u geziyor ya da kentin orta yerindeki Lazienki Sarayı'nı. Zaten Belveder Sarayı da Lazienki'nin bahçesinde.

Hani:

Belveder Yolu'nda düşündüm Lehlileri
Bana ilk ve belki de son nişanımı bu sarayda verdiler
tören memuru açtı yaldızlı ak kapıyı
girdim büyük salona genç bir kadınla
saçları saman sarısı kirpikleri mavi
ortalıkta da ikimizden başka kimseler yoktu
bir de akvareller bir de incecik koltuklar, kanepeler bebek

evlerindeki gibi...

Bugün pazar ve yine kentin her yanında kuyruklar. Kuyruklar deyince bir an durmalı. Evet, yıl 1984 ekonomik kriz var. Evet, kimi ihtiyaç maddeleri bulunmuyor. Evet, bir dükkâna bir mal geldi mi, ağızdan ağıza yayılıyor ve millet oraya koşuyor. Ama bunların yanı sıra, kuyruklarla ilgili bir de insana şaşkınlık veren bir alışkanlık var. Şöyle anlatayım: Kapalıçarşı ya da Mahmutpaşa'yı düşünün. Vitrinlerin önünde kümelenmiş, birbirinin omuzu arasından vitrine yaklaşmaya çalışan insanlar görürsünüz. Kim daha atik davranır, kim kendine en çok yer açabilirse, o yaklaşır vitrine. Oysa Polonya'da bir vitrinin önünde üç kişi mi var, dördüncüsü vitrine yanaşacağına hemen sıraya giriyor, arkasına beşinci altıncı kişiler sıralanıyor. Böylece bir vitrinin önünden geçip gitmek ve geçip giderken vitrine bakmak için bile kuyruk oluşuyor... Benim derdim, pul almakta. Pul, gazete, sigara vb satan büfelerin önünde hep kuyruk var. Diyelim önü bomboş bir büfe. Hemen yanaştım. Ben pul alırken, yeni gelen müşteriler, Türkiye'de olduğu gibi yanımdan, paralarını uzatıp istediklerini söylemiyorlar. Hayır tam arkama geçip bekliyorlar. Ve ben pullarımı almış, büfeden uzaklaşırken, bir de bakıyorum, şimdi bomboş olan büfenin önünde beş - on kişilik bir kuyruk.

Krakow-Varşova ekspresindeyim. Bir pazar sabahı kentte, Varşova'da yaptığım gezintiyi düşünüyorum. "Saman Sarısı" yüreğimde:

Çıktılar önüme ansızın

oraları gündüz gibi aydınlıkta ama onları benden başka gören olmadı

bir mangaydılar
kısa konçlu çizmeleri pantolonları ceketleri
kolları kollarında gamalı haç işaretleri
elleri ellerinde otomatikleri vardı

her sese her kıvıltıya ateş ediyorlar
hatta Chopin Sokağı'nda mavi balıklı bir afişe ateş ettiler
ama ne bir sıva parçası düşüyor ne bir cam kırılıyor
ve kurşun seslerini benden başka duyan yok
ölüler bir SS mangası da olsa ölüler öldüremez

bu şehir öldürülmemiş miydi kendileri öldürülmeden önce

bu şehrin kemikleri birer birer kırılıp derisi yüzülmemiş miydi

derisinden kitap kabı yapılmamış mıydı yağından sabun, saçlarından sicim

ama işte duruyordu karşılarında gecenin ve buz gibi esen yelin içinde sıcak bir francala gibi...

Varşova'yı görmek için bakmak yetmiyor, öyküsünü bilmek gerek. Varşova haritadan silinecek diye emir vermişti Hitler... Bir kenti yapmak güçtür de, yıkınak kolaydır saruyordum. Yanılmışım.

Meğer ne çok çaba ne çok zaman, ne çok güç istermiş bir kenti taş taş üstünde bırakmamacasına bombalamak, kundaklamak için...

Varşova Yeniden adlı belgesel filmde izliyorum: Alman askerlerin, sokaklara, yapılara çukurlar kazıp bombalar yerleştirip, mahalleleri ateşe vermelerini... Koskoca sarayları, Ortaçağ'dan kalma taş kiliseleri yıkmak için çektikleri zahmetleri, sonuç almak için aynı işi bir kez, bir kez daha yinelemelerini... Sonunda, inanılması güç, ama olmuştu: Varşova yok olmuş, yerine sadece bir taş yığını kalmıştı...

Sonra, inanılması çok daha güç, insanlar geri gelmiş, taşları tek tek ayıklamış, bu benim evimin taşı, bu komşumunki, bu sokağınki, şu karşıdaki okulun taşı diye diye... O taşlardan yeniden inşa etmişlerdi Varşova'yı, hem de eskisinin tıpatıp aynısını. İnanmak güçtü ama öyleydi.

Varşova'nın nasıl yıkıldığı ve yeniden nasıl yapıldığı, bu kentte geçirilen her dakika hissediliyor.

İki şey var ancak ölümle unutulur
anamızın yüzüyle şehrimizin yüzü.

Burada ölüm bile unutturamamıştı kentin yüzünü.

Varşova'nın yıkımını ve yeniden yapımını gören her Polonyalı size

inanmakta güçlük çekeceğiniz şeyler anlatacaktır. Tiyatro eleştirmeni, arkadaşım Margorzata Semil anlatıyor:

"Savaş sonrasında ailemle birlikte Varşova'ya geri döndük. İlkokul birinci sınıftayım. Her gün öğretmenimiz hepimizi alır, kentin bir yanına götürürdü. Orada taşları ayıklardık. Bir gün taşlar altından kapkacak toplardık, bir başka gün çatal bıçak, bir başka gün düğme, bir başka gün kırık camlar vb. En sevdiğimiz oyundu bu. Kentteki tüm çocuklar bu 'oyun' aracılığıyla, kentin temizlenmesine çalışırdı. Bulduğumuz hiçbir şeyi saklamaz ya da atmaz, hemen öğretmene teslim ederdik..."

Seher vakti Krakow-Varşova ekspresindeyim. Seminer sonrası, gittiğim Krakow'dan Varşova'ya dönüyorum.

Vagonda benden başka herkes Polonyalıydı.

Karşımdaki yaşlı adamın iki parmağı yoktu.

Yanında oturan yaşlı kadınla tanışmadıkları belliydi. Ama trenin hareketinden biraz sonra konuşmaya başladılar ve yol boyunca iki dost gibi hep konuştular.

Aklım, adamın olmayan parmaklarında.

Acaba diyorum... Yok diyorum, her gördüğüm insan Auschwitz'den çıkmadı ya diyorum...

Neden sonra yanımda oturan kız, çantasından bir kitap çıkarıp okumaya başladığında baktım İngilizce (Agatha Christie). Başladık konuşmaya. Karşıdakileri gösterip "Elbet susmazlar, Auschwitz dostluğu" dedi.

Adam kadının kimliğini parmağındaki yüzükten anlanıştı. Kadın adamınkini, iki parmağının yokluğundan...

Auschwitz kampı gelip vagona yerleşti. Biri dört yılını geçirmişti, öteki kocasını yitirmişti, Krakow'a 70 km uzaklıktaki o kampta.

Auschwitz'e daha önce de rastlamıştım. İlk önce Varşova'da. Yaşı 50'nin üzerindeki herkesin gözbebeğinde, soluğunda. Sonra kollara kazılmış sayılarda, sonra yetim büyümüş gençlerde...

Altı milyon ölü geldi yerleşti vagona.

Auschwitz ve Birkenau kamplarındayım. İkisi karşı karşıya, üç beş kilometrelik bir yol var aralarında.

O gün bugün, olduğu yerde duran, kapıdaki "Çalışmak, sizi özgür kılar" yazısını gördüm.

Barakaları, bir köpeğin bile sığamayacağı hücreleri gördüm. Ölüm duvarlarını, darağaçlarını, “bilimsel araştırmalar" yapılan laboratuvarları gördüm.

Fırınları, fırınların dışını, içini, bacaları gördüm.

Fırınların usta mühendislerin elinden çıkmış teknik projelerini gördüm.

Daha kısa zamanda daha çok insan yakabilmek için projelerde gerçekleştirilen gelişmeleri gördüm.

Geriye daha az kül kalması için başvurulan yolları gördüm. Gaz odalarını ve su yerine gaz fışkırtan muslukları, duşları gördüm...

İnsan saçından dokunmuş kumaşları, kurutulmuş derileri gördüm...

Yüz binlerce gözlük, yüz binlerce diş, yüz binlerce takma kol ya da bacak, milyonlarca ayakkabı, bavul ve kemik parçaları gördüm...

Ama yine de Auschwitz ve Birkenau'da hiçbir şey görmedim. "Bütün bunları bilmeliyiz, unutmamalıyız, görmeliyiz öğrenmeliyiz, bilmeliyiz" diye kampları görmeye gelen yüzlerce, binlerce gençten, çocuktan başka...

Beni Krakow'dan alıp, Auschwitz ve Birkenau kamplarına götüren kişi, neredeyse bin yaşında gösteren bir Polonyalı. Yaşamının dört yılını Auschwitz'de geçirmiş olan Polonyalı ünlü tiyatro adamı Josef Şayna'nın bir arkadaşı... Sabahın yedisiydi beni Auschwitz'in kapısına bıraktığında... "Saat 1'de seni Birkenau'nun kapısından alırım... Buraları insan yalnız, yapayalnız görmeli" diyerek.

Kendi Birkenau'da kalmış üç yıl. Her fırsatını bulduğunda yeniden yeniden geliyordu bu kamplara. "Buralara yeniden gelmek, ha bire anımsamak, olanları yeniden yaşarmış gibi olmak işkence değil mi" diye soruyorum.

"Hayır" diyor, "intikam".

Bu kamplara gelmeden önce içimde bir endişe vardı: insanlık dehşetinin, insanlık utancının yaşandığı bu yerlere şimdi her gün binlerce kişi para verip, bilet alıp gezmeye geliyordu. Bu kampların turistik bir olaya, turistik bir şova dönüşme tehlikesi yok muydu?

Kampları gördükten sonra, yanıldığımı anlıyorum. Hayır, böyle bir tehlike yoktu. Tam aksine, yeryüzündeki tüm insanlar, tüm gençler, yeryüzündeki her çocuk gelip görmeli; o vahşeti, insanı, insanlıktan çıkaran toplumsal çılgınlığı, korkunçluğu, bilmeli öğrenmeli diyorum. insanoğlunun insan olmaktan duyabileceği utancı kavramalı diyorum... Belki... belki, o zaman...

Auschwitz'de arşiv odalarına iniyorum. 1946'dan bu yana çalışmalarını sürdüren, tüm belgeleri toplayan, biriktiren, kampta

ölmüş olanların yakınlarıyla ilişkiler kuran, her bulguyu, her ayrıntıyı değerlendiren bir merkez burası. Bir odadan ötekine, bir dosyadan başkasına, bir çekmeceden öbürüne uykudaymış gibi geçiyorum. Ne arıyorum burada? Bir bilsem... Gözümün önünden binlerce sayı geçiyor. Gözlerimin önünden binlerce vesikalık fotoğraf geçiyor: sağ profilden, yüzden ve sol profilden, sağ profilden yüzden, sol profilden... Aradığım, tanıdık, bildik bir yüz mü? Ama hepsini tanıyorum artık... Burada ne aradığımı bir bilsem...

Trende, vagonda, karşımda oturan, iki parmağı olmayan adam, elini cebine attı, bir para çantası çıkardı. İçinden aldığı bir kartı bana uzatıyor: "Böyle miydi?"

Evet böyleydi. Elimdeki kartta, karşımdaki adamın gençlik resmi vardı: sağ profilden, yüzden, sol profilden. Üzerinde çizgili bir pijama, üzerinde bir sayı. Koluna dövmelenmiş olan sayının aynısı... "Bu resmi hiç ayırmam üzerimden" dedi. Ve ekledi: "Bu da benim intikamım."

Arşiv odalarında resimler, sayılar, kâğıtlar arasında yitip gitmek üzereydim ki, bir görevli yanaştı yanıma. "Nerelisiniz?" diye sordu. "Türküm" deyince, elinde bir dosyayla geldi. Dosyanın sayfalarını çevirdi: "Fransa'dan getirilen Yahudiler" başlığı altında çeşitli uluslardan oluşan bir liste var. Listede şöyle iki satır: “Kimliği belirlenmemiş Türkler: 333 kişi, kimliği belirlenmiş Türkler: 949". Görevli, "Bunların çok sağlıklı sayılar olduğunu sanmıyorum" diyor. "Çok kimse canını kurtarmak için yanlış bilgi verdi. Fransa'dan Yahudiler toplandığında, Türk olduğunu söyleyerek kendini kurtarmak isteyenler çok olmuş" diyor. Görevliye, burada Türkleri aramadığını anlatmaya çalışıyorum. Boşuna. Gitti, çekmeceleri karıştırdı, içlerinden bir kart çekip önüne koydu:

Karta bakıyorum: tepesinde "Türk" yazıyor, ve bir sayı: 16858. Adı Şehid Yakup. Minsk doğumlu bir pilot. 29.5.1941'de girmiş Auschwitz'e. Sonrası bilinmiyor. Şehid Yakup'un sağ profilden, yüzden ve sol profilden vesikalık fotoğrafı bana öteki fotoğraflarından farklı bir şey demiyor. Bu cehennemde, ister Japon, ister Türk olsun diyorum. Kafam, nazilerinki gibi çalışmıyor, ayırım yapmıyor.

Seher vakti Krakow-Varşova ekspresindeyim.

Vakit hızla ilerleyip, gece yarılarına yaklaştıkça Auschwitz ve Birkenau'yla birlikte Krakow da gerilerde kalıyordu.

Krakow: yüzyıllar boyunca, monarşilerin başkenti... Yıldızlara değen Ortaçağ duvarlarının karanlığıyla Rönesans aydınlığının; gotik ağırbaşlılığıyla barok hercailiğinin; alanlarda sokakların; parklarla Vistül'ün (evet burada çok daha genç bu ırmak); sarmaş dolaş olduğu kent... Bin yıllık sarayları ve kiliseleriyle (hele Vavel sarayları), 700 yıllık Yagelon Üniversitesi'yle,Kopernik'in ilk kez orada parlayan yıldızıyla, çan kulesinde saat başları çalan borazanlarıyla, sanki her an bir müzik yayılıyormuş gibi havasıyla, geçmişten günümüze uzanan büyüleyici Krakow kenti...

Ve işte Krakow şehrinde Kapris Bar
vakit hızla ilerliyor gece yarılarına yaklaşıyoruz
ayrılık masanın üstündeydi kahve bardağıyla limonatanın arasında

onu oraya sen koydun

büyük korkundaydı ayrılık
birdenbire kapın açılır gibi sevdalanmak birbirlerine ansızın
oysa beni seviyorsun ama bunun farkında değilsin
ayrılık bunu fark etmeyişindeydi senin

yürüdük yıldızlara değen Ortaçağ duvarlarının karanlığında
vakit hızla akıyordu geriye doğru

ayak seslerimizin yankıları sarı sıska köpekler gibi geliyordu
ardımızdan koşuşuyordu önümüze
Yegelon Üniversitesi'nde şeytan taşlara tırnaklarını batıra batıra dolaşıyor

bozmaya çalışıyor Kopernik'in Araplardan kalma usturlabını
ve pazar yerinde bezazlar çarşısının kemerleri altında
rock and roll oynuyor Katolik öğrencilerle...

Krakow'un orta yeri, neredeyse bizimkinin eşi Kapalıçarşı. Kemerlerinin altında yüzlerce minik dükkân, dükkânların da altında

gençlerin bir araya geldiği kahveler, barlar, lokantalar, onların da çevresinde, barok ya da gotik ya da her ikisinden de kiliseler... Barların ne kadar müşterisi varsa, kiliselerin de öyle. Üstelik çoğunluk hep gençler. Üniversiteden, bardan çıkıp kiliseye giriyorlar, “biz de varız" demek için birilerine ya da birbirlerine.

Krakow'da Anna'nın konuğuyum. (Hiç tanımadığım, bir arkadaşımın arkadaşı olan, üniversitenin Türkoloji Bölümü asistanlarından Anna Rozenbajger'e Varşova'dan, seminer bitiminde telefon ettiğimde, sesimi duyunca öyle sevinmiş, öyle sevinmişti ki, şaşakalmıştım. "Affedersiniz beni tanıyor musunuz?" diye şaşkınlıkla sorduğumda, "Yoo, ama Türkçe konuşuyorsunuz ya, bu yeter" demişti. Krakow'a vardığımda, evini, dostluğunu paylaştı benimle.)

Tiyatrolardan, saray, şato ve kilise gezilerinden fırsat buldukça, ya da Vieliçka'da kaybolmadığımız zamanlar (Vieliçka, yüz yıl öncesinden kalma yer altındaki tuz madenleri, tuz mağaraları), Anna'yla birlikte, adları Novorolski, Europiska, Mihalikova ya da Kapris olan kahvelere, barlara gidiyoruz. Birinde kahve kalmadıysa, bir ötekine ilerliyoruz, bunda votka kalmadıysa, konyak içiyoruz. "O yok bu yok" dendiğinde, bakıyorum müşterilerin hiçbiri dert edinmiyor, ne bulunursa, keyifle onu alıyor.

Burada herkes çok güzel. Kentin güzelliğini, gururla yüzlerinde taşıyorlar. Sırtlarında ister işçi tulumu olsun, ister blucin, hangi yaşta olurlarsa olsunlar, "Şövalye" tavırlarını terk etmemiş. Sokakta yol sorduğunuz adam, sizi gideceğiniz yere dek götürmeden bırakmıyor, alışveriş ettiğiniz bakkal sizinle mutlak birkaç dakika sohbet ediyor ve kadınsanız, ayrılırken elinizi öpüyor. Otobüste kadınlara yer vermeyi geçtim, genç ya da yaşlı bir erkeğin selam verdiği her kadının elini öpmesine şaştım. Yine genç kadınların ya da genç kızların el sıkarken "reverans" yaptıklarını ilk kez Krakow'da gördüm.

Gezintilerimizin birinde Anna, bana Türkoloji Bölümü Başkanı, “hocam" dediği Jan Çiopinski'yi tanıştırdı. "Bu benim Polonya'daki adım, bir de Türk adım var: Can Türksever" diyor gülerek ve tıpkı kendine bir Türk adı taktığı gibi bana da bir Polonya adı takıyor: Bayan Oralski...

Neden Türkoloji? sorusuna yanıt vermenin çok güç olduğunu belirten Jan Çiopinski şöyle bir şey anlatıyor:

"Bilir misin, küçücük bir çocukken, burada Krakow'da en çok ne oyun oynardık? Türk misafirciliği oyunu. Bütün çocuklar halka olup yere çömelirler ve şu şarkıyı söylerler: 'Oturuyor, Türk, oturuyor. Ve kendi kendine şöyle düşünüyor. Keşke bana misafir gelse, keşke bana misafir gelse' Ortadaki yere vurur: tak tak tak... Kim o? Ötekiler 'misafir' der. Ortadaki birini davet eder ve Türk olan ortaya gelir... İşte bu oyunla geçti çocukluğum. Şimdi siz anlatın bana Bayan Oralski, bu oyun nerden gelmedir, nasıl gelmiştir, neden bizler Türkoloji'yi seçmişiz?"

Anna'nın evi Nova Huta'da. Savaştan hemen sonra kurulan (çok acele ve en ekonomik biçimde kurulan) Krakow'a yapışık 250.000 kişilik yerleşme merkezi Nova Huta (sözcük anlamı "yeni maden ocağı" demek). Bugün de yörenin nabzı orada atıyor. Gençler orada, sendikalar orada, olaylar orada, yürüyüşler orada. Wajda'nın "Mermer Adam" filmini anımsayın, ya da "Saman Sarısı"nı:

Vuruyor bulutlara kızıltısı Nova Huta'nın

orda köylerden gelen genç işçiler madenlerle birlikte ruhlarını da

alev alev döküyor yeni kalıplara
Ve ruhların dökümü madenin dökümünden bin kere zordur

Evet çok zor. Nâzım, önceden görmüş yıllar sonraki güçlüğü. Mimarlık, eğer insanın mutluluğuna hizmet etmeyi amaçlayan bir sanat ve bilimse, Nova Huta'daki başarısı tartışılır.

Vakit hızla ilerledi ve tren Varşova Garı'na girdi.

Belveder Yolu'nda düşündüm Lehlileri

kahraman bir mazurka oynuyorlar tarihleri boyunca.

Bir de yeryüzündeki tüm insanları düşündüm. Ayrı düşünceleri,

inançları, görüşleri paylaşanların “pis kapitalist" ya da "pis komünist" diye nitelendirilmeleri için birkaç kilometrelik bir yer değiştirmeleri yetiyordu.

Tren bitti. Yolculuk bitti. İçimdeki Polonya, Krakow-Varşova ekspresindeki Polonya çağrışımları bitmedi.

İçime yerleşen "ah": Prag!

Mesleğim gazetecilik, beni 1990 seçimleri öncesi Çekoslovakya'nın ekonomik, politik, toplumsal sorunlarının ortasına ve Devlet Başkanı, tiyatro yazarı, Vaclav Havel'in zirve toplantısına fırlattığında, başıma gelecekleri bilmiyordum...

Hayır, bu kadarını düşünemiyordum, düşleyemiyordum... Ama olan oldu bir kere:

Âşık oldum... Prag'a âşık oldum.

Şimdi aşkım Prag'ı sizlerle paylaşmak istiyorum.

"Praha" diyor Çekler Prag'a... "Praha"...

Bir solukta söyleniveriyor bu sözcük. Bir solukta, bir anda... O sondaki "ha"yı içlerinden, en derinlerden bir yerden alıp, boşluğa, gökyüzüne salıveriyorlar. Ya da havada kapıp, ta en içlerine, yüreklerinin derinliklerine gömüveriyorlar... "Praha..." Tıpkı bizim "ah" çekişlerimiz gibi... Tıpkı bir tutsaklık gibi...

Prag, hüzünlü bir kent.

Hüzün, Prag'ın ışıklarında: güneş, kenti bir bıçak yarası gibi ortadan kesmiş, nehrin bir yanından doğuyor, öteki yanından batıyor.

Gün doğumuyla günbatımı arasında en çok nehri aydınlatıyor, güneşin ışıkları. Nehrin sularında ışık, serüvenden serüvene, oyundan oyuna, renkten renge dönüşüyor. Çocukluk yaramazlıklarını ancak sularda anımsatan ışık, köprü altlarına, dapdar, Ortaçağ'dan kalma sokaklara, taş duvarların, taş kemerlerin ardına sokulamıyor. Öyle çok taş kemer, taş köprü var ki...

Kenti boydan boya bölen (hayır, hayır), kenti boydan boya okşayan nehre Çekler, Vltava diyor. Biz, Vltava ya da Moldova diyoruz. Nehrin iki yanında, saraylar, kiliseler, yeşil bakır külahlı kuleler, kararmış heykeller, kararmış kemerle, kararmış köprüler, kararmış taşlar, kararmış her şey...

Hüzün bu kararmışlıkta...

Bir zamanların "Altın Şehri", bir zamanların Bohemya krallarının merkezi, bir zamanların çok kısa bir dönem de olsa Roma İmparatorluğu'nun başkenti...

Geçmişin tüm görkemi kararmış...

Önce gotik mimarî: Ortaçağ mahzenleri üzerinde yükseliyor. Hep dikey çizgiler: ince, uzun, upuzun sütunlar. Ağırbaşlı, ciddî, yüklü, gün ışığına izin vermeyen taşlar...

Sonra, krallıkların zenginliği arttıkça barok: bol görkemli, bol yaldızlı, bol gösterişli... Altunî, gümüşî ve kurşunî...

Sonra rokokonun süslü püslü, cicili bicili, pastel renkli, kremalı pastaları andıran silueti...

Bunların hepsi yan yana, burun buruna...

Ne baroğun şen şakraklığı, ne de rokokonun hercailiği, gotik mimarînin vakur tavrını engelleyememiş.

Hüzün bu engellenemeyen tavırda...

Sabah:

Prag'da sabah, hazırlıksız yakalıyor insanı.

Doğan güneşin ilk ışıkları kentin mimari dokusunu okşamaya başladığında, barok yapı tarzı başkaldırıp, kendini ortaya koyuyor. O zaman insan dayanamayıp, o girdili çıktılı taşları okşamak istiyor.

Prag'a düşen ilk gün ışıklarını ben anlatacak değilim sizlere... Nâzım Hikmet anlatmış. 1956 aralık-1957 ocakta yazdığı "Prag'da Vakitler" başlığı altında beş şiirde...

Prag gezime, Prag aşkıma Nâzım'ın dizeleri eşlik edecek. İşte bunlardan ilki: "Şafak-Barok"!

Prag'da bir yandan ağarıyor ortalık

bir yandan da kar yağıyor sulusepken kurşunî

Prag'da ağır ağır aydınlanıyor barok:

huzursuz uzak ve yaldızlarında kararmış kader.
Ölen bir yıldızdan uçup gelen kuşlara benziyor
Dördüncü Şarl Köprüsü'nde heykeller.

(...)

Prag'da bir araba geçiyor
tek atlı bir yürek arabası
Yahudi mezarlığının önünden.
Bir başka şehrin hasretiyle yüklü araba, arabacı ben.
Prag'da ağır ağır aydınlanıyor barok:
huzursuz, uzak ve yıldızlarda kararmış keder.
Prag'da Yahudi mezarlığında sessiz soluksuz ölüm.
Ah gülüm, ah gülüm,
muhacirlik, ölümden beter.

Yahudi mezarlığının önünden ben de geçtim. Ama aradığım ölüyü orada bulamadım.

Bu eski kentin tam ortasında, yeryüzünün en eski Yahudi mezarlığı diye bilinen, çevresi sinagoglarla çevrili, bugün her turistin uğradığı, 16. yüzyıl'dan kalma mezarlıkta değil Franz Kafka.

O, kimsesizlerin, yoksulların gömüldüğü, kent dışındaki Yahudi mezarlığında... Kent dışında, adı "Zizkov" olan bölgede. Üç numaralı tramvayla ya da metroyla ulaşabilirsiniz oraya.

Metroda, duygu dolu, kısık ve hüzünlü bir kadın sesi, bir sonraki istasyonun adım fısıldar gibi söyleyecek. Son durağa geldiğinizde ineceksiniz metrodan. Biraz yürüyüp, mezarlığı bulduğunuzda, mezar bekçisi, “Sen de mi onlardansın?" gibilerinden yüzünüze bakacak ve homurdana homurdana sizi Kafka'nın mezarına götürecek.

"Eskiden yasaktı, kimse uğramazdı, şimdi moda oldu, yerli yabancı herkes soluğu burada alıyor", diye homurdanmayı sürdürmesi Kafka'yı ya da ölüleri sevmemesinden değil, yaşlı bacaklarının yorgunluğundan...

Bir süre yürüdükten sonra bekçi homurdanmayı kesecek ya da artık siz duymaz olacaksınız. Çünkü gözleriniz, bir köşede daha o sabah bırakılmış çiçekleri, bahar dallarını, meyveleri yakalayacak. Sonra çiçek demetleri arasına konulmuş minik not defterleri, üzeri yazılarla, desenlerle, resimlerle dolu kâğıtlar, çeşit çeşit kalem göreceksiniz.

Kafka'nın, o sevmediği baskıcı babasıyla bir arada yatıyor olması, belki sizi isyan ettirecek, ama temerküz kamplarında öldürülen kız kardeşlerinin de adlarını aynı taşta görünce, artık isyan bile edemeyeceksiniz...

Eğiliyorum mezara, çiçekler ve yazılar arasına...

"Felice Sevgilim, beni tanımıyorsun. Beni kötülüğümün içinde

tanımıyorsun. Benim kötülüğüm, edebiyat de, yazın de, ne dersen de, o çekirdekten doğuyor. Ne sefil bir yazıcı olmalıyım ki, seni bir türlü kötülüğüme ikna edemiyorum. (...) Beni durduran olaylar değil, bir türlü yenemediğim korku. Mutlu olmak korkusu. Benim kaderim olan bu işkenceye seni de sürüklemem ne korkunç... Sevgilim, seni olduğundan başka hiçbir biçimde istemiyorum: çünkü sevdiğim sensin. Bir düş, bir hayal ürünü değil, yalnızca sen... Franz."

Mezara bırakılmış kâğıtlardaki yazılar Çekçe, hiçbir şey anlamıyorum. Ama o kâğıtlara, titrek yazılara baktıkça, Kafka'nın mektuplarını görüyorum. Felice'ye, Milena'ya yazılmış mektuplar...

"Milena, Milena, Milena... Adından başka bir şey yazamıyorum. Yazmalıyım ama! Bugün şaşkınım, yorgunum ve sensizim Milena. Yarın da yanımda olmayacaksın. Nasıl bitik olmayayım? Tam bir esenliğe kavuşmadımsa, suç bende mi Milena?! Sol kulağına fısıldıyorum bunları. Güzel bir yorgunluktan sonra uykuya dalmışsın. Yoksul bir yataktayız, sağdan sola dönüyorsun ağır ağır, dudaklarımdan yana... Milena, seni sevdiğime göre, yeryüzünü de seviyorum demektir... Senin F."

Korkularıyla, edebiyat deyin, yazın deyin, ne derseniz deyin "kötülüğüyle", düşleriyle, yorgunluğuyla, hüznüyle ve aşklarıyla Kafka bu tümseğin altında, yaşamda kavuşamadığı esenliğe artık kavuşmuş gibi...

Prag'da sabah devam ediyor. Nâzım'ın dediği gibi "Sabah: İyimser Prag":

Kesme cam bir bardağa işlenmiş Prag şehri, işlenmiş, elmastıraşla,

dokunsam ses verecek: altın çizgili, berrak, beyaz...

Sabah saatlerinde Prag, bir Bohemya kristali. Işıl ışıl. İnce, kırılgan... Ve neresine dokunsanız ses veriyor.

Eski şehirde en çok arnavutkaldırımları ses veriyor. Camekânlara

vuran ışığı, kaldırımlar size geri yansıtıyor.

Kaldırımlardaki ağaçlara dokundum. Yaprakları gelin pulu gibi ses verdi. O sese, balkonlardan, pencerelerden sarkan çiçeklerin sesi katıldı... Renkler, Bohemya kristalinin ışığıyla buluşunca yine sese dönüştü.

Kaldırımları izleye izleye yeraltındaki mahzenlere dokundum. Moldavya vadilerinden toplanmış üzümlerin ünlü şarapları ses verdi...

Bir kat yukarı çıkıp en eski kemerler arasında dolaştım. Bu kez Aslan Asker Şvayk ses verdi. Yüzünden eksilmeyen gülümsemesiyle şaşarak bakıyordu çevresine. Kendi adıyla ünlenmiş Prag'ın bu en eski birahanesi, turist akımına uğradığından, Şvayk, birasını içebileceği başka bir yer anıyordu. Ve tüm barlardan bira ve kızarmış patates kokusu geliyordu. Hem de sabah sabah...

Eski kent meydanında mahzenleri, kemerleri bırakıp, gün ışığına, o koca meydana çıktım. Starometske Meydanı...

Meydanın ortasında taş bir anıt. Tepesinden Jan Huss bana bakıyordu. "Başkaldırıya devam" der gibiydi. Gibi değil, öyle, çünkü hemen önünde ellerinde gitarları, "protest şarkıları" söyleyen gençlerin müziğinden sonsuz keyif alır gibiydi. Yalnız o değil, meydanın orta yerine yere oturmuş yüzlerce genç de bu tadı paylaşıyordu.

Meydandan uzaklaşamıyorum, çünkü öğlen 12.00 olmak üzere...

Eski kent alanında, saat kulesinin önündeyim. Hiçbir yere kıpırdamaya niyetim yok, çünkü saat tam 12.00'da olacakları biliyorum. Ne de olsa "Prag'da Vakitler"in üçüncü şiirini “Öğle: Hanuş Usta'nın Saati"ni önceden okumuşum:

Kar, önce tepede dindi,
Prag Şatosu'nun orda.
Sonra, birdenbire, berrak,

nazlı, serin bir mavilik
kestaneliklere indi.
Yumuşacık parlıyor da.

Şair memleketten uzak,
hasretlerle delik deşik,
Eski Kent'te duruyordu.
Meydanlıkta, yapayalnız.
Gotik bir duvar üstünde
Hanuş ustanın saati
on ikiyi vuruyordu.

Harmanilerinde yalnız
ve en aziz Piyer önde.

Saatin içinden çıktı

yorgun on iki havari

ve kesesiyle de Yahuda

ve inanç ve şer ve zulüm.

"Ve geldik ve gidiyoruz"

Ve taştan bir yeniçeri

melul mahzun aşağıda.

Ve çanları çalan ölüm

ve yukarıda öttü horoz.

Şair memleketten uzak,

hasretle delik deşik,

etrafına dalgın baktı,

Geldi indi salınarak

nazlı serin bir mavilik

meydanlığa öğle vakti.

Aynen Nâzım'ın dediği gibi oldu... Önde Aziz Piyer, ardında havariler saatten dışarı çıktılar. Çan sesi eşliğinde çepeçevre bir tur attılar. Yeniden saatin içine girip gözden kaybolurlarken, kulenin dibindeki taştan bir yeniçeri onları seyrediyordu... Ve ortalığa bir mavilik yayıldı...

Maviliğin içinde yürümeye başladım.

Şimdi meydandaki kestane ağaçları bile maviye çalıyordu. Hüzün, ortalığa yayılan o mavilikte...

Artık nehre doğru yürüyebilirim. Vltava'nın mavi sularını izleyerek bir başka dosta rastladım. Smetana.

Öyle görkemli bir alana kurulmamış Smetana. Heykeli büyük, çevresi çok alçakgönüllü. Nehrin kayısında, elinde nota defterleriyle oturuyor. Hayır, nehre ya da birbirinden güzel köprülere bakınıyor. Vltava'ya sırtını dönmüş. Suların sesini dinliyor. "Moldova” senfonik şiirini yazıyor. Hani "Ma Vlast" - Vatanım... diye başlayan...

Smetana'nın senfonik şiirinin hüznünü içimde duyuyorum. Hüzün, Moldova'nın sularında...

Prag'da akşamüstünü bekliyorum...
Nehrin öte yanına güneş tam batarken geçmeliyim.
Yeryüzünün en güzel günbatımına tanıklık etmek için...
Günbatımını beklerken:
Kentin dapdar sokaklarından geçtim.
Genç insanların önlerinde kuyruklar oluşturduğu ufacık
kitapçı dükkânlarının önünden geçtim...
Renkli taşlarla döşenmiş resim gibi kaldırımlardan,
cilalanmış parke gibi taş zeminlerden geçtim...
Camekânları dolduran kristallerin ışıltısı arasından geçtim...

Kepenklerini indirmeye hazırlananlar arasından geçtim.
Çan kuleleri, saat kuleleri, kilise kuleleri ve daha bir sürü uçları sivri şapkalı kulelerin arasından geçtim.

Mavinin, beyazın ve hüznün arasından geçtim...

Nehrin karşı kıyısına geçmeden önce Maislova ve Kaprova sokaklarının keşiştiği yeri bulmalıyım.

Buldum.

Orada, tam köşede, bir evin duvarına asılmış, gökyüzüne asılmış, yüreğinden asılmış, Kafka'nın büstü... İnce uzun yüzü, sorgulayan bakışları, hüzün dolu.

Eski kentin göbeğindeki bu ev, Kafka'nın doğduğu ev. Kafka'nın hep kaçmak istediği baba evi.

Berlin'e Felice'ye yazdığı mektuplarda "gel" diye haykırdığı, sonra karşılaşmaktan korktuğu için Prag'dan ve evden ayrılamayacağını açıkladığı ev...

Milena'ya "Neredesin? Tam biliyorum, Viyana'dasın. Ama Milena, nerede bu Viyana!" diye haykırdığı; "Milena aşkım, Prag'a gelmiyor musun, yoksa ben mi Viyana'ya geleyim?" dediği, "Yok yok, gelmemem daha iyi" diye can çekiştiği ev...

Evin önünde durup şimdi boşluğa bakan o büst bütün bu fırtınaları yansıtır gibi.

Kafka'nın bir evi daha var Prag'da... Nehrin öte yanında. Bir zamanlar saray hizmetkârlarının yaşadığı dapdar sokaklarda iki minicik odalı, alçak tavanlı, dar kapılı "seyis odası" diye de anılan bir yer. Aile baskısına dayanamadığı zamanlarda kaçıp saklandığı yer... Kapısında minicik bir tabela ve içinde turistik kartpostallar satılıyor. (Yıl

1990'dı. Belki bugün o evi bir müzeye dönüştürmüşlerdir.)

Prag'da akşam oluyor... Güneş batmak üzere...

Artık Vltava Nehri'nin öte yanına geçebilirim. En görkemli köprüyü seçiyorum karşıya geçmek için.

Dördüncü Şarl Köprüsü ya da Karlova Köprüsü. Üzeri insan boyu yontularla dolu. Kararmış yontular...

Hüzün bu yontularda.

Gece oldu mu, tüm yontular canlanıp, köprüden aşağıya iner, kentteki yalnız kadınlarla buluşurlarmış...

Hüzün bu söylencede...

Yontulardan birine bakmamaya çalışıyorum: koca bıyıklı, başı sanıklı bir Osmanlı paşası. Elinde kocaman kırbaç. Demir parmaklıklar ardında prangaya vurulmuş tutsak Hıristiyanları bekliyor...

Güneş tam köprünün karşısından batıyor. Yani Prag Sarayı, Hradçani Sarayı, Kalesi ve Kilisesi'nin arkasından...

Şimdi mavilik yerini kızıllığa bırakıyor. Ve karşımda kentin tüm silueti, bir ressamın elinden çıkmış çizgilere ve renklere bürünüyor...

Hiç bitmese... Hiç bitmese...

Vltava'nın suları şimdi pembe...

Köprünün tam ortasına geldiğimde sanki dört kentin ortasında

gibiyim: ikisi köprünün başında ve sonunda, öteki ikisi sularda...

Karşı yakada görkemli Prag Saray!. 9. yüzyıl'dan başlayarak 18. yüzyıl'a dek çeşitli resmî ve dinî kurumların, yapıların eklenmesiyle genişlemiş ve koca bir tepeyi kaplamış... Orta Avrupa'nın masal şatolarını andıran bu yöre benim bir iç çekiş gibi algıladığım Prag'ımın uzağında...

Görkemli anıt yapıları bırakıp, dar sokaklara dönüyorum. Prag'da ışıklar yandı. Çoktan akşam olmuş. Sokak ışıkları, 1930'ların gaz lambaları gibi Camekânlı. Camlar, ışığa giz katıyor. Sanki yüzlerce ayna...

Camlar, aynalar, sular. Tümü ışıkla oynaşıyor.

Prag'i camlarda, aynalarda ve sularda seyrediyorum.

Kesin kararımı verdim: burada sabahlar Visconti'nin, akşamlar Orson Welles'in...

Kenti sularda seyrede seyrede köprüyü yeniden geçtim. Acele edersem belki "Don Giovanni" operasının ilk temsiline yetişebilirim. Herr Amadeus Mozart, Prag için yazdı bu yeni operasını ve "müziksever Praglılara" adadı.

Yok yok, acele etsem de yetişemem. 200 yıl kadar geç kaldım bu iş için. "Don Giovanni"nin ilk temsili Tyl Tiyatrosu'ndaydı, o neo-klasik yapıda. O zamanlar "Asiller Tiyatrosu" diye anılan tiyatroda. Sene 1788...

Gecenin geç bir vaktindeyim. Artık eve dönmeliyim. Ama dönmeden önce anımsıyorum "Doktor Faust'un Evi"ni. Nâzım'ın "Prag'da Vakitler" şiirlerinin sonuncusu:

Gecenin bir geç vaktında,

kulelerin dibinde, kemerlerin altında,
dolaşıp durdum Prag'ı.
Gökyüzü karanlıkta altın çeken bir imbik,
bir simyager imbiği, alevi mavi mavi.
Şarl Meydanı'na doğru indim yokuş aşağı,
orda, köşe başında, kliniğe bitişik,
bahçe içinde doktor Faust'ın evi

Kapıyı çaldım.
Doktor evde yok.
Malum:
İki yüz yıl kadar önce,
tavandaki delikten,

yine böyle bir gece,
çekip aldı onu şeytan.

Kapıyı çalıyorum.
Bu evde ben de senet vereceğim şeytana,
ben de kanımla imzaladım senedi.
Ne altın istiyorum ondan,
ne bilim, ne de gençlik.
Hasretlik cana yetti, pes!
Beni İstanbuluma götürsün bir saatlik...

Çalıyorum kapıyı, çalıyorum.
Kapı açılmıyor, açılmıyor.
Neden?
İstediğim olmaz iş mi Mefistofeles?
Yoksa bu lime lime ruhum
satın alınmağa değmez mi?

Prag'da ay doğuyor limon sarısı.
Doktor Faust'un evi önünde duruyorum,
çalıyorum açılmaz kapıyı gece yarısı...

O gece yarısı, kapı açılmadı.
Doktor Faust evde yoktu.
İstanbul'unun hasretiyle yanıp tutuşan Nâzım, ruhunu Mefistofeles'e

satamadı.

Şimdi, yine gece yarısı. O kapının önünde duruyorum. Kapıyı çalmıyorum. Kapının açılmayacağını bildiğimden değil, ya açılırsa korkumdan...

Çalmadığım, çalamadığım o kapının önünde durmuş, gözyaşlarımı tutmaya çalışıyorum.

Açılmayan tüm kapıların ağırlığı, dinmeyen tüm hasretlerin acısı yüreğimde...

Aşkım Prag'ın hüznüne bu ağırlık, bu hasret de ekleniyor.

"Praha" diyor Çekler Prag'a.

"Praha"...

Bir solukta söyleniveriyor bu sözcük. Bir solukta, bir anda... O sondaki "ha"yı, içlerinden, en derinlerden bir yerden alıp, boşluğa, gökyüzüne salıveriyorlar. Ya da havada kapıp, en içlerine, yüreklerinin derinliklerine gömüyorlar...

"Praha"... Tıpkı bizim “ah" çekişlerimiz gibi... Tutsaklık gibi... Aşk gibi...

Çekoslovakya'da üç insan: dün, bugün, yarın

O zaman, yani 1990'da Çekoslovakya, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri diye ikiye ayrılmamıştı... Başlıktaki "Çekoslovakya" ondan... "Üç insan"a gelince... Bu üç insanın birbirleriyle hiç ama hiç ilgisi yok. Aynı yazıda bir araya gelmelerinin tek nedeni, dünü, bugünü ve yarını içeren değişimlerde, yüreğimden ve aklımdan asla çıkmayacak olan üç fotoğrafı oluşturmaları...

Birinci fotoğraf:

O ve ben Bratislava Sarayı'nın upuzun görkemli koridorlarında yan yana yürüyorduk.

Biz yürüdükçe, altın kabartmalı, heykellerle donanmış mermer koridorlara sıralanmış merasim alayı, hazır ola geçiyordu... Boyu benimki kadardı. (Ben daha uzun sanıyordum.) Sağ bacağını biraz sürüyor gibiydi. (Bana mı öyle geldi?) "Ameliyattan yeni kalktım. Aslında burada değil, hastanede olmalıydım" diye açıkladı...

Ne söylerse söylesin yeter ki bu yürüyüş bitmesin diye ben içimden dua ediyorum...

Çok utangaç bir hali vardı. En çok yere bakıyordu. Yabancı sözcükleri kullanırken (İngilizce konuşuyoruz) belli ki çok tedirgin oluyordu. Sesi boğuktu, Sesi çok yumuşaktı. Dışarı, bir başkasına değil, sanki içine, kendisine konuşuyordu. Ama hem sesi, hem de yerden kaldırdığında, bakışları sıcacıktı.

İyi ki bu sarayı bunca büyük yapmışlar, yürü yürü koridorlar, merdivenler bitmiyor...

Ama her sarayın bir kapısı vardır. Sonunda biz de kapıya geldik. Ve yollarımız ayrıldı.

O, bir zamanların tiyatro yazarı, şimdiki Çekoslovak Devlet Başkanı Vaclav Havel'di.

Tuna Nehri'nin kıyısında Karpatların eteklerinde Ortaçağ'dan kalma bu kentte, bu görkemli sarayda, ne biraz önceki "Zirve Toplantısı" ve alınan kararlar, ne basın toplantısı ve Başkan Havel'e sorduğumuz sorulara verdiği yanıtlar... Aklımdan çıkmayacak olan ikimizin o baş başa yürüyüşü...

Çekoslovakya'daki "Kadife Devrim"in liderlerinden olan katıldığım her uluslararası toplantıda serbest bırakılması için imza verdiğim (o zaman tutukluydu); oyunlarından keyif aldığım Vaclav Havel'i seviyorum.

Yazdığı tüm politik kitaplara edebiyat tadı verebildiği ve herkesin anlayabileceği bir üslupta yazdığı için;

Huşak'a yazdığı mektupla, öncülüğünü yaptığı '77 bildirgesiyle demokrasi ve insan hakları yolunda direndiği, başkaldırdığı için;

İnançlarından düşüncelerinden hiç ödün vermediği için; Ve her söylediğini, yazdığım, politika yapmak için değil de temelde insana seslendiği, insana değer verdiği, umut verdiği için;

İktidarı, gücü değil, insan mutluluğunu kendine hedef seçtiği için seviyorum.

Gelelim, O ve ben, merasim kıtası arasındaki yürüyüşümüze:

Basın toplantısında dünyanın dört bir yanından gelmiş, ellerinde fotoğraf makineleri, video kameraları, gazeteciler, televizyon ekipleri birbirini eziyordu neredeyse. Ezilmekten korkup, koca salonun en boş,

en uç köşesine çekilmiştim...

Toplantı bittiği an, Havel hızla yerinden kalkıp bana doğru gelmeye başladı... (Yani ben öyle sandım. Aslında çıkışa yakın bir yerde durmuşum, elbet bana değil, çıkışa yönelmiş.) Ve aynı anda koruma polisleri arkasında bir duvar oluşturdu. Böylelikle bir yanda tüm gazeteciler ve televizyon ekipleri, öte yanda Havel ve ben kalınca doğal olarak birlikte yürümeye başladık...

Sarayın salonlarında ve koridorlarında ilerlerken o büyülü havayı bozmamak için hiç konuşmamaya niyetliydim. Ama olmadı. O soruları sıraladı, ben yanıtladım. Neden sonra korkulu soru geldi:

- Türkiye'de hâlâ politik tutuklu var mı?

- Evet var.

- Hâlâ mi? Ama neden?

Aklıma ilk gelenleri söyledim: "İkisi, Haydar Kutlu ve Nihat Sargın, komünist oldukları için..." (komikliğe bakın! Havel de kendi ülkesinde komünist olmadığı için yatmıştı!) Biri de İsmail Beşikçi, kitap yazmaktan..."

Yıl 1990'dı.

O, Vaclav Havel ve ben Bratislava Sarayı'nın upuzun görkemli koridorlarında yan yana yürüyorduk.

Biz yürüdükçe, altın kabartınalı, heykellerle donanmış mermer koridorlara sıralanmış merasim alayı, hazır ola geçiyordu...

Çok utangaç bir hali vardı. En çok yere bakıyordu. Sesi çok yumuşaktı. Dışarı, bir başkasına değil sanki içine, kendisine konuşuyordu. Ama

hem sesi, hem de yerden kaldırdığında bakışları sıcacıktı.

"Dünyanın artık, düşüncelerinden dolayı, düşüncelerini açıkladıklarından dolayı insanların cezalandırılmasına tahammülü yok" diyordu.

Ne söylerse söylesin yeter ki bu yürüyüş bitmesin diye ben içimden dua ediyorum...

Bratislava Sarayı'nın bütün salonlarından, bütün koridorlarından geçip, bütün merdivenlerinden indikten sonra çıkış kapısına geldik.

O bir yana, ben öteki yana yollanımıza devam ettik.

İkinci fotoğraf:

Henüz Bratislava'ya varmamıştım. Bratislava'ya varmaya çalışıyordum.

"Viyana'da uçaktan indin mi, havaalanından her saat başı Bratislava'ya otobüs, dolmuş, tren vardır, biner gidersin" demişlerdi.

Viyana'da uçaktan inmesine indim ama ne tren, ne otobüs ne de dolmuş var Bratislava'ya...

İki saat pazarlıktan sonra, "Bratislava'ya değil, ama Avusturya-Çek sınırına götürürüm, sonra başının çaresine bakarsın" dedi taksi şoförünün biri.

Sınıra geldiğimde neden taksilerin sınırı geçmek istemediklerini anladım: sınırda, kilometrelerce uzayan otomobil kuyrukları. Alman, Avusturya plakalı araçlar...

Kiminde Türk aileler: "Alışverişe alışverişe!.."

Çoğunda gençler, öğrenciler: "Bedavaya diskotekler, bedavaya içki !.."

Kiminde aileler: "En ucuz tatil!.."

Ve hepsinde aynı merak: "Artık sınırlar açıldı ya!"

"Değişim"in tam başındayız.

Sınıra vardığımda taksiden indim. Saatlerdir kuyrukta bekleyen otomobillerin yanından, yağmur altında yürüyerek geçip, Avusturya'dan yürüyerek çıktım, yürüyerek Çekoslovakya'ya girdim... Şimdi sınırdan 15 km ötedeki Bratislava'ya ulaşmak için sıra otostopta...

Önümde ilk duran araba, Alman plakalı bir kamyonet. İçinde, saçı "at kuyruğu", geçkince bir “hippi". Tamam, götürürüm diyor... Hava buz gibi ama adam, boncuk boncuk ter döküyor...

- Hasta mısınız? dedim.

- Hayır, yirmiiki yıl sonra ilk kez vatanıma dönüyorum, dedi.

- Demek Çeksiniz, dedim.

- Hayır, Slovağım! diye neredeyse haykırdı.

Mendiliyle yüzünün terini siliyordu.

Sonra hiçbir şey sormadım. Dezier (adı böyle) "her şeyi" kendi anlattı:

"Zaten siz yabancılar, Çekoslovakya dendi mi yalnız Çekler var sanırsınız, Slovak ulusunu bilmezsiniz bile" (Evet, evet, "ulus" dedi). Haklısınız. Çekler de, Sovyetler de son 45 yıldır, Slovak sözcüğünü

unutturmak için ellerinden geleni yaptılar!"

"Çekoslovakya'run 68 baharı yalnız Prag'da yaşandı sanırsınız, sonra Sovyet çizmesi, Sovyet tankları altında yalnız Prag ezildi sarırsınız..."

"Bir de bize işbirlikçi derler! Yok nazilere hemen teslim olmuşuz... Asıl Çekler kendileri işbirlikçi! Onlar da Sovyetlere sattılar ülkeyi!"

Dezier, Bratislava'da lise öğrencisiyken katılmıştı '68 baharına... O zaman 17 yaşındaydı...

O çok kısa süren "bahar", üç ay içinde çiçek açan, sonra değil çiçeklerin, tomurcukların bile yok edildiği bahar, ağustosta sona erdirildiğinde, lise öğrencisi ülkesinden kaçmıştı.

"Kaçmasaydım, ölürdüm, öldürülürdüm... Soluk alamıyordum."

Ve şimdi, yirmi iki yıl sonra ilk kez ülkesine dönüyordu. Artık sonsuza dek süreceğini umduğu bir başka bahar için ülkesine dönüyordu. Ama en çok annesini görmek için ülkesine dönüyordu.

Hava çok soğuktu. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Eski püskü kamyonetin silecekleri zor yetişiyordu yağmurun hızına. Ve Dezier, boncuk boncuk terliyordu.

Kamyonetin arkası tıka basa doluydu. Bavullar, karton kutular, hediye paketleri, tencereler, kapkacak, asılı giysiler... Hiç durmadan konuşuyordu.

"Kesin dönüş yapıyorum. Artık asla terk etmem ülkemi" diyordu. "Hasretlik canıma yetti" diyordu.

Hiç durmadan konuşuyor, hiç durmadan terliyordu:

"Korkmuyorum" diyordu... Neden korktuğunu bilmiyordu... "Hayır hiç korkmuyorum" diyordu.

"Çok sevinçliyim" diyordu. Oysa yüzü ağlamaklıydı... En çok, "Bakalım annem beni tanıyabilecek mi?" diye merak ediyordu...

Yirmi iki yıl öncesini anımsıyordu. Yirmi iki yıl sonrasını düşlüyordu. Ve hiç susmuyordu...

Bir kamyonetle 15 dakikalık bir yolculuğa çıktığımı sanmıştım. Oysa... Tepelerde birilerinin, "bir şeyler" adına (bu "bir şeyler", ideoloji, sistem, vatan millet sakarya, salt politika olabilir) iktidar hırsıyla çevirdiği çarkların dişlileri arasında ezilen insanoğlunun dramına, zavallılığına çaresizliğine, yaşamının anlamsızlığına tanıklık ediyordum bir kez daha...

On beş dakika içinde, Çek-Slovak çekişmesi; “işbirlikçilik" suçlamaları; 68 baharı; Sovyet tankları, sevinçler, acılar, özlemler, umut ve insan yüreğinin duyarlılığı gelip yerleşmişti kamyonetin içine...

Annesi, Dezier'i tanıdı mı tanımadı mı bilemiyorum. Çünkü o beni Bratislava'nın girişinde bıraktı ve doğduğu kent Nitra'ya, annesinin beklediği eve doğru yoluna devam etti.

Ayrılırken, benzin masrafına katkım olabilir mi, diye sorduğumda "Asıl ben sana teşekkür borçluyum" diyordu.

"Yirmi yıldır, Avusturya sınırdan geçtikten sonraki bu Slovak topraklarındaki ilk yolculuğumu belki binlerce kez düşümde gördüm. Bir türlü cesaret edemiyordum... Heyecandan ölebilirim sanıyordum. Bana arkadaşlık ettin. Sayende ölmedim. Teşekkür ederim."

Dezier'in terlemiş yüzü hiç gitmeyecek gözlerimin önünden. Üçüncü fotoğraf:

Bayan Durdilova'yla Prag'da tanıştım.

Prag'i Nâzım Hikmet'in şiirleriyle dolaştığımı öğrenen tiyatrocular, öyleyse Bayan Durdilova'yla mutlak tanışmalısın, demişlerdi.

Bugün üç torun sahibi Bayan Durdilova, Nâzım Hikmet'in, belki de Prag'da hâlâ hayatta olan tek arkadaşı. ("Zor yaşadık, dostlar erken çekip gittiler.")

Daha telefonda "Nâzım" sözünü duyduğunda sesi coşkuyla tir tir titriyordu... Randevulaştık...

Sanki sevgilisiyle ilk buluşmasına koşan bir genç kız heyecanıyla, tüy gibi hafif, etekleri uçuşarak geldi randevuya...

Sonra her "Nâzım" sözü geçtiğinde gözleri çakmak çakmak oldu...

"Nâzım ve Doktor Galina, önce annemi tanımışlar Yeseniky'de, banyolarda... Annem bu tanışmayı bize uzun uzun anlattı. Prag'a gelince bizi arayacaklar' dedi... Nâzım, o zaman Çekoslovakya'da müthiş ünlü... Annem yine uyduruyor dedik... Ama bir gün telefon çaldı. Galina, 'Biz Prag'a geldik' demez mi! O günden sonra Galina, Nâzım ve ben ayrılmaz olduk. Yıl 1956."

Bu ilk tanışmadan sonra (1956-59) Nâzım Hikmet sık sık uzun süreli kalmak üzere Prag'a gelecekti.

Bayan Durdilova, bana Galina'nın "tıpkı bir anne gibi", Nâzım'ın yiyeceğine, içeceğine, konuklarına dikkat ettiğini, onu "kaç kez ölümden kurtardığını"; birlikte çıktıkları gezileri anlatırken o günleri yeniden yaşarmış gibiydi.

"Nâzım'da ben de yürümeyi çok severdik, hep yürürdük... Gördünüz ya Prag yürümeyi sevenler için yaratılmış bir kent... Prag'ı Nazım'a

ben tarttım diyemem, ama doğrusu tanımasına çok katkım oldu...."

"Nâzım, Galina'yı hep çok şık görmek isterdi. Bunun için de benim terzim ve şapkacınıdan medet umardık..."

"Nâzım'ın Prag'da rahat ederdi. Benimle rahat ederdi."

"En müthişi, Tyl Tiyatrosu'nda birbiri peşi sıra oynanan oyunlarının görkemli galalarıydı... O galalardan sonra dostlar benim evimde buluşur hem tartışır, hem eğlenirdik..."

Bayan Durdilova, bütün bunları çırpınan bir kelebek gibi anlatıyor. Kimi zaman gözlerini yere indirip susuveriyor, kimi zaman bembeyaz saçlarının dibine kadar kızarıyor...

"Nâzım" dediği kadar çok "Galina" demeye de çalışıyor... Bayan Durdilova'yla eski kentte bir kahvede buluşmuştuk. Sohbet uzayınca, evine geldik.

"Şu koltukta otururdu", "En çok şu resmi severdi", "Şu pencereden dışarı bakardı..." Nâzım'ın Çekçe yayınlanmış kitaplarını gösteriyor. Tümünde ithaflar Türkçe:

"Tanıdığım en mükemmel kadınlardan birine"; "Prag'daki ilham perim, Durdilova'ya sevgilerle", "Dünyanın en güzel gözlü, en yürekli kadını Durdilova'ya..."

Bunları okuyunca dayanamadım, onu tanıdığımdan beri sormak istediğim soruyu soruverdim:

- Bayan Durdilova, Nâzım size âşık mıydı?

Yine kızarıyor Bayan Durdilova. Ve hemen atılıyor:

- Hayır, hayır! Ama biliyorsunuz, o bütün kadınlara âşıktı... Bir süre sonra ekliyor:

- Asıl burada, yani Prag'dayken Nâzım en çok Sonya'ya âşık oldu... Hani Miloş Forman, büyük yönetmen var ya onun ilk karısına. Kız çok çok gençti. Ve çok çok hastaydı. Kanser. O ölünce, yıkıldı Nâzım...

Nâzım'ın ölüm üzerine yazdığı en güzel şiirleri Çek yazar Nezval üzerine yazdıklarını biliyorum, ama bu?... İstanbul'a dönünce kitaplarımı karıştırdım. Evet, Sonya'ya rastladım:

"20-30 kilometrede bir" diye başlayan adsız şiirde (59 temmuzda yazılmış)

...Sonra ansızın Vltava Suyu'nun üzerinde
arasında köprülerle heykellerin
kararmış gümüşten bir şehir.
Orda dünya güzelim
kömür gözlü bacım
yüzü kaattan ak
ölüyor kanserden 28 yaşında.

(...)

...bilmiyorum sıra hangimizin bacım
seninki kanser
benimki yürek infarktı

dediği Sonya...

Ya siz Bayan Durdilova, siz de âşık mıydınız Nâzım Hikmet'e?

Yorgun, yaşlı, güzelim mavi gözlerini kırpıştırdı, bir kez daha yanakları al al oldu. Yanıt vermedi.

İki sırdaş gibi birbirimize sarılıp, öyle ayrıldık.

Dublin-Belfast kıskacında...

Gökyüzü her zaman çok alçaktı. insanın sanki üstüne üstüne geliyordu...

Deniz hep her yerdeydi. Nereye giderseniz gidin denizden uzaklaşamıyordunuz. Ve deniz hep çok yüksekti...

Gökyüzünün alçaklığıyla denizin yüksekliği arasında insanlar, sanki sıkışıp kalmış gibiydi. Yani göç etmeyip de adada kalan insanlar...

Soluk almak, soluk alabilmek için, çılgınlık kaçınılmazdı: soluk alabilmek için, kimi öldürüyordu, kimi kaçıyordu, kimi kendini içkiye veriyordu, kimi de yaratıyordu.

Hava hep kül rengiydi: ne tam aydınlık ne tam karanlık...

Yarı aydınlık ve yarı karanlık arasında, göç etmeyip de adada kalmış insanlar, öldürmüyorsa, ölmüyorsa, kaçmıyorsa, nankör olduğunu bile bile toprağa bağlanıyordu.

Ya toprak?

Gökyüzüyle deniz arasına sıkışmış toprak, can sıkıntısından bunalmamak için kendini yeşile adamıştı.

Ya toprak? dediğim an, bir martı denizin köpüklü dalgalarını terk edip yanıma geldi. Gelip yavaşça fısıldadı:

"Kulağını İrlanda toprağına daya, buranın öykülerini o sana anlatacaktır."

Dayadım kulağımı İrlanda toprağına. Binlerce yıl öncesinin öyküsünü duydum.

Yeryüzünde gün, devlerin günüydü.

Tüm devler birbiriyle çarpışmış, kala kala en güçlü iki dev kalmıştı. Bunların biri İrlandalıydı, öteki İskoçyalı.

O zamanlar İrlanda ve İskoçya birbirine yapışıktı, henüz deniz onları ayırmanıştı...

Bütün dünya heyecan ve korkuyla iki devin çarpışacağı günü bekliyordu...

Öykünün burasında toprak sustu, içini çekti.

Evet? Ne oldu çarpışmanın sonunda? Sakın İrlandalı dev yenildi mi?

Toprak sürdürdü öyküsünü:

Çarpışma olmadı ki... İskoçyalı dev öyle korkmuştu ki bizimkinden, sırf karşılaşma olmasın diye, İrlanda'yla İskoçya'yı bağlayan toprağı parçalayıp denize gömdü... Bizimki hışımla hasmının üzerine yürüdü, ama deniz yolunu kesti...

İşte o günden beri gökyüzüyle deniz arasında sıkışıp kaldık...

İşte o günden beri Kuzey İrlanda'da devin öfkeli ayak izleri görülür. (Evet, evet, Kuzey İrlanda'nın o dimdik kıyılanında, 60 milyon yıl önce lavların soğumasıyla oluşan basamak basamak denize inen taşları, o doğa harikası oluşumları -Giant's Causeway'i- ya da "devin geçidini" gördüm!)

Ve işte o günden beri İrlandalı devin dizginlediği, bir türlü hısmına yöneltemediği şiddet, tüm İrlandalılara dağılmış durumda. Kimine daha az, kimine daha çok...

Kulağımı, toprağa her dayayışımda daha nice öyküler duydum: binlerce yıl öncesinden ya da bugünden...

Şiddet hep vardı. Kâh dizginlenmiş, kâh ortaya dökülen, karşısındakine yönelen:

Bizim milliyetçiliğimiz şiddetli, şiddet milliyetçiliğimizi besler diyordu o topraklarda yaşayanlar.

Şiddet bizim geleneğimizde var: Vikinglere, Normanlara karşı koyarken şiddet geçerliydi, İngilizlere karşı niye olmasın... Önünde sonunda burası ufacık bir ada istilacılara yer yok!

İşte o tümce. Hep söylenen o tümce: “Önünde sonunda burası bir ada..."

Dublin sokaklarında dolaşırken Vikinglerin, Normanların izlerine rastlıyorum. Bugün artık yalnızca turistlere yönelik göstermelik izler bile olsa, geçmişe sahip çıkmanın bilinci her sokakta, her köşede, her taşın üzerinde karşıma çıkıyor.

Göstermelik olmayan izlere gelince:

İşte Oscar Wilde'in viskisini (elbet İrlanda viskisi) yudumladığı barlar...

Bernard Shaw'un kalabalık ailesiyle tatillerini geçirdiği evler...

Synge'in ipuçlarını verdiği, Yeats'in temellerini attığı, Sean

O'Cassey'nin altın dönemini yaşattığı, milliyetçi İrlanda Tiyatrosu...

James Joyce'un kendini sürgüne mahkûm etmeden önceki Dublinlileri...

Beckett'in "Her taşı yüreğimi yakar, ama asla geri dönmeyeceğim" dediği sokaklar, hepsi yerli yerinde.

"Önünde sonunda minicik bir ada"dan nasıl çıktı bunca yaratıcı diye soracak olduğumda yanıt hazır:

"Bizim sözcükleri kullanma yeteneğimiz müthiştir... Atalarımızın atalarından beri burada herkes öykü anlatır birbirine... Ondan olsa gerek."

Öyküler ağızdan ağıza dolaşıyor. Sözlü ya da müzikli. Dublin sokaklarında hep müzik duyuyorum. Dükkânlardan, evlerden, meyhanelerden, ama en çok dudaklardan dökülen müzik. Şarkılar hep öyküler anlatıyor. Aşkların, özgürlüğün, direnişin, kavganın öyküsünü... Bu müzik, bu şarkılar yüzyılların geleneğini sürdürüyor: adına "İrlanda Balad"ları diyorlar...

Burası "Önünde sonunda bir küçücük ada" da olsa, yetiştirdiği ve bugün dünya kültürünün belli başlı isimleri olan o insanlardan söz edecek olsam hemen ekliyorlar: "Ama tüm o saydığın isimler, hani senin o evrensel kültürün mirasçıları... Hiçbiri kalmamış ki bu adada... Hepsi kaçıp gitmiş..."

Kaçıp gitmek...

Bugüne dek kaçıp gitmemiş olanlar bundan sonrası için kaçıp gitmeyi düşlüyor...

İlkokul sonrası çocuklar ve gençler arasında yapılan anketler, yüzde 75'inin göç etmek istediklerini ortaya koyuyor. Bunların yarısı, geri

dönmemeye kararlı. Nedeni sorulduğunda yanıtları "burada iş bulamayız ki..." oluyor. Ama aynı anketler tümünün İrlandalı olmaktan "gurur duyduklanır" belirtiyorlar.

Şiddet dedim, milliyetçilik dedim, yaratıcılık dedim, ama bir özellikleri daha var ki... O da mizah!

Belki de “İroni, mizah, alay, öyle bir aynadır ki, orada insan kendini değil, yalnız başkalarını görür" diyen 18. yüzyıl yazarı hemşerileri Jonathan Swift'ten aldılar bu yeteneği.

Belki de her sabah uyandıklarında bir gün önce iki üç kişinin öldüğünü duymaktan... Bilemiyorum...

Bildiğim: "Önünde sonunda burası bir ada; yaşam çok güç, doğa acımasız; gülmeyip ne edeceksin!"

Bildiğim, öfkesine gem vuramayıp, içindeki şiddeti her an dışarıya vurmaya hazır olan; gün boyu güneşi hemen hemen hiç görmeyen ama yağmurdan bol bol nasibini alan; alçak ve kül rengi bir gökyüzüyle bir türlü gözden yok olmayan, dalgalı denizler arasında yaşamaya mahkûm olan müthiş becerikli, zeki, bu insanların tüm öykülerini mizahla, yaşama sevinciyle işledikleri...

Bütün bunlar bana bir şeyi anımsatıyor, çağrıştırıyor... diyecek oldum...

"Ha pu İrlandalular, İnciluzların Lazlarudur" diye duruma el koyuverdi Tevfik Dalgıç!

Tevfik Dalgıç, İrlanda Cumhuriyeti'nde yaşayan 30 kadar Türk'ten biri. Dublin Teknik Üniversitesi'nde İletişim Bölümü başkanı. İrlanda'ya giden her Türk'ün duyduğu öyküyü bir de ondan dinliyorum:

1800'lerin sonunda İrlanda bir kez daha kıtlık ve açlıktan kırıldığında

Abdülhamid "Bu ne biçim sultandır ki, tebasını aç bırakıyor" diye Büyük Britanya'ya sinirlenip üç gemi arpa, yulaf ve patates yolluyor. Osmanlı gemilerini, İngilizler Dublin'e sokmadıklarından, gemiler 70 km kuzeyde Drogheda Limanı'na yanaşıyor.

İrlandalılar bu acil yardımı asla unutmuyor. Bugün bile Drogheda'nın ay yıldız ambleminin ayrıcalıklı bir yeri var.

Başkent Dublin'in simgeleri dünyanın sayılı üniversitelerinden olan Trinity College, "pub" adı verilen barlar, meyhaneler ve kiliseler...

Her adım başında bu pub'lar ve kiliseler kucak kucağa, sarmaş dolaş. Ve İrlanda her gün yeni baştan bu ikisinde "kurtarılıyor..."

Müthiş tutucu bu toplum sabahları kilisede, akşamları meyhanede kuzey-güney ayırımına çözüm önerileri üretiyor:

"Boşanma yok, doğum kontrolü yok, kürtaj yasak; iş yok, eğlence yok, milletin tek işi ve eğlencesi çocuk yapmak. Nasılsa bu gidişle kuzeyde on yıl içinde Katolikler çoğunlukta olacak, sorun kendiliğinden çözülecek."

Pub'lar, bol bira ve viski tüketimi, bol mizah, bol "İrlanda Balad"ları ve bol "İrlanda halk dansları" ile "yasal saat"in dışına taşıyor... (İrlanda da her işin bir yasal bir de yasal olmayan icraatı var!) Pub'ların yasal olarak kapanış saati gecenin on biri. Ancak çok daha geç saatlerde, yükünü iyice almış milletin, İrlanda Millî Marşı'nı söylemesiyle kapanıyor halkın bu can damarları!

Meyhaneleri kapatıp uykuya dalan İrlandalılar, sabahları bir gün önce kaç kişinin öldürüldüğünü duyarak uyanıyorlar ve soluğu kiliselerde alıyorlar. Birbirinden güzel yarınlar düşleyerek...

Yeryüzünün belki de en ünlü İrlandalısı, Bernard Shaw'un dediği gibi: “Bir İrlandalının yüreği, yalnız ve yalnız düş gücünden ibarettir."

Bay Jackie Irving, çarşamba sabahı dükkânının önünü süpürüyordu. Üç el ateş. Oracıkta vuruldu bir daha kalkmadı. 49 yaşındaydı. Protestandı. Bay Irving'in UVF yani "Ulster Gönüllü Güçleri" üyesi olduğu ve IRA (İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) aleyhine polisle ilişki kurduğu söyleniyordu...

İki gün sonra Bay Nial Davies, evinin kapısının önünde; dört gün sonra Bay David Braniff, evinde akşam duasını ederken vurulacaklardı. İkisi de Katolikti. Yalnız "Ulster Gönüllü Güçleri" değil, UDR yani "Ulster Savunma Birliği" de intikam almıştı...

Şimdi intikamın intikamını bekliyorduk...

Çok gecikmedi: RUC, yani Kraliyet Ulster Karakolu'nun, iki üst yetkilisi, Polis Başmüfettişi Harry Breen ve Polis Müdürü Bob Buchanan, kuzeyle güneyi birbirinden ayıran sınıra ve Dublin'le Belfast'ı birbirine bağlayan demiryoluna yakın bir yerde vuruldu. Gecelerden pazartesiydi. Ertesi sabah gazeteler "IRA yine vurdu" diyecekti...

Belfast'tayım. Yıl 1989. Yemyeşil bir bahçede (elbet İngiliz çimeni), İngiliz Victorian (Kraliçe Victoria döneminin üslubunda) bir malikânede, İngiliz Sanat Merkezi'nde, İngiliz Sanatlar Kurumu'nun verdiği bir davette, ellerimizde içki kadehlerimiz, İngiliz tiyatrosundaki son gelişmelerden söz ediyorduk.

- Viskiniz, İskoç mu olsun, İrlanda viskisi mi? (Sahi biz neredeydik?

Belfast'ta...

Öyleyse mutlak İrlanda viskisi içmeli...)

- Bana İrlanda viskisi lütfen...

- Bana bir Scotch!

- Bir haftada kaç oyun görebildiniz?

- Galiba beş...

- Bir haftada beş ölü çok değil mi?

- Dublin'de Abbey Tiyatrosu'nu izlediniz elbet...

- Yok çok sayılmaz. Hafta yedi gün... Günde bir ölü bile etmiyor...

(Ama daha hafta bitmedi ki...)

- Yarın Belfast Operası'nda yeni bir oyun başlıyor, sakın kaçırmayın.

- Ama yarın benim Sinn Fein'le randevum var...

- Şşşşt! O sözcüğü buralarda öyle yüksek sesle söylemeyin... Evet tiyatro diyorduk...

(Henüz bilmiyorum, ama yarın Belfast'ta bir bomba daha patlayacak: 4 ölü.)

- Haydi, kadehlerimizi, halkların dostluğuna kaldıralım. Kaldırıyoruz.

(Beş artı dört, eder dokuz. Hafta yedi gün... Acaba günde bir onda iki ölü “çok"mu sayılır, yoksa "az"mı?) Yine her şeyi birbirine karıştırdım.

Benim için her şey, iki gün sürecek bir tiyatro toplantısına çağrı almamla başladı. Toplantının yeri Belfast'tı. İngiliz Hükûmeti'nin

davetlisi olan tiyatro eleştirmenlerinden biriydim.

Onlar için her şey yüzyıllar önce başlamıştı.

Onlar, yani 84.421 km^2 bir adada yaşayanlar...

Kimi İrlandalıların "yeryüzünün en uzun süren bağımsızlık savaşı" diye adlandırdıkları, kimi İngilizlerin ise "yalnızca kargaşalık" diye nitelediği bugünkü olayların geçmişini, yüzyılları birkaç satıra sığdırmaya çalışayım:

Kelt, Viking, Norman istilaları derken, İngilizlerin çıkarması... 17. yüzyıl'da, ada, artık Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir sömürgesidir. O güne dek İrlanda'nın halkı da yönetici kral, prens, baronları da Katolikti. İngilizler, malum Protestan... Büyük Britanya'nın büyük devlet adamı Cromwell, bu fark, ileride sorun olmasın diye (!) adanın "Protestanlaştırılması" sürecini başlattı. İngiltere ve İskoçya'dan çok sayıda insan artık adaya yerleştiriliyordu.

18. yüzyıl'da, Britanya İmparatorluğu'nun baskıcı politikalaП, çok sayıda İrlandalıyı göçe sürüklerken, adanın özellikle kuzeyine, Ulster'a yerleştirilen Protestan İngiliz ve İskoçlar, geniş toprak sahibi olmuş, yöre ekonomisini ele geçirmişti. Kıtlıklar, açlıklar adadan göçü hızlandırdı. Kuzeyde yerli halk, Katolikler, artık azınlıktaydı, ikinci sınıf vatandaştı.

19. yüzyıl, İrlandalılar için, ulusal bağımsızlık savaşı yıllarıydı. 20. yüzyıl'ın başlarında mücadele şiddetleniyor, "biz kendimiz" anlamına gelen Sinn Fein önce bir yeraltı derneği olarak kuruluyor (1913), güçlü bir partiye dönüşüyor, bağımsızlık savaşında (1918-21) başı çekiyordu. İngiltere, 1921'de hür İrlanda'yı tanıdı. Ancak adadaki 34 ilden, kuzeydeki altı il, İngiltere'ye bağlı kalmakta diretiyordu.

Bugün güneyde anadili Galce olarak "Eire" adını alan Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti, kuzeyde ise İngiltere'ye bağlı, ama kendi parlamentosuna sahip bir yönetim var. Güneyde nüfus üç buçuk milyon, kuzeyde bir buçuk milyon. Güneyde halkın yüzde 95'i Katolik.

Kuzeyde halkın yüzde 38'i Katolik, yüzde 62'si Protestan.

Yıllarca Kuzey İrlanda'da süren savaş, artık Protestan-Katolik savaşı olmaktan çıkmış, bir yönetim kavgasıdır: İngiltere'ye bağlı kalmak ya da Güney İrlanda Cumhuriyeti'yle birleşmek kavgası...

Dublin'den bir trene binip kuzeyin merkezi Belfast'a gelmiştim.

Güneyle kuzeyi birbirinden ayıran sınırı nasıl, ne zaman geçtik, İrlanda Cumhuriyeti'nden, Büyük Britanya'ya bağlı Ulster bölgesine ne zaman girdik hiç anlamadım. Sanki yine aynı ülkedeyim. Yani şimdiye dek gördüğüm iki dildeki (İngilizce ve İrlandaca) yazılar tek dile (yalnız İngilizce'ye) inmeseydi, "buradan sonra İrlanda parası geçmez" demeselerdi ülke değiştirdiğimi yine anlamayacaktım... Bir de çevre bunca yoksullaşmasaydı...

Belfast, tipik bir İngiliz taşra kenti görünümünde... Ya tiyatro konuşuyoruz, ya turistik gezilere çıkıp, doğa harikalarını görüyoruz. Kim demiş İrlanda'nın kuzeyinde kavga var, savaş var diye! Ortalık güllük gülistanlık! Sanki...

İşte arada bir "İrlanda viskisine su katmak, katliam olur!" gibilerinden bir şeyler söyleyen çıkıyor da İrlanda'da olduğumuzu anlıyoruz!

Bir de şu polis arabalanının, ambulansların, itfaiyelerin acı düdüklerini her an duymasak...

Bir de her adım başında şu polis denetimleri, kimlik denetimleri olmasa...

Bir de gece yarıları, gürültülerle uyanmasak... Pencereden başımızı uzatmaya korkarak, sesleri dinlemeye çalışmasak...

Her sabah gazetelerde, televizyon haberlerinde “Belfast'ta dünkü bilanço:" diye başlayan, şu kadar ölü, şu kadar yaralı sayısını

izlemesek...

Hele hele, konukluğun sona erip, tek başıma kaldığımda, kentin bize gösterilen güney ve doğu bölgelerinin dışına çıkıp, Belfast'ın batısını ve kuzeyini görmesem...

Bay Jackie Irvings, Biel Davies, David Braniff, polis müdürleri Harry Breen, Bob Buchanan ve ötekiler öldürülmeseler...

Bir haftada, günde bir onda iki ölü acaba "çok" mu yoksa "az" mı sayılır diye düşünceler kafama takılmasa...

Gökyüzü hep çok alçaktı.

Deniz hep çok yüksekti.

İrlanda'da, güneyde olsun kuzeyde olsun, alçalıp üzerinize basan gökyüzüyle, yükselen deniz arasında sıkışıp kalıyordu insan.

Güneyin gökyüzüyle, kuzeyin gökyüzünü birbirinden ayıran o helikopterdi.

Kimi zaman bir helikopter, kimi zaman iki, üç, dört helikopter, hep öyle oldukları yerde, Belfast'ın üzerinde duruyordu.

Siz hiç gökyüzünde geçip gitmeyen, hareket etmeyen, bir süre sonra gözden kaybolmayan helikopter gördünüz mü?

Ben bu soruyu kendime hiç sormamıştım.

O helikopterleri, hiç hareketsiz, bir hafta boyunca tepemde görmeseydim soracağım da yoktu. Öyle hiç kıpırdamadan, sanki tavana asılmış gibi duruyorlardı.

Kentin neresine giderseniz gidin, başınızı göğe çevirdiğinizde, onları görüyordunuz. Onları gözlüyordunuz. Elbet onlar da sizi...

Bundan böyle Kuzey İrlanda dendiğinde gözlerimin önüne gelecek resim ve Bernadette Devlin'in havaya kalkmış yumruğu, ne Boby Sands'in açlık grevinde hücresinde ölümü beklerkenki o genç yüzü olacak... Önce gökyüzüne asılmış o helikopterleri göreceğim.

Kuzey İrlanda'da yasadışı örgüt denilince dünya en çok IRA'yı biliyor. Ancak şiddet olaylarının tek sorumlusu onlar değil.

Güneye bağımsızlığını kazandıran İrlanda Cumhuriyet Ordusu, sonradan etkinliğini kuzeye kaydırdı. 1969'da IRA, "official" (resmî) ve "provisional" (geçici) diye ikiye ayrıldı. Azınlıktaki resmî IRA, faaliyetini durdurdu, "provo"lar diye anılan çoğunluktaki geçici IRA ise kuzeyde savaşı sürdürdü.

Bu arada IRA'nın her iki kanadını da yetersiz bulan bir grup, INLA'yı yani İrlanda Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu kurdu. Bu saydıkların Katoliklerin yasadışı örgütleri...

Protestanların yasadışı örgütleri ise şöyle: İngiltere'yle birleşmeyi garantilemeye çalışan UFF (Ulster Özgürlük Savaşçılan), UVF (Ulster Gönüllü Güçleri) ve UDR (Ulster Savunma Birliği)...

Bu örgütlerin birbirleriyle hesaplaşmaları, birbirlerinden intikam almaları, yöredeki İngiliz askerî birliklerinin etkinliğiyle acımasız bir savaşa dönüştü.

Bu kin ve nefrete şaşmamak gerek: yıllardır, Kuzey İrlanda'da doğan çocuklar, yuvadan başlayarak, Protestan ya da Katolik okullarına ayrılıyorlar. Ancak üniversitede bir araya gelme hakları vardı!

"Ömrümüz boyunca, öteki toplumdan ayrı tutulur, üniversitede 4 yıl

bir araya gelir, sonra yine ayrılırız! Bu ne işe yarar!!!" Bu öfkeli tutumu, Protestan olsun, Katolik olsun, aklı başında çok insandan duyacaktım Belfast'ta.

Protestan olan ve bugün Belfast'ta kamu sektöründe görevli genç bir adamdan dinledim:

"Hayatımda bir kez sevdim. Sevdiğim kız Katolik'ti. Ailem normal karşıladı. Tam evlenecektik, eve, aileye tehditler başladı: Katolik sevgilimle evlenirsek ne beni, ne ailemi yaşatmazlarmış diye... Korktum. En çok anam babam, kardeşlerim için korktum, evlenemedik..."

"Sakın adımı yazma" diye ekleyince, aradan onca zaman geçmesine karşın hâlâ korktuğunu anladım. UVF ya da UDR'den korkuyordu.

"Her sabah uyandığında, bir gün önce kaç kişinin öldüğünü duymak önceleri insana tokat gibi gelir, dünyanın sonu sanırsın... Sonra, her sabah aynı haberleri duya duya, alışırsın, kanıksarsın..."

Bu "kanıksama" bile insanların aşağılanması demek, utanç demek, sinirlerin yıpranması demek...

"Hep Belfast'ta yaşadım. Hayır hiç korkmuyorum. Günün hangi saatinde nereden geçmemek gerekir, hangi mahalleler tehlikeli, hangileri değil, bunları bildin mi, korkmazsın."

"Hayır korkmuyoruz" deyip, bu kentte edindikleri yaşama deneyimini anlatıyor her konuştuğun bir bombadan birkaç dakika ile nasıl kurtulduklarını, bir kurşunu bir kaç metreyle nasıl ıskaladıklarını falan...

Kimi korkuyu "pub'lara daha çok sığınarak" yeniyordu... Kimi "biliyorsunuz IRA artık sivilleri hedef almıyor" derken, kimi de en çok polis baskınından korktuğunu belirtiyordu...

İki günlük "resmî konukluğum" sona erdiğinde artık o "gidilmemesi" gereken yerlere gidebilirim.

Atladığım ilk taksinin şoförüne, “Kentin batısına” dediğimde, "Batının neresine?" diye sordu.

"Herhangi bir yerine" deyince, “Benim, senin gibilerle işim yok" deyip, otomobilden indirdi.

Ondan sonrakilere gazeteci olduğumu, görmek, tanımak istediğimi anlattım... Beşinci taksi kabul etti.

Kentin batı eteklerindeyim.

Gözlerime inanamıyorum.

Ben Berlin Duvarı'nı biliyordum.

Burada binlerce "Berlin Duvarı" var...

Kimi yerde iki insan boyu, kimi yerde daha yüksek. Tuğladan, betondan, demirden....

Evler duvarların gerisinde.

Duvarı aşıp, evinize girebilmek için, duvara açılmış küçük demir kapılardan geçmelisiniz. Demir kapıların üzerinde kocaman asma kilitler. Akşam kapılar kilitleniyor. Kimse giremez, kimse çıkamaz.

Duvarların üzerlerine saplanmış kırık cam parçaları... Duvarların üzerinde dikenli tel örgüler.

İki yanı duvarlarla örülmüş dapdar sokaklar genellikle "çıkmaz yol..." Bir zamanlar çıkar yol olsa bile, şimdi sokağın bittiği yere yine duvar örülmüş. Sokaklar arası ilişki kesilsin diye.

Sokaklar hep bomboş. Sokak araları hep çöplük.

Burada halk gettolara ayrılmış öyle yaşamaya mahkûm edilmiş.

Burada halkın çoğu Katolik.

İki gündür gördüğüm Belfast'la ilgisi yok.

Taksi şoförüne durmasını, fotoğraf çekmek istediğimi söylüyorum.

"Ben aklımı yitirmedim. Burası tekin değil, kim vurduya gideriz!" diyor.

Kimden korktuğunu soruyorum. "Hepsinden" diyor: "Polis, asker, provolar ya da birlikçiler..."

Yalnız sıradan bir şoför değil, daha sonra beni buralara getirecek muhalefetteki partilerin sözcüleri bile, buralarda oyalanmak istemediklerini söyleyeceklerdi. İçlerinden biri "Sanki belli bir yere gidiyormuş gibi yapalım da şüphe çekmeyelim" deyip ekleyecekti: "Birlikçi Protestan teröristlerin baş hedefidir burası".

Ertesi gün yine aynı bölgedeyim. Bu kez yürüyerek, bomboş sokakları değil de ana caddeleri dolaşıyorum.

Duvarlar grafiti dolu. En çok "Brits Out" yani "İngilizler dışarı" sözü. Sonra "Dilimize özgürlük", "İşkenceye son", "Adalet istiyoruz" vb... Ve silinmeye çalışılmış, üstleri badanayla örtülmeye çalışılmış duvar resimleri...

Bir ara karşıma büyükçe bir yapı çıkıyor. Yalnız çevresi değil, tepesi bile tellerle çevrilmiş. Bir yuva ve kreş burası.

Tam öğle vakti. Anneler tel örgüler arasından çocuklarını alıp çıkmakta.

İçlerinden biriyle konuşmaya çalışıyorum. Aldığım yanıt çok sert. Anlaşılmayacak yanı yok:

"Gazeteci olduğun, istihbarattan olmadığın ne malum! Diyelim gerçekten gazetecisin. Sana şurada iki laf edeceğim diye, bu gece yarısı evimin kapısı tekmelenip, içeri polis mi dolsun! Git konuşacak başkasını bul!"

Benzer tepkiyle, belki daha yumuşak biçimde sık sık karşılaşacaktım. Burada "sokaktaki adam"ın dili çok yanmıştı. En çok polisten ve birlikte terörist örgütlerden korkuyordu. Tek güvendiği ise Sinn Fein ve IRA'ydi.

O gün orada öğrenebildiğim, bu duvarların 1970'te kurulduğu ve (sıkı durun) duvarlarla çevrili sokaklara “Barış Geçidi" adı verildiğiydi.

Bu duvarlar, bu tel örgüler, bu kilitler, halkın korunması içindi...

Belfast günlerim gazetecilikle geçti. Sinn Fein partisinin yetkilileriyle görüşmekle... Bobby Sands'in özgürlük çığlığının peşine takılmakla... Cezaevlerinde, hücrelerde, açlık grevlerinde ya da işkencede ölen "terörist" ya da "kahraman" diye etiketlenen gençlerin izlerini sürmekle...

Sinn Fein'in, IRA'nın siyasî kanadı olduğunu bilmeyen yok. Ama elbet ortaya çıkıp, "IRA bizden sorulur" diye çan çalmıyorlar. Ve bakmayın günümüzde İngiliz hükümetleriyle Sinn Fein'in masaya oturup, karşılıklı müzakereleri sürdürdüğüne, o sıralar, yani 1989'da, bu parti

hâlâ müthiş sakıncalı görülüyor... Ama zaman...

Zamana karşın gökyüzü çok alçaktı; deniz çok yüksek. Ya da şöyle diyebilirim:

Tepeden inen baskıyla, aşağıdan yükselen isyan arasında, insanoğlu eziliyordu.

Belfast günlerim sona erdi. Yine bir tren ve günde ortalama bir ya da iki kişinin öldürüldüğü kenti, haftada en az bir bomba patlayan kenti geride bırakıp, İrlanda Cumhuriyeti'nin başkenti Dublin'e doğru yol alıyorum.

Belfast'tan uzaklaştıkça, mahalleleri birbirinden ayıran o bitmez tükenmez yüksek duvarlar, demir parmaklıklar, tel örgüler de geride kalıyor.

Tren penceresinin önünden yemyeşil bir doğa içinde, cetvelle çizilmiş ya da askerî nizam içinde, emir ve komuta zinciri içinde minicik evlerden oluşmuş kasabalar ve köyler geçiyor.

Tren penceresinin önünden geçen kasaba ve köyler, yoksulluğun etiketini taşıyor.

Tren hızla güneye ilerliyor.

Trende Belfast'tan aldığım gazeteyi okuyorum.

Bir haber: "Dün kardinaller bir araya gelip, bundan böyle bir Katolikle bir Protestan'ın evliliğini lanetlemeyeceklerini açıkladılar. Ancak kardinaller yine de karma evliliklerden doğan çocukların Katolik okullara gönderilmesinde ısrar ediyorlar..." Ve haber böyle sürüyor... Yıl 1989. tanrıım, bu okuduklarıma inanmakta güçlük çekiyorum!

Tren hızla güneye ilerliyor.

Biraz önce Armagh'ı gerilerde bıraktık. Armagh sözcüğünü kolay kolay unutmayacağım. En acımasız hapishanelerden biri orada. Bir süre önceye dek kimilerine göre "terörist" kimilerine göre "politik suçlu" tüm İrlandalı kadın tutuklular oradaydı. Ve cezaevi koşullarından dolayı en büyük isyanları orada çıkardılar. Kadın tutukluların çırılçıplak soyulup aranmalarını orada protesto ettiler...

Tren hızla güneye ilerliyor.

Sınır kent Dundalk'a geldik. Buradan sonra yine tüm yazılar iki dilde: İngilizce ve İrlandaca... Buradan sonra, İngiliz parasını geri çevirecek denli enayi yok, ama yasal para İrlanda parası...

Ve işte dönüp dolaşıp yine Dublin'e vardım. İrlanda yolculuğuma başladığım yere döndüm.

İrlandalılar "Tanrı, büyük bilgeliğiyle zamanı sınırsız yaratmış" diyorlar... "Öylesine sınırsız ki, insanlar bütün bu zamandan dilediklerince yararlansınlar..."

Zaman, akıp giden zaman, yüzyıllar öncesinden yarınlara uzanan o sınırsız zaman, duran zaman, çırpınan zaman, Dublin'in her taşına işlemiş.

Yaşanmışlık kentin her taşına sinmiş.

İşte yeniden kanal ve nehirlerle köprülerin sarmaş dolaş, görkemli kiliselerle, gösterişsiz barların omuz omuza, göğüs göğüse barındığı Dublin'deyim. İrlanda yolculuğuna başladığım yerde...

Gökyüzü çok alçaktı...

Deniz çok yüksek...

New York, her gün...

New York... Hudson Nehri'nin Atlas Okyanusu'na dökülmeden önce döne dolana çevrelediği irili ufaklı adalar, yarımadalar üzerine kurulmuş bir kent. Çevresiyle birlikte 14 milyon nüfusu sanki katlana katlana, çoğala çoğala gelmiş, kentin yüreği sayılabilecek Manhattan'a sıkışmış. Bunca çok insanı barındırabilmek için adacık, göğe doğru yükselmiş, ileri teknolojiyle, gökdelenlerle... Özgürlük Anıtı'nı bile gölgeleyen gökdelenlerle...

İnsanların bunca çok, gökdelenlerin bunca yüksek olması bir arayışın sonucu. Taşlar, yapılar, biraz daha ışık diye çırpınıyor, insanlar ise sağa sola dirsek vurup kendilerine bir yer edinmeye çalışıyor. Yalnız kentte değil, yaşamda da! Ve bu arama, yer arama, yer edinme çabası, sonsuz dinamizmini veriyor kente.

New York'ta, kentin dinamizmini, şaşırtıcı ritmini, müziğini, (yoksa dansını, balesini mi demeli?) yakalamaya çalışıyorum: perde açılmış, "Büyük Gösteri" başlamış bile:

Birbirine paralel, açık seçik, sırayla numaralanmış ve adlandırılmış dar sokakları ve geniş bulvarları arasında, kaybolmaya ya da kişinin yolunu şaşırmasına olanak vermeyen bu kentte, herkes kaybolmuş gibi. Kaybolan insanlar mı yoksa yitirdikleri mi belli değil...

Kim bu insanlar?

Burada doğup, büyümüş olanları, buradan gelip geçici olanları geçiyorum. New York'a rengini veren, o sonsuz devinimi veren, yüzyılın başlarından beri bir şeylerin peşinde, bir arayışın peşinde, en çok da bir umudun peşinde gelmiş olanlar, o gün, bu gün gelmeyi sürdürenler: her ırktan, her renkten, her dinden, her ulustan, her meslekten, her yaştan, her dünya görüşünden insanlar. Geçmişlerini yok sayıp, perdenin açılmasını bekleyen, "bugün”le "yeni" bir yaşama başladıklarına inanan, düşlerindeki geleceğe daha hızlı, daha çabuk, daha çabuk ulaşma çabasında olan insanlar. Onları Hemingway'in,

Fitzgerald'ın, Saul Bellow'un, ama en çok Henry Miller'in, James Baldwin'in kitaplarından, Elia Kazan'dan, Bob Foss'a, Andy Warhol'dan Woody Allen'a sayısız Amerikalı yönetmenin filmlerinden tanıyorum. "En çabuk" ve "en çok”un peşinde olanlar, doldurmuşsa bir kenti, nasıl giderek hızlanmaz bu devinim...

New York, "en çok"lar kenti. yalnız bugün değil, dün de öyleydi. En çok kitap, en çok yayınevi, en çok gazete, dergi orada. En çok müze, en çok galeri, en çok sinema, en çok tiyatro, en çok konser orada. 1920-30 yıllarında en çok caz, en çok caz kulübü, depresyon yıllarında en çok intihar ve en çok skandal orada, 1940'larda özellikle "Partizan Dergisi" çevresinde en çok sakıncalı aydın, en çok sendikal hareket orada, her zaman en çok sanatçı orada. (Her ne kadar sanatçılar ve onların bohem yaşantısının kurduğu Greenwich Village eski cazibesini yitirip Japon turistlerin istilasına uğramışsa da.) Ve bugün en çok şiddet eylemi orada...

İlk kez metroya bindiğimde sonradan sık sık rastlayacağım şöyle bir ilan gördüm: "Çevrenizde, ileride herhangi bir şiddet olayına yol açabilecek birine rastlarsanız, şu numaraya telefon edin. 500 dolar kazanabilirsiniz..." Pes! Önce gözlerime inanamadım. Ama aynen böyle yazıyor: "Çevrenizde, ileride herhangi bir şiddet olayına yol açabilecek birine rastlarsanız, şu numaraya telefon edin. 500 dolar kazanabilirsiniz." (Ey okur, şu son cümleyi iki kez daha okuyup, bu cümlenin daha nelere, nelere yol açabileceğini artık sen düşün !) Herkesin herkesi her an kentteki şiddet olaylarına karşı uyarmasına karşın orada kaldığım sürece değil şiddet olayına şiddetin ş'sine ilişkin hiçbir şeye tanık olmadım. (Oysa Los Angeles'ta bir hamburgerciye girip çoluk çocuk 21 kişiyi “temizleyiveren" gencin geçmişi, karısıyla sorunları, ilkokulda öğretmenleriyle, dersleriyle ilişkisi, hatta anasının karnındayken geçirdiği evreleri ezberlemiştim neredeyse.) Bu ilanı görünce çok şaşırmadım. Tıpkı kentin tam orta yerindeki Central Park'ta, New York Senfoni Orkestrası'nın konserini 40 bin kişinin çimenlere uzanıp çıt çıkarmadan dinlemesine şaşırmadığım gibi... New York'ta herkes kendi yaşantısının peşinden öyle hızlı koşmaya alışmış ki, kimse bir an için durup bir şeylere şaşmaya vakit bulamıyor pek.

New York hiç uyumuyor. Sabahın erken, çok erken saatlerinde uyurmuş gibi yapıyor. Sonra günlük yarışın başlamasıyla birlikte, 24 saat sürecek bir gösterinin perdesi açılıyor. Sabahın ağır ritmi, tam öğle saatinde insanların sokaklara hücumuyla hızlanıyor. Lokantalarda

kahvelerde yer bulmak, dükkânlarda yer bulmak, otobüslerde, metrolarda, taksilerde yer bulmak, sokak satıcılarının, telefon kulübelerinin önünde yer bulmak için saat 12'de başlayan hücum, ikiden sonra tüm güçlerin geri çekilmesiyle diniyor. Dört saatlik bu saldırmazlık paktı, akşamüstü altıda sona eriyor. Ve sonra giderek artan bir yoğunlukla, dindirilmesi, engellenmesi olanaksız bir biçimde sokaklara hücum yeniden başlıyor, patlamalar, birbirlerini izliyor. Öğlenki yer bulma saldırılarından bu kez, tiyatrolar, müzikaller, sinemalar, konserler, gece kulüpleri, caz kulüpleri de nasiplerini alıyor. Doğal ışığın yerini acımasız yapay ışıklar alıyor, ilanlar, reklamlar daha çok büyüyor, neonlar ürkütücü boyutlara ulaşıyor, yanıp sönen ışıklar insanı sarhoş ediyor, tüm sesler daha çok yükseliyor, tüm kokular daha keskinleşiyor, ayınımlar daha çok siliniyor, varlıklıyla yoksul, hippi, punk, soylu, siyah, beyaz ya da sarı derili, tümü "sokaktaki insan" oluyor... Gün boyunca, kapalı kapılar ardından; içeriden dışarısını gösteren ama dışarıdan içerisini göstermeyen camlı, aynalı, üst üste yığılmış, çelik büro odalarından; anonim, limited, tek uluslu, çok uluslu ya da hiç ulussuz şirketlerden; evlerin içinde sıkı sıkıya korunan kutsal aile ocaklarından; resmî ya da gayrı resmî kurumlardan, kuruluşlardan, kısacası bu kentten, gün boyunca tüm aldıklarını, kaptıklarını, sanki gece oldu mu geri sokaklara kusuyor insanlar: parayı, yoksulluğu, umudu, umutsuzluğu, aşkları, nefretleri, güzellikleri, çirkinlikleri.

Sabaha karşı, hangi eller gece boyunca sokağa dökülenleri topluyor, güzelliğin, umudun, arayışın, "yeni"yi yaratma çabasının ayaklar altında ezilmesini önlüyor, orasını bilemiyorum. Bildiğim, baştan beri söylediklerimin, New York'u, New York yaptığı.

Çiçek açan büyülü kaktüs

"Çiçek veren kaktüsleri ve yılanları ile Meksika. Çiçek açan, dikenli Meksika, kupkuru ve fırtınalar dolu, renkleri muazzam, toprakları ve bitkileri muazzam Meksika beni bütün büyüsü ile ışığı ile sarıverdi.

Yıllarca dolaştım durdum bu ülkeyi, pazarlarını gezdim. Çünkü Meksika, pazarlarında yaşar. Filmlerdeki o şarkılarında, ince bıyıklı tabancalı adamlarında değil. Meksika bir kırmuzı ve firuze renkli pelerinler ülkesi. Meksika, bir çanak ve çömlekler, üzerinde arıların gezdiği meyveler ülkesi. Çelik mavisi, sarı dikenli tropik bitkilerin yetiştiği ve gözün alabildiğine uzanan topraklar ülkesi Meksika.

Meksika'da gezdim, bütün kıyılarını dolaştım, bu yüksek kıyılarda sonsuz şimşekler gördüm. Tanrıların Meksika'ya miras bıraktığı o buruk adları öğrendim. Sır ve pırıltı dolu hecelerinde, sabah güneşinin kızıllığı ile yanan seslerinde dolaştım... Büyüleyici ülkelerin en sonuncusu. Tarihi ve yaşlılığı ile büyüleyici, müziği ve coğrafyası ile. Kan ve yosun dolu taşlanın örttüğü toprak patikalarında kendimi dev gibi ve çok yaşlı görüyordum. Muazzam kaya duvarlarının arasına sıkışıp kalmış derin vadiler, birden yükselen bıçak gibi sipsivri tepeler, ağaçlar, yılanlar, kuşlar ve masallarla kaynayan sonsuz ormanlar. insanın zamanla savaşarak yaşadığı bu büyük topraklar... Amerika'da, hatta belki de bütün dünyada Meksika ve halkındaki kadar insancıl duyguların derinlere indiği bir başka ülke yoktur."

Yaşadığımı İtiraf Ediyorum, Pablo Neruda.

Kızgın güneş. Uçsuz bucaksız uzanan çatlak sarı toprağı delip yükselen kaktüsler. Başında kocaman hasır "sombrero"su, omuzunda "panço"su, sırtını bir duvara dayamış, şapkasının altında uyuklayan bir adam... Meksika ya da Meksikalı denince çoğumuzun aklına böyle bir resim gelir.

Uçsuz bucaksız toprak, kocaman kaktüsler tamam da, şapkasının altında uyuklayan bir tek Meksikalıya rastlamadım Meksika'da.

Kentlerin orta yerinde başlarında hasır şapkalar, sırtlarında yollu battaniyelerle dolaşanlar da yalnızca Amerikalı turistler.

Spor meraklılarının 1976 Olimpiyatları nedeniyle ilgilendikleri, sanatseverlerin, Maya ve Aztek gibi eski uygarlıklardan, çağdaş duvar resimlerinden, edebiyatından tanıdıkları, sinema izleyicilerinin çeşitli kovboy filmlerinden tanıdıklarını sandıkları Meksika'ya vardıktan sonra her an ne çok şey bilmediğimi öğrenecektim.

Meksika'ya gelme nedenim, Uluslararası Tiyatro Eleştirmenleri Birliği'nin, 8. Genel Kongresi... Ancak, yaşamın tiyatrosu, oyunu, gösterisi öylesine canlı ve devingen ki bu ülkede, sahnelerdeki tiyatro ya da Meksika Üniversitesi'nde, kapalı salonlardaki, Tiyatro Kongresi geri planda kalacak ister istemez!

Dilenci vapuru örneği dur kalk, 19 saat süren uçak yolculuğunun sonunda Sierra Madreler (ana dağlar) geride kalmıştı. Başkentte doğru alçalırken, aşağıya bakıp hep aynı şeyi soruyordum kendime: bu kent nerde ne zaman bitecek? Henüz yeryüzünün en büyük kentine geldiğimi bilmiyordum...

Uçaktan inerken hostes, her yabancıya aynı şeyi söylüyordu: "Aman, Montezuma'nın intikamından korunun."

Montezuma, son Aztek kralı. Ya intikamı? Biraz geç kalmamış mıydı? Dayanamadım sordum. Hostes yanıtladı: "Yabancılar, Meksika'ya geldikleri sürece, Montezuma'nın intikamı sürecek."

Yere ayak basmamla birlikte, önce kokular ve renkler çarptı. Sonra insanlar çarptı... Bir de yürek çarpıntısı var, ama o doğal: başkent Meksiko, denizden 7.600 [doğrusu 2.240] metre yükseklikte.

Kokular ve renkler dedim: toprak kokusu (oysa yağmur da yoktu), bin bir çiçeğin ve meyvenin kokusu. Adlarını bilmediğim, bildiklerime de benzetemediğim sayısız çiçeğin ve meyvenin kokusu. Onları görmesem bile kentlerde olsun, köylerde olsun yakamı bırakmayacaktı bu koku...

Renkler: doğanın, bitkilerin, giysilerin, kentin içlerine ilerledikçe, yapıların, yapıların dört bir yanını saran duvar resimlerinin haykıran, bağırıp çağıran, "Ben de varım", "Beni de gör!" diyen, patlamaya hazır renkleri...

İnsanlar dedim: onlar da patlamaya hazır. Ama renkler gibi bağıra çağıra değil. Sessiz, derinden, içten içe... Renkleri ister İspanyollar gibi beyaz, ister kızılderililer gibi koyu ya da ikisinin arasında olsun (nüfusun yüzde 10'u İspanyol asıllı beyazlar, yüzde 30'u kızılderili, yüzde 60'ı da ikisinin karışımı melez) uysallıklarına, çekingenliklerine, yalnızlıklarına sarılıp sarmalanmışlar, patlamak için fiestaları bekliyorlar. Ama bayram için vakit henüz erken.

Meksiko'ya vardığımı gün, günlerden pazar. Millet güneşe çıkmış. Sokaklar, meydanlar her yer insan dolu. Bu ne kalabalık diyecek oldum. Sen bir de yarın, herkes işe gitmek üzere sokağa dökülünce gör dediler.

Kaç kişi yaşıyor bu kentte?

Yanıt: (sıkı durun) çevresiyle 20 milyon! Olamaz! "Oluyor, böyle giderse de 2 bin yılında kentin nüfusu 30 milyon olacak" dediler. Dünyanın en kalabalık, nüfusunun en yoğun olduğu kente gelmiş olduğumu da böylece öğrenmiş oldum... Bütün bu insanlar, resmî dil İspanyolca'yı konuşuyor. Ama bunun yanı sıra konuşulan 56 dil, 159 lehçe daha var.

Meksiko kentinin bu yoğun kalabalığı yalnız ülkenin nüfus artışı nedeniyle değil (93 milyonluk ülkede nüfus artış oranı yılda yüzde 4. Beş yıllık planlamada bu hızı yüzde 2,5'e düşürmeyi amaçlıyorlar). Asıl neden köyden kente, çevreden merkeze akın. İşsizlik bir yandan (resmî sayılar yüzde beş diyor ama gizli işsizlik bunun dört katı), yaşam koşullarının güçlüğü... Öte yandan, başkentin sorunlarını daha da yoğunlaştırıyor. Ülke yönetiminin 31 eyalete ayrılmış olması, merkeziyetçiliği önleyemiyor.

Sayılarla, istatistiklerle ilişkisi olmayan kişinin bile Meksiko'ya varınca, insan yoğunluğunun farkına varmaması olanaksız: belli saatlerde trafiğin toptan felce uğraması (üstelik cetvelle çizilmiş geniş, upuzun bulvarlara rağmen), fırınların önünde kuyrukların uzaması, kentin içindeki adım başı parkların iş ya da okul saatlerinde bile silme dolu olması, uçsuz bucaksız yaygın yerleşim bölgelerinin birbirlerini izlemesi, her yerde çocukların bolluğu, belirtilerin yalnızca birkaçı.

Çocuk deyince: sokakları bunca bol çocuk dolu kent az gördüm. Dilenen çocuklar, ayakkabı boyayan, çörek satan, meyve satan, turistik eşya satan çocuklar, şarkı söyleyen, ıslık çalan, oyun oynayan çocuklar. Dilenen, çalışan ya da oynayan çocuklar ha bire bir şeyler bağırıp kaçışıyorlar. yanımdaki bir Meksikalıya ne diyorlar diye sorduğumda “bir oyun" deyip geçiştirdi. Çocukları bol bol izleyip, yoksa "elma dersem çık, armut dersem çıkma" mı diyorlar dediğimde, Meksikalı çok güldü: meğer "karpuz dersem çık, kavun dersem çıkma" diyorlarınış.

Ben size demiyor muyum (daha demedim, ama diyecektim) şu topraklara ayak bastığımdan beri havada bir benzerlik seziyorum diye. Elle tutulur, gözle görülür değil, belli belirsiz hissedilen bir benzerlik... İşte çocuk oyunlarından başladık.

Çocukları bırakıp, büyüklere soruyorum: "Bunca büyük, 20 milyonluk bir kentte yaşamanın sorunlarını nasıl çözümlüyorsunuz?" diye. Çoğundan gelen yanıt: "Çözemiyoruz, sorunlarla birlikte yaşıyoruz."

Meksika'nın başkenti Meksiko'da günlerden pazarsa, kentin her bir yanına pazar kuruldu demektir: çiçek pazarı, meyve sebze pazarı, et pazarı, hamur pazarı, baharat pazarı, mobilya pazarı, kilim pazarı, resim pazarı, el sanatları pazarı, tanrılar pazarı... Ve Meksika, pazarlarda yaşıyordur.

Baştan başlayalım:

Kente tepeden bakan iki yanardağa inat (birinin dumanı hâlâ tütüyor) Meksiko'nun her yerinde çiçek, ağaç ve su fışkırıyor. Onun için çiçek pazarı nerde diye aranmaya pek gerek yok. Bir zamanlar buranın tıpkı

Venedik gibi minicik adalardan, su yollarından, kanallardan oluştuğu, bugün unutulmuşsa da, yeraltındaki onca suyun yer üstündeki insanların gözüne, gönlüne su serpmesi hâlâ sürüyor. Kentte sudan çiçekler, sudan ağaçlar gördüm deyince edebiyat yapmıyorum, her alanda fışkıran suların çiçek biçiminde olduğunu, ağaçlar gibi yükseldiğini belirtmek istiyorum.

Sebze, meyve, et, baharat pazarı iyi de, hamur pazarı ne? Yiyecekle ilgili herhangi bir pazar kuruldu mu, hemen oracığa mangallar da kuruluyor. Üzerlerinde kızgın saçlar. Mısır unundan yapılma bir bulamaç o anda saca dökülüp pişiriliyor, içine ne bulunursa doldurulup yeniliyor. Bunun adı "tako". 300'den fazla çeşidi var bu geleneksel ve en ucuz yiyeceğin. Her çeşidini yemek mübah, yalnız yerken çatal bıçak kullanmak büyük ayıp ve günah.

Mısırı ilk ekip, biçen ve yiyen toplumların Meksika'da yaşayanların olduğu söyleniyor. 300 yıllık bir geçmişi var. Binlerce yıl boyu tarıma dayalı toplum düzeninde "tako"nun yeri, "taşınabilir yiyecek" olma açısından çok önemli. Bugün de her pazar yerinde milletin sokak ortasında bunları yediğini görünce ben de niyetlendim.

"Montezuma'nın intikamından korkmuyor musun?" dediler. "Türkler korkmaz" dememe gerek kalmadı. Çünkü bu arada Montezuma'nın intikamının ne olduğunu öğrenmiş, tanık olmuştum: otelde, yabancı delegelerin çoğu, bunca acılı yemeğe alışık olmayan Avrupalı ve Amerikalılar mide ve bağırsak kramplarıyla yatak döşek serilmişlerdi. Tahtını, imparatorluğunu İspanyol istilacılara teslim eden son Aztek Kralı Montezuma, 400 yıl sonra yiyecekler yoluyla hâlâ sürdürüyordu beyaz yabancılardan intikam almayı.

Resim, kilim, el sanatları pazarları: bunlar daha çok kızılderililerin kurdukları pazarlar. Kızılderili olduklarını başlarındaki tüylerden ya da giysilerinden değil (gördüğünüz filmleri, resimleri unutun) renklerinin koyuluğundan, saçlarının uzunluğundan, gözlerinin çekikliğinden anlıyorum. El sanatları deyince: bunlar, halkın halk için yaptığı minicik oyuncaklar. (Başka sözcük bulamadığımdan oyuncak diyorum.) Topraktan, seramikten, kâğıttan, alçıdan, tahtadan, kumaştan, hasırdan, bitkilerden yapılmış bin bir renge boyanmuş milimetrik figürler, insanlar, hayvanlar, yiyecekler, yapılar, aklınıza ne gelirse. Bu minik figürler birkaç santimetrekare bir alana

yerleştiriliyor. Tarih boyunca yaşamdan sahneleri (savaşlar, köy yaşamu, şenlikler, ayinler, hasret vb) birkaç santimetrekarenin içinde izliyoruz...

Pazarda bunları satanlara soruyorum: "Kim alır bunları, turistler mi?" Kötü kötü bakıyor satıcı: "Turist ne anlasın bundan, bu bizim yaşamımız. Bizimkiler alır."

"Alıp ne yaparlar?"

"Birbirlerine hediye ederler, doğumlarda, yaş günlerinde, düğünlerde, bir köyden öteki köye ziyarette. Çünkü her köyün bunları yapmada kendi biçemi var."

Artık ahbap olmuştuk, aklıma her geleni soruyordum. "Bunları alır, evimizin baş köşesine koyarız. Öyle dururlar. Neden mi? Ne bileyim neden, herkes öyle yapar da ondan."

Yedinci torununa bunlardan birini almak için bir süredir pazarlık eden yaşlı bir Meksikalı ekledi: "Çocuklar da bilsin diye. Nerelerden nerelere geldiğimizi öğrensinler diye..."

Tanrı pazarlarında da durum pek farklı değil: her ne kadar 300 yıl süren İspanyol sömürgeciliği döneminde, Meksika topraklarında yaşayan tüm haklar Katolikleştirildiyse de Kolomb-öncesi (halkın yüzde 90'1 Katolik), tüm el yazması, taş baskısı din kitapları, din resimleri yakıldıysa da, bugün eski Maya ve Aztek tanrılarının tümü pazara düşmüş. Mermerden, oniksten. En ünlüleri: Çaak (Yağmur, Rüzgâr tanrısı), Kukulkan (Tüylü Yılan), Ah Puk (Ölüm Tanınısı), İks Çel (Ay tanrıısı), Çuatliku (Ana Tanrıçası)... Tümü pazara düşmüş "yeni yetişenler bilsin, öğrensin" diye...

Eskiyle yeninin, geçmişle bugünün, birbirinden çok farklı kültürlerin bir aradalığını görmek için kentin orta yerindeki Tlaetolko Plaza'dan geçmek yeterli. Yani, “Üç Kültür Alaru"ndan.

Sağımıda Azteklerden kalma bir piramit, solumda, dini bütün Hıristiyan meleklerle donatılmış bir İspanyol kilisesi, karşımda gökdelenler, üzerleri Meksika devrimiyle ilgili duvar resimleriyle kaplı.

Meksika topraklanının pek çok yerinde bu üç kültürü, Kolomb-öncesi kızılderililerin, İspanyolların ve “Ne kızılderiliyiz ne İspanyol, Meksikalıyız" diyenlerin kültürlerini bir arada görecektim. Bugün "Meksikalıyız" diyenler bunu diyebilmek için ne aşamalardan geçmişler: kreoller (yani Meksika topraklarında doğan İspanyol çocuklar) ya da mestizolar (yani İspanyol babadan kızılderili anneden doğanlar) bu aşamaların yalnız biri, ikisi. Bugün bile hâlâ kanlarında ne kadar ne kanı olduğunun hesabını yapan Meksikalılar var. Arayıp bulmak, geçmişlerini öğrenmek en büyük tutkuları.

Tiyatro Kongresi Meksiko Üniversitesi'nde. Üniversite, kentin güney ucunda. Oraya giden yollar uzun mu uzun. Vurdum kendimi güney yollarına, bir uçtan ötekine, kenti geçerken işte soluklandığım duraklar:

Burası Xochimilco'dur, yani yüzen çiçek bahçeleri yöresi. Göllerin, akarsuların her yanından değişik, acayip hiç bilmediğim çiçekler fışkırıyor, kente tepeden bakan iki yanardağa inat...

İlerde Garibaldi Meydanı'nda çalgıcılar, sırtlarında "panço”ları, başlarında "sombrero"ları gitara ve şarkıya başladılar bile... Elbet ki turistler için, kendileri için değil...

Irklar Meydanı'ndan geçerken adsız kızılderilinin heykelini selamlayıp, kongre bitiminde gideceğim kızılderili köylerini düşledim (sayılarının 7 milyon olduğu söyleniyor).

"Çapul-Tepek", çekirge tepesi demek. (Sonradan Mayalı dostlarla Mayaca ve Türkçe arasında benzerlikler bulmaya çok çalışacaktık.) Çapul-Tepek'ten geçerken önce birkaç Aztek tanrısını, sonra Napolyon'un Meksika'nın başına kral diye oturttuğu Maximillian von Habsburg'un yaptırdığı Hıristiyan melekleri selamladım.

Alameda, yani Barış ve Özgürlük Parkı'ndayım. Engizisyon burada çok adam yaktığı için bu adı almış olsa gerek. Zaten hemen karşımda da Diego Rivera'nın "Alameda" adlı dev duvar resmi...

Yol boyu terk etmeyecek duvar resimleri beni. Yaşasın Orozco, yaşasın Siqueiros ve içerde olsun, dışarda olsun, duvar resimlerine emek ve gönül verenler.

Deminden beri "duvar resimleri" deyip duruyorum. Burada bir an durup, konuşan duvarların seslerine kulak verelim:

Her şey devrimle başlamıştı. 36 yıl süren General Porfirio Diaz'ın despot yönetimine ülke, Madero'nun önderliğinde isyan ettiğinde yıl 1910'du. Madero'nun ileride diktatör olacak Huerta tarafından öldürülmesi; Emiliano Zapata ile Pancho Villa'nın kuzeyde ve güneyde çiftçileri örgütleyip başkaldırmaları; Carranza ile Obregon'un merkeziyetçi bir yönetim için savaş vermeleri birbirini izleyecek, 1917'nin yeni anayasası bile ülkeyi bu kargaşalıktan kurtaramayacaktı. 1920'de başlatılan toprak, iş ve eğitim reformlarıyla birlikte ülkede istikrarın (?) sağlanması, duvar resimlerinin gelişmeye başlamasıyla aynı döneme rastlar.

Hayır, bu tarihten sonra eğilimleri ne olursa olsun, hükûmetler sanatçılara “buyrun, bu duvarlar sizin, bunları şu ya da bu eğilimli resimlerle süsleyin" demediler. (Totaliter rejimlerdeki duvar resimleriyle, Meksika'daki duvar resimlerinin farkı da belki buradan kaynaklanıyor.) Hayır, baskı sanatçılardan geldi. 1921'de devrim aşamaları sürerken Meksikalı sanatçılar yayımladıkları bildiride şöyle diyordu:

"Biz, eserlerimizi müzelere kapatmak istemiyoruz. Çünkü müzelere ancak bol vakti olanlar gelebilir. Eğer çalışan halk kitleleri müze ve sergileri gidip göremiyorsa, biz de sergilerimizi sokaklarda açalım. İşçilerin, emekçilerin toplandıkları yapıları, sendikalan, resmî yapıları, çalışan insanları barındıran her yerdeki, sokaklardaki duvarları resimleyelim."

O gün bugün Meksika'da duvar resmi geleneği sürüyor. Çünkü o gün kimliğini arayan bir toplum vardı, bugün de kimliğini tanımaya çalışan bir toplum var. "Kimim ben? Maya mı, İspanyol mu, Mestizo mu? Kreol mu? Kızılderili mi? Kültürüm ne?" sorusu bugün de gündemde.

Meksika duvar resimleri tarihten (Kolomb-öncesi dönemler, sömürge dönemi, devrim yılları) ve güncel yaşamdan kaynaklanmıştı. Sorunsalı insan'dı. “Üç büyüğün” elinde evrensel boyutlara ulaştı. Üçü de tarihe, yaşama, insana eleştirel bir bakış açısı getirmiş, yorumlarını kendi birikimleriyle yoğurmuştu.

Duvar resimlerinin “üç büyüğü" diye anılan Diego Rivera (1886-1957), Jose Clemente Orozco (1883-1949) ve David Alfaro Siqueiros'dan (1896-1974) söz ediyorum. Meksiko sokaklarında onlarla yüz yüze gelince kendi ülkemin duvar ressamlarını, resimledikleri duvarların üzerinden bugün beyaz badana geçtiğini düşünmeden edemedim.

Kentte bu kadar gezinti yeter, Tiyatro Eleştirmenleri Kongresi'nin yer aldığı üniversiteye varayım dediğinde kendimi sakin bir başka kentte buldum. Meksiko Üniversitesi yalnız Amerikaların değil, dünyanın en büyük üniversitesi. Tüm Latin Amerika ülkelerinden ve Meksika'nın her yerinden buraya öğrenci yağıyor. 1520'de İspanyollar tarafından kurulmuş. Aztek soylulanının da burada eğitim yapmasına izin verilmişse de, sonradan Azteklerle İspanyol öğrencileri birbirlerinden ayırmışlar. Üniversitenin gelişmesi 1910 devriminden sonra...

Geniş yemyeşil bir alana yayılmış, doğaya sonsuz uyum gösteren yapılardan, botanik bahçelerden, sanat eserlerinden (heykeller, duvar resimleri) oluşan bir kompleks. Meksika'dan bugüne dek üç resim görmüş biriyseniz, bunlardan biri mutlak üniversitedeki ulusal kütüphanenin resmidir. Bu dev yapının tüm cepheleri Meksika'nın düşünce ve bilim tarihini resimleyen Juan O'Gorman'ın mozaik freskiyle kaplı. Hemen karşısında Teknik Üniversite yapısı. Onun da iki cephesi duvar resminin en büyüklerinden Siqueiros'un resimleriyle kaplı. Tam karşımda Üniversite Stadyumu. Onun da dış duvarlarını Diego Rivera resimlemiş: her ırktan insanların tuttuğu olimpiyat meşaleleri. (1968 Olimpiyatları burada açılmıştı.) Bir başka okul yapısında yine Rivera'nın devrim tarihi: Zapatalar Pancho Villalar, Maderolar, Kübalı Martiler hepsi bir arada...

Kent sokaklarında konuşan, bağıran renk renk duvarlar, üniversitede iyiden iyiye çıldırmıştı. Tüm duvarlar bana Meksika'yı anlatıyordu.

300 yıllık tarihi, 300.000 öğrencisiyle Meksiko Üniversitesi, yalnız bir eğitim ve öğretim kurumu değil. Yurt çapındaki kültürel etkinlikleri, örgütlenmesi, gazete, dergi, radyo, kitap yayınlarıyla, profesyonel tiyatro, müzik topluluklarıyla, gezginci kitaplıkları, her konuda gezginci eğitim programlarıyla, okuma yazma seferberliğiyle, toplum yaşamının önemli bir öğesi.

Üniversitede geçirdiğim bir günün sonunda “Ölüm geliyor", "Yaşasın ölüm!" çığlıklarıyla sarsıldım. "Ne ölümü, Meksika'yı yaşamaya daha yeni başladım" demeye bile fırsatım olmadı.

Artık sustum.

Artık ölüm konuşacaktı:

Ölüm, danslar ederek, şarkılar söyleyerek geliyordu. Ölüm, şu delikanlının yere topuk vuruşunda, genç kızın el çırpışındaydı.

Gitarın telleri arasında sıkışıp kalmıştı ölüm, birazdan kısık sesle başlayan, taa derinden gelen bir türküyle soluduğumuz havaya karışacaktı.

Ölüm, çanak çömleğin sırrında, kilimlerin düğümündeydi, tüm kokuların özünde.

Meyvelerden ölüm damlıyordu, bacalardan ölüm tütüyordu. Vitrinlerde, sokaklarda, parklarda ölümden geçilmiyordu.

"Fiesta" yani bayram sözcüğünün her hecesi ölüm diye çınlıyor, her Meksikalının yüreği “Yaşasın ölüm” diye çarpıyordu. Ölüm

kahkahalarla sanılmıştı.

"Fiesta del Muerte-Ölüler Bayramı, Ölüler Şenliği"nden söz ediyorum.

1, 2, 3 kasım günlerinde yolunuz ya da gönlünüz Meksika'dan geçecek olursa, hangi köy, kasaba ya da kentte olursanız olun Fiesta del Muerte'yi yaşayacaksınız. Bana da öyle oldu.

Gün, sıradan, olağan bir gün gibi başlamıştı. Meksiko kentinin orta yerinde Alameda Parkı'nın önünde bir kalabalıkla karşılaştım. Gençlerden oluşuyordu. Hani aynı duyguyu, aynı düşünceyi paylaşan insanların bir aradalığı vardır ya, işte öyle bir kalabalık, parka ilerliyor. Ben ne mitingi, ne gösterisi diye soruştururken, yürüyüşçülerden biri yanıtladı:

“Ölülerimizi getiriyoruz."

Vuruşma mı olmuştu? Kaç kişi ölmüştü? Kim, neden, nerde? Birden toparlandım. “Ölülerimizi getiriyoruz" diyen kız sırıtıp duruyordu. Arkadaşları da öyle. Bir neşe, bir keyif! Bu ne saygısızlık, ne ayıp dememe vakit kalmadan onları gördüm: "ölüleri"...

Başlar üzerine kalkmış eller üzerinde taşınıyordu. Bildiğimiz insan boyutlarından çok daha büyüktüler. Bembeyazdılar. Kalplerinin üzerinde kırmızı bir leke ve avuçlarında bir şey gizledikleri seçiliyordu. Gençler onları en değerli varlıklarıymış gibi büyük bir özenle ve sonsuz bir sevinçle taşıyordu.

"Ölüler", alçıdan yapılmuş heykellerdi.

Kalabalığın, parka ilk varan bölümü kaşla göz arasında çeşitli yerlere çiçekten taklar dikmişti. Sonradan, “ölüleri" taşıyanlar, gelip alçıdan heykelleri bu takların ortasına yerleştirdiler. En arkadan gelenler, taşıdıkları çiçek demetlerini "ölülere" sundular.

Şaşkınlık içinde bunları izlerken, bir yandan da Maria'yı dinliyordum. Beni ilk yanıtlayan kızın adı Maria'ydı.

"Biz, Güzel Sanatlar Akademisi öğrencileriyiz. Bugün Ölüler Şenliği başladı ya. Herkes gibi başımıza bir kafatası geçirip, giysilerimize iskelet resimleri çizmektense, biz bu yolu tercih ettik. Okulda arkadaşlarla değişik biçimlerde gönlümüzden geldiğince ölülerimizin heykellerini yapıp buraya getiriyoruz... 1968'de öğrenci-polis çatışmasında okulda iki arkadaşımız vurulmuştu, ölülerimiz onlar."

O gün dükkânların vitrinlerinden burnumu ayıramadım. Pastacılardan şapkacılara tüm camekânlar kafatasları, iskeletlerle doluydu. Zapatacılarınki de öyle. (İlk geldiğim gün, her bir yanda "Zapata" yazılı afişler, ilanlar, camekânlar görünce, Emiliano Zapata'yı düşünüp çok heyecanlandım. Meğer Zapata, ayakkabı demekmiş.) Her vitrinde, en çok şekerden yapılmış kafatasları, boy boy. Yine şekerden yapılma iskeletler. Her yerde ölüler sergisi.

O akşam bir tiyatroya gittim. Oyunun sonunda bir oyuncu sahneye çıkıp, “Bugün bir arkadaşımız öldü. Bu mutlu günde öldüğü için onu bir final alkışıyla yolcu edelim" dedi. Tüm tiyatro ayağa kalkmış o gün ölen oyuncuyu alkışlıyorduk. Bundan güzel bir saygı duruşu düşünemiyorum.

Kentteki bir şey değil, asıl köylerde yaşamalı Ölüler Şenliği'ni dediklerinde, kendimi Meksiko'dan iki saat uzaklıktaki Mixquiç köyünde buldum.

Her köyde olduğu gibi burada da bir kilise ve hemen yanında bir mezarlık vardı. Akşamdı. Köyün tüm sokakları tıklım tıklım, omuz omuza yürüyen insan yığınlarıyla doluydu. Herkes sessiz, aynı yöne ilerliyordu. Kaçınılmaz, ben de. Yürümekten çok sürükleniyor gibiydik (kalabalıktan). Mezarlığın kapısına doğru. Mezarlığın kapısından, futbol maçına girer gibi girdik.

İçeri girmemizle herkes aynı anda konuşmaya, bağırıp, çağırmaya, birbiriyle şakalaşmaya, eğlenip gülmeye başladı. İçeri girmemizle herkes elindeki kocaman mumları yaktı.

Gece aydınlandı. Mezarlık aydınlandı.

Mezarlık, bilinen Hıristiyan mezarlığı. Farkı, taşın üzerine dikilmiş haçlardan başka, sanki minyatür evlerden, apartmanlardan ya da mimarların kullandığı ev maketlerinden oluşması; bunların üst üste yığılması ve her yanda kutu kutu aile mezarlarının bulunması.

Hangi türde olursa olsun, (şimdi, sıkı durun) tüm mezarlarda ziyafet sofraları kurulmuş! İster taş, ister çimen ya da çiçek kaplı mezarlardaki bu yer sofralarında bir tek kuş sütü eksik: çörekler, börekler, ekmekler, pastalar, kurabiyeler, sebzeler, meyveler, içkiler, meyve suları, yine meyveler, meyveler, meyveler... Kâğıttan, plastikten falan değil, sahici sahici.

Kimse yiyeceklere elini sürmüyor. Yiyeceklerin çevresinde oturup gülüp konuşuyorlar, ha bire sofraya yeni yiyecekler ekliyorlar. Özenle, sanki resim yapar gibi renk uyumunu falan hesaplayıp, yiyecekleri öyle yerleştiriyorlar, sonra sohbete devam ediyorlar.

Mezarlıktaki tüm sofraların, sohbetlerin arasından geçip, yine kalabalığın akışına kapıldım. Hemen yanda dev bir bahçeye geçtik.

Bahçede, değişik köşelerde, yüksek platformlar kurulmuş.

Birinde iskelet giysileri içinde canlı bir pop orkestrası, bir başkasında halk şarkıları. Ötekinde iskeletler trapez yapıyor, berikinde "iskelet şov", bir başkasında çocuklar iskelet kuklaları oynatıyor. Birinin müziği ötekine, o köşedekinin seyircisi bu köşedekine karışıyor.

Hiç beklenmedik bir anda oradan oraya gezip dolaşan seyircinin arasından bir şarkı, bir dans başlıyor, iskeletler sahnelerden inip halaya katılıyor. Kocaman bir kafatasının kapkara bir delikten oluşan ağzı, güzelim bir genç kızın dudaklarıyla birleşiyor! Gürültü hareket ve kargaşa doruğa ulaştı! Renkler, sesler birbiri ardından patlıyor!

Herkes tek başına gibi.

Herkes bir bütünün parçası gibi.

Kalabalık yekvücut dalgalanıyor.

"Ölüm sen ne güzelsin" diye haykırıyorlar.

Şimdi bir patlama orada, biraz sonra burada. Fiesta bu!

"Toplum kendisiyle buluşuyor" bir Meksikalının dediği gibi. Ya da yalnızlığından, içine kapanmışlığından sıyrılıp, binlerce yıldır içinde biriktirdiği öfkeyi, sevinci, acıyı dışarıya kusuyor.

"Böylece ölülerle çocuklarımızı, ölümden sonra doğmuş olanları tanıştırmış oluyoruz. Geceyi mezarda geçiririz. Çocukların da korkmaması için çok neşeli bir gece geçiririz. Ertesi sabah çanlar çalınca, çocuklar eve yollanır. Çünkü artık ölüler mezardan çıkacaklardır. İsteyen büyükler mezarlıkta kalır, ama genellikle herkes evine döner. Çünkü mezardan çıkan ölüler evlerine de gelmek isteyeceklerdir... Hayır elbet ki ölülerimizin bu yiyecekleri yemeyeceklerini biliyoruz. Ama ruhları mezarda ya da evde dolaşırken bu yiyeceklerin kokularıyla, renkleriyle beslenecektir. Üçüncü gün ölülerimiz mezarlarına döner. O akşam büyük küçük hepimiz mumları yakıp mezara döneriz, ölülerin yolu aydınlansın, mezarlarını bulsunlar diye. 'Aydınlık gece' dediğimiz bu gecede herkes eğlenir. Yalnız kendi için değil, ölüleri için de. Fiesta sona erince o senin, bu benim demeden hep birlikte, ölülerimizin tatmış olduğu yiyeceği biz yeriz."

Meksika'da yaşamla ölümün iç içeliği ya da ünlü ozan Octavia Paz'ın değişiyle "Her gün yeniden doğan yaşam / Her yaşam yeniden doğan ölüm”ün ayrılmazlığı, "Fiesta del Muerte"de gördüğüm, duyduğum her şeyin kökeni Maya ve Aztek uygarlıklarında yatıyordu.

Öyleyse, haydi gidiyoruz eski uygarlıkların peşinden! Önce güneş

vardı.

Güneş hem dişiydi, hem erkekti. Evrendeki her şeyin başlangıcı ve yaratıcısı oydu. Tanrıların bile. Güneşin çocukları, toprak rüzgâr, ateş ve su (ki tanrıların yalnızca birkaçıydılar) evrene çeşitli zamanlarda egemen oldular. Onların egemenliğinde insanlar bir araya geldi, kavimler oluşturdu. Kavimler kâh toprağı işledi, toprağa yerleşti, suyu denetledi, kâh rüzgârla ve ateşle savruldu... insanlar yaşadı, yarattı ve öldü. Adları Teotihuacan, Olmek, Huastek, Maya, Toltek, Zapotek, Mikstek ve Aztek'ti. Güneşin çocuklarının çocuklarıydılar.

Kızgın güneşin altında, köy köy, kasaba kasaba, yöre yöre Meksika'yı dolaşıyorum, Pasifik Okyanusu'ndan, Atlantik Okyanusu'na, Meksika Körfezi'nden Guatemala sınırına. Eski uygarlıkların peşinde...

Nereden başlamalı? Bu topraklarda yalnız Maya ve Aztek uygarlıklanının izleriyle karşılaşacağımı beklerken, yukarıda birkaçının adını verdiğim sayısız uygarlığın pençesine düştüm. Her birinin kendine özgü özellikleri, her birinin birbiri üzerinde sonsuz etkisi var. Biri nerede bitiyor, öteki nerede başlıyor belli değil. Zaman içinde, yöreler içinde, tropik ormanlardan volkanların eteğine, uçsuz bucaksız kumsallardan yüksek yaylalara kök salmışlar, kökler birbirine öyle bir kenetlenmiş ki, ayırmak olanaksız. Sınırlar çok uzak. Sınırlar bugün var yarın yok, çünkü kuraklık var, açlık var, volkanların öfkesi, tanrıların öfkesi, insanların öfkesi var.

Teotihuacan... Olmek... Huastek... Maya... Toltek... Zapotek... Mikstek... Aztek... Bunlar İÖ 2 bin yılıyla, İspanyol istilası (1521) arasında bu topraklarda yaşamış, egemenlik kurmuş belli başlı uygarlıklar. Biri bitmiş, öteki başlamış değil. Farklı yörelerde birbirinden habersiz, aynı zamanda yaşadıkları gibi, kimi çok kısa sürdü, kimi yüzyıllara damgasını vurdu. Sürekli yer değiştirmeleri nedeniyle, birinin bıraktığı topraklara, yüzyıllar sonra bir başkası yerleşti. Kâh güçlü olan güçsüzü egemenliğine aldı, kâh iki uygarlık birleşip yeni bir uygarlık oluşturdu... Bugün 1.969.000 km^2'lik bir alanı kapsayan Meksika toprakları işte bütün bu uygarlıkların izlerini taşıyor.

İnsanların, kavimlerin, merkezlerin, uygarlıkların adları ne olursa

olsun, tümünün ortak özellikleri var. Önceleri avcılığa ve balıkçılığa, sonra tarıma dayalı bir toplum düzeni. Çoktanrılı dinler. Yöneticiler, din adamları. Bu din adamları aynı zamanda bilgin. Yalnız Aztekler zamanında (1100-1500) yöneticilerin bilgi niteliği yerini asker-komutan niteliğine bırakıyor.

Başkent Meksiko'da olağanüstü nitelikli "Ulusal Antropoloji Müzesi'nde, yukarıda adı geçen tüm uygarlıkların eserlerini görmek, insanı şaşkına çevirmeye yetiyor. Ancak tümünün ortak niteliği olan büyüklüğün, dev boyutluluğun, görkemin iliklerime işlemesi için yerleşim merkezlerini görmek, tanımak gerekiyor.

Ama hangilerini ? Tümünü göremeyeceğime göre seçimimi en eski ve gelişmiş şehircilik örneği sunulduğu için Teotihuacanlardan Orta Amerika'da uygarlığın doruğuna ulaştıkları için Mayalardan ve eski uygarlıkların sonuncusu olan bin bir mitin yaratıcısı Azteklerden yana yaptım.

Teotihuacan ya da, söylemesi çok güç olduğu için "Tanrılar Kenti" diye tanınan bu merkez, başkent Meksiko'nun 100 km kuzeyinde. İlk kavimlerin buraya yerleşmesi İsa'dan önce 2 bin yılına, ancak kenti inşa etmeleri İÖ 200 yılına dayaruyor. (600 yılında da buraları terk edilmiş, ta ki, 1100'lerde Aztekler yerleşinceye dek.)

Otobüsle Teotihuacan'a yaklaşırken dümdüz uzanan yaylanın ortasında taa uzaktan iki tepe, iki küçük dağ görüyorum. "Dağ, tepe değil, piramit onlar" diyorlar. Birkaç kilometre daha ve sapasağlam ayakta duran taş bir kentin ortasındayım.

Dümdüz bir alan. Görüşü engelleyen hiçbir çıkıntı yok. Klasik, simetrik bir şehircilik planlaması. Önce kentin merkezini doğudan batıya kesen beş kilometrelik bir yol. Yolun bir ucunda Ay Piramidi, öteki ucunda Güneş Piramidi, Ay'ı ve Güneş'i kutsamak için. Güneş tam zenit noktasından geçtikten sonra ufukta battığı yerin tam karşısına yapılmış Güneş Piramidi. Yüksekliği 75 metre (yaklaşık 30 katlı bir bina düşünün). Tabanı çok geniş bir alana yayılmış, basamak basamak yükseliyor. Mısır'daki piramitlerden farkları bunların mezar piramidi olmamalan. Bunların taa tepesine çıkılıp ayin yapılıyor (evet, evet her piramit gördüğünüzde, bir daha bu fırsat geçmez ele deyip en

az 300 basamak tırmanıyorsunuz). Güneş ve Ay piramitlerini birbirine bağlayan yolun iki yanı alçak basamaklarla daha yüksek alanlara açılıyor. Bu alanda sağlı sollu küçük tapınaklar, yönetici-din adamı evleri yol boyunca ilerliyor ve yola sonsuz bir heybet, bir derinlik kazandırıyor.

Burada tek tek yapılar üzerinde durmak olanaksız. Şunu demekle yetinmeliyim: Teotihuacanların inşaat alanında ileri oldukları biliniyor. Taşı zımparalayıp, öğütüp kullandıkları, su ve kumdan oluşturdukları sıvalardan yararlandıkları, çeşitli yapı aletleri, terazi (milim oynamıyor basamaklar ya da duvarlar aralarında), keski, çekiç, matkap vb kullandıkları kesin. Çevredeki tüm volkanik taşları, mermeri, çakmak taşlanını, serpantini, kemikleri değerlendiriyorlar.

Teotihuacan toplumu "öbür dünyaya" inanan, tüm vaktini, çabasını, enerjisini dine yatıran bir toplum. (Sayılarının 30.000'e ulaştığı sanılıyor.) Yapı sanatına bunca önem vermesi de bundan. Başta yağmur tanrısı Tlalok olmak üzere her tanrıya bol bol tapınak, piramit, anıt armağan ediyorlar. Toplumda yönetici din adamlarından sonra en yüksek sınıf, bilim adamlan, mimarlar, yapı ustaları, sanatçılar, resim ve heykel yapanlar. Sınıf sıralamasında sonra tarımla uğraşanlar, en arkadan da askerler geliyor.

"Tanrılar Kenti"ni dolaşırken tüm yapıların heykellerle, kabartmalarla kaplı olduklarını görüyorum. Bunlar da dev boyutlu. Kaba ayrıntılara müthiş önem veriliyor. Taşın içinde renkli mermerlerden süslere yer veriliyor. Tüm heykeller ve kabartmalar ya tanrıları ya da kutsal hayvanları konu alıyor. Yapıların içleri aynı amaca yönelik duvar resimleriyle süslü. Madenlerden elde ettikleri kırmızı, mavi, siyah ve sarı en çok kullandıklan renkler.

600 yıllarında kuraklık bir yandan, sınıflar arasında oluşan uçurumlar öte yandan, Teotihuacanlıların "Tanrılar Kenti"ni terk edip, civardaki öteki kavimlere karışmalarına yol açacaktı.

Güneş Piramidi'nin gerisinden güneş battığında ve Ay Piramidi'nin karşısından ay doğduğunda akşam olmuştu. Ay Piramidi, ay ışığının altında pırıl pırıl parlıyor, sanki hepimizi kendine çağırıyordu. Oysa ben gün batımını izlemek için Güneş Piramidi'nin tepesine (300

basamağın üstüne) yeni çıkmıştım... Ama Ay Piramidi'nin çağrısına karşı koymak mümkün mü? Değil.

Güneş Piramidi'nin tepesinden, yüksek mi yüksek basamakları kollaya kollaya inerken (piramitten inmek, çıkmaktan çok daha güç, çünkü çok dik) gerideki kızıllık yavaş yavaş gözden kayboluyor. Şimdi gözlerim yalnız Ay Piramidi'nin aydınlığını görüyor.

İki piramidi birbirine bağlayan geniş, görkemli antik yolda yürürken gerçek mi, yoksa bir film setinde miyim diye düşünüyorum. Yoksa ben bugün değil de, iki bin yıl önce mi yaşadım? Ay ışığında, o müthiş etkileyici bitmek bilmeyen Ay Piramidi'ne doğru ilerlerken, yolun iki yanına sıralanmış Teotihuacanlılara (insanlara ya da taş kabartmalara) iki elimi açıp selam vermemek için zor tutuyorum kendini... Sonunda vardım Ay Piramidi'ne. En aydınlık noktasına, yani tepesine. Ve yalnız Ay'dan değil, kimden, nereden gelirse gelsin, yeryüzüne ulaşabilecek tüm aydınlıkları çektim içime.

Teotihuacan'da gece oldu. Kulağımda, Meksika'da olduğum sürece yanımdan ayrılmayan Octavio Paz'ın sesi:

Gece oluyor Teotihuacan'da
Ehramın tepesinde marihuana içiyor oğlanlar
Yırtıcı gitar sesleri geliyor.
Hangi şifalı ot, hangi bengisu hayat verecek bize,
Hangi kazıdan çıkacak o kelime
Konuşmayı, ilahiyi yöneten uyum,
Şenliği, kenti ve kefeleri?
Bir sövgüyle yükseliyor Meksika şarkısı,
Kararan renkli bir yıldız gibi,
Bize açılan kapıyı yoklayan bir taş gibi.
Toprağın yıllanmış bir tadı var.

Teotihuacan'dan ayrıldım.

Şimdi, Octavio Paz'ı duymuyorum, çünkü eski bir Maya türküsü dinliyorum:

Tut soluğunu Reis
Tut ki hava durulsun.

Anunan, reis durulsun. Durulsun ki, şiiriyle, müziğiyle, yazısıyla, resmiyle, heykeliyle, yapı sanatıyla, el sanatıyla, şu Maya kültüründeki insan kokusunu, insan dokusunu içime çekeyim. Demin sözünü. ettiğim Teotihuacanlar tanrıları, birazdan söz edeceğim Aztekler savaşı yüceltiyorlarsa, Mayaların yücelttiği insan.

Mayalar İÖ 1500 yılından sonra, Orta Amerika'nın güneyine yerleştiler, “Klasik çağlarını 300-900 yılları arasında Chiapas, Honduras ve Guatemala'da yaşadılar. 900-1200 yılları arasında son parlak dönemlerinde Atlantik Okyanusu kıyılarında Yucatan bölgesindeydiler. Bu tarihten sonra Tolteklerin etkisine girdiler. Salgın hastalıklar, kuraklık, Aztek istilaları sonucu dağıldılar.

Kitaplar, Mayaların astronomi, matematik, mühendislik, yazı alanlarında usta olduklarını, sayılarının 6 milyona yaklaştığını söylüyor. Matematikte, dört işlemi, yüzdeyi, sıfırı, sonsuzluk kavramını kullanan ilk toplumdu. Yazıları, gelişmiş bir tür hiyeroglif yazısıydı. Yazı elemanları, sesleri ya da herhangi bir şekli değil, düşünceyi simgeliyordu (bu yazının büyük bir bölümü hâlâ okunamadı). "Codex" adı verilen kanun kitapları vardı. Palmiye yapraklarından oluşturdukları kâğıtlara, töreleri, dine, astronomiye ve zamana ait bilgileri resimliyorlardı. İspanyol istilasında bunlardan binlercesi yakıldı. Bugün elde ki üç özgün örnek Paris, Madrid ve Almanya'da Dresden Müzesi'nde.

Mayalar birbirinden farklı takvimler oluşturdu. Biri doğrudan doğruya dine dayalı 20'şer günlük 16 aydan oluşan takvim, öteki 365 günden oluşan Güneş takvimi, daha sonra bunlara, Ay'ın Dünya çevresinde 29,5 günde döndüğü hesabına dayalı Ay takvimi eklendi. Zaman endişesi, zamanı araştırma endişesi tüm kültürlerine yansıyacaktı.

Mayaların toplumsal yaşamı, aynı dönemlerde yaşayan kavimlerden çok daha ileriydi. Baştaki din adamı yöneticiler aynı zamanda bilgindi, yazardı, matematik, astronomi, takvim araştırmalarını yöneten kişilerdi. Böylelikle tüm yaşantısı tanma dayanan topluma,

mevsimler, iklim, doğa, ne zaman ne ekilmesi gerektiği, yapıların nerede ne zaman kurulması gerektiği vb yönlü bilgiler verir, toplumu yönlendirirlerdi. Bir çeşit feodal yönetim egemendi. Her yörenin başkanı, en büyük din adamına kendi yöresiyle ilgili bilgi verir, öneri alırdı.

Şimdi bütün bunların, görebildiğim Maya merkezlerine nasıl yansıdığına bakalım:

Meksika'nın Chiapas adı verilen bölgesindeyim. Guatemala sınırına çok yakın, hani neredeyse "balta girmemiş" diyeceğim tropik ormanların derinliklerinde Palenque adlı merkezde. Mayalar burada "klasik dönemlerini" yaşamışlar, sanatlarının doruğunu yaratmışlar. (200-800 yılları) Kentin tropik ormanın derinliklerinde kurulmuş olması, korunmasına yardım etmiş.

Ağaçlardan dökülen portakal, limon ve greyfurtları ezmemeye, dallardan sarkan hindistancevizlerine, muz salkımlarına kafamı çarpmamaya, palmiyelerin, çiçeklerin bin bir çeşidinden sarhoş olmamaya gayret göstererek taş yapılar arasında ilerliyorum. Çalıların, taşların arasında gezinen yılanlara, çiyanlara, akreplere, adlarını bilmediğim kuşlara, böceklere, soktu mu, adama 'galiba ölüyorum' dedirten bir tür sivrisineklere alıştım artık, onları görmezlikten geliyorum.

İşte "Yazı Sarayı": basamak basamak yine piramit biçiminde bir saray. Piramidin tepesinde iç içe geçmiş odaların duvarları, hâlâ açık seçik görülen kabartma yazılarla dolu. Yazı elemanları (harf demek aykırı kaçıyor) ya geometrik şekillerden, ya insan, hayvan masklarından oluşuyor genellikle. Her yazı elemanı bir kare içinde. Yan yana kareler duvarlar boyu, metreler boyu nakış gibi ilerliyor. Yazının bittiği yerde kiremit renginin egemen olduğu duvar resimleri başlıyor. Hemen karşıda bir başka piramit, tepesinde bir kule -gökyüzünü gözleme kulesi- ve öteki yapılar.

Burada piramitler, tapınaklar, evler daha alçakgönüllü, daha insanca boyutlu. Taş işçiliği, öteki toplumlarınkiyle karşılaştırılmayacak derecede özenli, incelikli. Mayalar neredeyse "mükemmel"in peşinde. Palenque'de yapı sanatında ilk kez kemerlere, kubbelere rastlıyoruz.

Ancak bunlar "yalancı" kemerler, kubbeler. Hiçbir taşıyıcı ya da işlevsel amaçları yok. Öyleyse neden yapmışlar?

Çünkü, bildikleri, evlerini yapmak için kullandıkları yapı tarzını tapınaklara, saraylara taşımışlar.

Bugün bile kızılderililerin yoğun olduğu köylerde değişmeyen ev yapısı, ahşap gövdeden ve palmiye damlardan oluşuyor. Palmiye dallarının ve yapraklarının yağmur geçirmemesi, dayanıklı olması için 45 derecelik bir eğilimle kullanılması gerekli. Bu da evin damına kubbe ya da kemer görünümü veriyor. Mayaların tapınaklarında, saraylarında yaptıkları, bu evleri, palmiye damlanını taştan kopya etmekten ibaret.

Palenque'de eski uygarlıkların kalıntılarının yanısıra Raul Mendoza'yı tanıdım.

Raul Mendoza bir zamanlar arkeolog ve araştırmacıydı. Onu tanıdığımda 63 yaşında ve öfkeliydi.

Bir zamanlar Raul Mendoza, Von Daniken'in hani "Tanrıların Arabaları", "Tanrılarını Ayak İzleri" vb yakın arkadaşıydı bugün ona lanet okuyor. Bir zamanlar, Raul Mendoza, üst üste iki kalp ameliyatı geçirmeden önce, araziye çıkabildiği dönemler...

"Daniken buralara ilk geldiğinde, yöreyi iyi tanıyorum, dil biliyorum diye beni de yanına kattılar. Gece gündüz eşek sırtında tırmanmadığımız tepe, derinliklerine girmediğimiz orman kalmadı. Defterler dolusu not tuttu, binlerce resim çekti. Bir yazarın Mayalarla bunca ilgilenmesi ne güzel diyorduk. Gitti. Aradan yıllar geçince bir de baktık, 'Bu Mayalar uzaydan gelmiştir' diye çıkmaz mı ortaya!"

Mendoza, Daniken'le dostluğunu kanıtlamak için omuz omuza verdikleri resimleri sürüyor önüme "Mayaların, Asya'dan Alaska yoluyla geldikleri de söylendi, uzaydan geldikleri de! Herkes bir şey söylüyor. Daniken'de bağışlayamadığım şey şu uzak meselesini bunca yaygınlaştırması... Adam bizi iyice sömürdü, sırtımızdan iyi para

kazandı."

Şu son iki cümleyi yalnız Raul Mendoza'dan değil, Mayalara tutkun birçok Meksikalıdan duyacaktım. Mendoza, "Daniken ya da başkaları nerden çıkardı şu uzay işini. Daha iyi anlamak istiyorsan buralarda durma. Chichen Itza'ya, Uxmal'a git, Mayaların altın çağını gör" deyince kendimi yine yollarda buldum.

Guatemala sınırından kuzeye, Tabasco bölgesini boydan boya geçip Meksika topraklarının, Meksika Körfezi'ne Atlantik Okyanusu arasında doğuya savrulduğu Yucatan Yarımadası'na vardım. Bölgenin merkezi Merida'da tanıdığım tüm gençler, "Buraya gelen herkes bizlere bugünün gerçeklerine gözlerini kapar, bin yıl öncesinin Mayaların peşinde koşar" diye sitem ettiklerinden, az biraz oyalandım, neden sonra vardım Chichen Itza'ya ve Uxmal'a...

Burada nerdeyse "mükemmel" olanı gördüm.

Yılda bir gün (21 mart) geceyle gündüzün eşit olduğu gün, yukarıdan aşağıya vuran ışığın bir yılına benzemesi için kurulmuş piramidi, Bahar Noktası Piramidi'ni gördüm.

Mayaların yaşamla sanatı, bilimi, nasıl birleştirdiklerini gördüm.

Üç basamak çıkınca başka, beş basamak inince başka ses veren çalgılar gördüm.

Rüzgârın uğultusunu hareketini yönlendiren ölü duvarlardan oluşmuş saraylar, tapınaklar gördüm.

Bütün bunları yüzyıllarca önce yaşamış kızılderililerin gerçekleştirdiğine inanmak istemeyenlerin "Bunlar uzaydan geldiler" demeleri çok kolay. Daniken, Chichen Itza ve Uxmal'daki tanrıların oturuş biçimlerine bakıp (dizler, bacaklar karına çekilmiş, kollar dirsekler sıkışık) "Bu şekilde, ancak bir uzay aracında oturulur" diyor... Bana sorarsanız, tanrı bu: ister bağdaş kurup oturur; ister yan gelir

yatar...

En iyisi biz uzaylıları bırakıp, yine Mayalara dönelim:

Mayaların "mükemmelliğin" peşinde nasıl koştuklarını, yaşamla (tanımla), sanatla bilimi, matematiği, astronomiyi nasıl birleştirdiklerini görmek için Chichen Itza eşsiz bir örnek (Chichen, "kuyunun ağzı" demek. Burada Mayalar 400-600 yıllarında yaşamışlar. 600'de terk etmişler. 200 yıl boş kaldıktan sonra Mayaların Toltek etkisinde bir grubu Itzalar yeniden yerleşmişler. 1200 yılına dek.)

Chichen Itza'da "Ekinoks Sarayı" (Bahar Noktası Sarayı). 365 basamak üzerine kurulmuş bu sarayın her taşı takvime göre yerine konmuş. Piramidin her yüzeyi bir mevsimini simgeliyor. Yılın her gününde basamaklara düşen gölge farklı. Bu gölgelere bakılarak, hasadın nasıl değiştirileceğine, ne ekilip, ne biçileceğine karar veriliyor. Bu piramitteki gölge oyunlarını anlatmak için yeni bir dil icat etmek gerek. Piramidin dibinde toprağa yakın yerde kutsal yılan başı heykeli var. Yılda bir gün (21 mart-geceyle gündüzün eşit olduğu, güneşin bahar noktasında bulunduğu gün) piramidin tepesinden aşağıya öyle bir gölge vuruyor ki, karanlığın (gölgenin) içinde bir ışık, piramidin en tepesinden aşağıya doğru kırıla kırıla inip, aşağıdaki yılan başıyla birleşiyor. Mayalara göre kutsal yılanın gökyüzünden yeryüzüne indiği gün (akıl alacak gibi değil).

Chichen Itza'daki tüm tapınaklar, saraylar, astronomi kulesi, hep Güneş'in, Ay'ın, yıldızların hareketlerine göre hesaplanıp yapılmış. Her basamağın, her yüksekliğin, durup dururken bir alanı bölen ölü duvarların hep bir işlevi var. Örneğin ya belirli bir gölge ve ışık, ya da istenilen bir akustiği sağlamak. Mayalar kendi müziklerini, çeşitli müzik aletlerini geliştirmiş. Aynı çalgının, aynı telinden yer değiştirerek, iki basamak çıkıp, beş basamak inerek farklı sesler elde ediyorlar.

Chichen Itza ya da Uxmal'da bütün bu yapıları süsleyen heykellere, kabartmalara, duvar resimlerine:

Her ne kadar dine yönelik olsalar da, tanrılar, yarı tanrılar, çeyrek

tanrılar hep insan biçimini almış. insan biçimleri gerçekçi bir tutumla özenli ayrıntılarla (giysiler, saç biçimleri, bedenin duruşu vb) ve fantastik boyutlarla ele alınmış. Yalnız tanrıya ilişkin konuları değil, güncel yaşamı, tarımı, savaşları, törenleri, kadınları, çocukları da resimlemişler. Yalnız tanrılanın simgelerine eğilmeyip, bu simgeleri "insanlaştırma" çabası bile artık estetikten söz edebileceğimizi belirtiyor. Artık sanatsal yaratıcılık söz konusu. Bu resimleri, kabartmalan yapanlar kendi seçimlerini, tercihlerini ortaya koyuyor, süslemede, renklemede kendi duygularına, düş ve gerçeklerine yer veriyor. Duvar kompozisyonlarında, özgür tutumu, çizgilerinin inceliğiyle, renklerin, biçimlerin duyarlığıyla, fantastik bir dünya, kendi dünyasını yaratıyor Mayalı sanatçı.

Değerli taşlardan yapılmış ayin maskeleri, çarpıcı, incelikle işlenmiş altın takılar, evde, mutfakta kullanılacak seramik kapkacaklar (seramiğin tapınmak için değil, ev için kullanılması ilk onlarda) estetik kaygusunun Chichen Itza ve Uxmal'daki öteki örnekleri.

Chichen'e, Itzaların gelişinden sonraki Toltek etkisindeki örneklere burada yer vermiyorum, çünkü bunların âlâsını Azteklerde göreceğiz.

13. yüzyıl'ın başlarında kuzeyden güneydeki Meksika yaylalarına inen son kavim Azteklerdi. Dinî inançlarına göre savaş tanrısı kutsal hayvan Kartal'ın, kötülüklerin simgesi Yılan'ı yuttuğu yerde yerleşeceklerdi. Meksika'nın ortasında göller yöresindeki adacıklara bir tepeden bakıp, burayı "Yılan'ı yiyen Kartal"a benzettiklerinde, oraya yerleştiler (İspanyollar, ayru yerde başkent Meksiko'yu kuracaktı.) Yerleşinceye dek avcılıkla uğraşan kavim, yerleştikten sonra askerlikle uğraştı, kısa sürede çevredeki tüm toplumları egemenliğine alıp, 14. yüzyıl'da dev bir imparatorluk kurup sınırlarını genişletti.

Aztekler, kendilerinden önce Meksika vadilerine yerleşmiş tüm uygarlıkların bilgisinden, sanat eserlerinden, başarılarından yararlandılar. Bunlara kendi özelliklerini, kendi kişiliklerini, inançlarını kattılar. En büyük katkıları şehircilik ve heykel alanlarında oldu. Ancak bu alanlara geçmeden, Azteklerin toplumsal yapısını daha yakından tanımakta yarar var.

Özetlersek, Aztekler, yaşamın sürmesi için ölümün gerekliliğine inanmış, bu inanç çerçevesinde çok karmaşık bir yönetim biçimi geliştirmişti. Bu inanç ve sistemde yeryüzünde her şeyde, doğada, tanrılar arasında, insanlar arasında ölesiye bir savaş vardı. insanlığın yok olmaması için tanrıların yaşaması, tanrıların yaşaması için de birtakım insanların ölmesi gerekiyordu. Buradan hareketle toplu kurbanları yerleştirdiler. Köleler, savaş esirleri Güneş Tanrısı'na ve onun oğlu Savaş tanrısı Huitzilopoçli'ye -aynı zamanda Azteklerin koruyucusu- kurban edilirdi. Kendi kendini kurban etmeyi geliştirdiler. Kendi kendini kurban etmeye hak kazanmak büyük bir şerefti, ancak başarılı askerlere bu hak verilirdi.

Kurban etme biçimi, göğsün bıçakla yarılıp kalbin çıkarılmasıydı.

Bütün bu söylediklerimi, Aztek tapınaklarının duvarlarında, görkemli bir taş işçiliğiyle yapılmış kabartınalarda görüyorum: kalbin nasıl çıkarıldığını, tanrı adına en büyük yöneticiye nasıl sunulduğunu vb.

Yucatan bölgesinde olsun, başkent Meksiko yakınlarındaki tapınaklarda olsun, dillerden düşmeyen "top oyunu"nun da tanıtıldığı kabartınaları görüyorum.

Azteklerin geliştirdiği bu ünlü oyunda iki takım, her takımın bir kaptanı var. Büyük bir alanda iki takım el değdirmeden lastik topu kapıp, kaptana veriyor. Amaç, kaptanın topu yüksekte asılı bir halkadan geçirmesi. Kaybeden takım kaptanının kalbi tanrılara sunuluyor.

"Kafatası duvarlar"ı görüyorum: ölülerin gömüldüğü yerin önüne, boydan boya kafatası kabartmalarıyla kaplı duvarlar örüyorlar.

Bu kabartmalar olsun, Antropoloji Müzesi'nde gördüğüm sayısız Aztek heykelinde olsun, olağanüstü büyük boyutlar, sonsuz bir görkem egemen. Azteklerin Mayalardan alıp geliştirdikleri Takvim Taşı (ya da Güneş Taşı) 24 tonluk ağırlığı, 3,60 m'lik çapıyla, ortada dili bıçak gibi dışarda kan ve kalp bekleyen Güneş tanrısı'yla müzenin baş eserlerinden biri. Aztek heykellerini görkemli kılan yalnız boyutları değil. Konunun ele alınış biçimi: asker tanrılar ya da asker insanlar

sonsuz bir güçle (biçimde, çizgide, dokuda) yansıtılıyor.

Azteklerin geliştirdiği şehircilik de, yine inançlarına dayanıyor. Kentin korunması için çepeçevre sular; kolay ulaşım için yolların açılması, kanalların açılması, tuzlu göl sularının kanallara akarsulara karışmaması için barajlar... Bunların yanı sıra getirdikleri bir yenilik, yerleşme alanlarının toplum sınıflarına göre düzenlenmesi. Yöneticiler, din adamları, askerler merkezde. Tüccarlar, yapı ustaları, zanaatkârlar merkezin çevresinde, çiftçiler biraz daha uzaktaki bir yörede, esirler en uzak yörede.

Zanaatkârlar dedim: altın ve gümüş takılar, çeşitli kuş tüylerinden süsler, çeşitli pamuklu dokumalar, kilimler, el yazması kitaplar, kapkacak türünden çok düş ürünü, güneşin doğanın bin bir çelişkisini simgeleyen seramik heykelcikler, aynı zamanda ticaret merkezi olan Aztek kentlerinin ürünü.

Bugün Azteklerin kent yapısını ya da pek çok eserini görmek olanaksız. Çünkü 1521'de bir İspanyol askeri olan Cortez, anavatan İspanya'nın sözünü dinlemeyip tüm Aztek ülkesini ele geçirdiğinde yakıp yıkmadığını bırakmadı. Oysa daha bir süre önce son Aztek kralı, güneşin çocuğu Montezuma, beyaz derili istilacıları görünce, onları tanrı sanıp, tüylü imparator başlığını bile onlara armağan etmişti.

Yirminci yüzyılda bütün bu uygarlıkların var oluş ve bitiş nedenleri çok tartışıldı. Örneğin piramitlerde, Mısır'dan esinlenildiği (oysa zamanlama ve mesafeler açısından olanaksız), bu insanların Orta Asya'dan geldikleri söylendi. Kimi tanrılanın oturuş biçimine bakıp ancak bir uzay aracında böyle oturulacağı, dolayısıyla uzaydan geldikleri bile ileri sürüldü. Nedense kızılderililerin böylesi çarpıcı uygarlıklar yarattığına inanılmak istenmiyordu. Oysa bu topraklarda yaşayan bu insanlar, inançları, yaşantıları, yetenekleri, gereksinmeleri, umutları ve korkuları doğrultusunda özgün uygarlıklar yaratmışlardı.

Teotihuacan, Olmek, Huastek, Maya, Toltek, Zapotek, Mikstek, Aztek... "Hombre de corazon..." Bu "yürek adamları" artık taşlarda yaşıyor...

"Dünün Mayalanını, artık taşlarda yaşayanları gördün. Bugünün Mayalarını tanımak istemez misin?"

Bunu söyleyen Ernesto'ydu.

Ernesto Vazquez: yıllar yılı büyük kentlerde inşaat ve yol işçiliği yaptıktan sonra, şimdi Chichen Itza ve Uxmal'da rehber, çevirmen ve şoför olarak çalışıyor. Tanıdığım günden beri, "Ben Meksikalı değilim, Mayayım" diyen Ernesto böyle bir ipucu verir de ben durur muyum: tutturdum beni bir kızılderili köyüne götür, orada bırak diye. Aradı taradı sonunda Tahmec yakınlarında bir köyde kalabileceğime karar verdi. "Ben kocakarılarla konuşur, işi hallederim" dediğinde hâlâ bir şey anlamış değildim.

Tahmec, Merida kentiyle Chichen Itza arasında binlerce köyden biri. On haneden oluşuyor. Hane dediğim, her köyde değişmeyen yapı tipi. Çimento diye bir şey yok. Evlerin gövdesi ağaçtan, damları palmiye yapraklarından. Evlere yaklaşmama, içlerinde yaşamama henüz vakit var. O gün geldiğinde Ernesto, sen dışarda bekle deyip, bir eve girdi. Evin en yaşlı kadınıyla uzun uzun konuştu. Sonunda tamam burada kalabileceksin, dedi. Bütün bu konuşma sırasında tüm kadınlar Ernesto'nun çevresine toplanmıştı. Her ağızdan bir söz çıkıyordu. Evin tek erkeği oturduğu ağacın dibinden kıpırdamamış, ağzını bile açmamıştı. Açıkladılar:

"Mayalar anaerkil bir toplumdur. Bu yüzden, bugün bile geleneklerine bağlı kızılderili köylerinde kadının, en yaşlı kadının sözü geçer. Mayalarda aileyi sürdüren ha bire savaşlarda ölen erkek değil, evi bekleyen, çocuk doğuran, tahıl üreten kadındı. Bugün de evde bir yabancı konuk edilecekse, herhalde erkeğe soracak değiliz."

Önce çocuklarla arkadaş olduk. Simsiyah, yağlı gibi duran parlak saçları, çekik mi çekik kara gözleri, çıkık elmacık kemikleriyle çevremi alıverdiler. Yüzleri taşlarda gördüğüm yüzlere benziyor. Dil sorununu, el hareketleriyle ve her birimiz avaz avaz adlarımızı haykırarak çözümleyiverdik. Yalnız, arada bir anlaşmazlık mu oldu ne, kimileri Ernesto'ya bir şeyler sorup duruyor adını söylemeden önce. Meğer, "Hangi adımızı söylesek" diye sorarlarmış. Açıkladılar.

"Bugün bile bu köylerde herkesin iki adı vardır. Biri zoraki adımız, Hıristiyan, İspanyol adları, okulda, askerlikte, memurluktaki adımız, öteki atalardan kalma, doğumda aile büyüğünün kulağımıza fısıldadığı Maya adımız."

Çevredeki çocukların Maya adları şöyle: Şikanlun (Sarı Çiçek) Lolaha (Su Çiçeği), Zaknikte (Beyaz Çiçek), Boluk (Güçlü), Kantun (Sarı Taş), Hoş (Ağaç) vb...

Ernesto gittikten sonra, sonuna dek kim kimin nesi tam olarak öğrenemediğim kalabalık bir ailenin içinde, kafamdaki yüzlerce bilinmeyenle kalakalmıştım. Erkekler evde yoktu. Çocukların hiçbiri okula gitmiyordu. (Meksika'da okuma yazma oranı yüzde 70). Çünkü işleri vardı: tarlalara yemek taşımak, küçük çocuklara, bebeklere bakmak, evi onarmak vb. Kadınlar benimle ilgilenmeyi bitirince işlerine (yemek pişirmeye, kilim dokumaya, dikiş dikmeye, çamurdan kap-kacak yapmaya vb) döndüler.

İşte, peşimdeki çocuklar ordusuyla, köyün her evine girip çıkarak gördüklerim:

Evlerin çoğu tek odalı. Odanın içi boş. Eşya diye bir şey yok (Mayalarda da eşya geleneği yok). Ne var ne yoksa giyecekten battaniyeye, her şey duvara asılı ya da duvarın içinde oluşturulan oyuklara, raflara korunuş. Nerde yatacağız diye aldı mı beni bir düşünce...

Akşam olunca sorun öyle kolay halledilecekti ki şaşıp kalacaktım. Duvarda asılı onca şey arasında meğer hamaklar da varmış. Hamağın bir ucu, karşı duvardaki bir çengele asıldı mi, oldu size yatak. Bir kişilik olduğu gibi, dört, beş kişilik hamaklar da var. İnanın kuştüyü yataktan daha rahat! Hamakta yatılıyor, hamakta oturuluyor, hamaklarda sohbet ediliyor ya da nakış işleniyor. Hamaktan kalktınız mı, çengele astığınız ucu götürüp, öteki ucun üzerine asıyorsunuz, oda yine boşalıyor...

Odanın dört köşesinde dört kalın ağaç kütüğü var. Mayalarda dünyayı

dengede tutan, kökü toprağın altındaki 13 kötü tanrıya, dalları göğe, Güneş'e, Ay'a, Venüs'e, yıldızlara, iyi tanrılara ulaşan kutsal ağacı simgeleyen kütükler. Bugün bile her çocuk doğuşta, her çift evlendiğinde bu dört ağaç arasında dolaştırılıp dua ediyorlar.

Mutfak ve tuvalet evin dışında. Onlar da ahşap, tepeleri palmiye dallarından. Mutfak, camsız penceresiz. Yaz, kış kapısı kapanmıyor, pencere boşlukları camlanmıyor. Havadar mı, havadar...

Her evin yanı başında bir ya da birkaç tane daha küçük ev dikkate çarpıyor. Bunların kiminde hiçbir yaşantı izi yok. Çocuklara nedir diye sordum. Kız çocuklarını işaret ediyorlar, ellerini havaya kaldırıp "büyüyünce" diye, kucaklarında bebek sallar gibi yapıp "anne olunca" diye anlatmaya çalışıyorlar. Gerisini daha sonra Ernesto'dan öğrenecektim. Hani bizde kızlar gelin gider ya. Meksika'nın kızılderili köylerinde damatlar kız evine damat geliyorlar. Evde evlenecek kızı olan her aile, kendi evinin yanında daha küçük bir başka ev kuruyor, mesele damadın gelmesini beklemeye kalıyor.

Bahçe bahçe, ev ev dolaşırken, ansızın benim çocukların arasında bir telaş, bir şamata. Oğlanların birine "git" diye, "gitme kal" diye işaretler, itişip kakışmalar. Oğlan iki dere arasında, kâh alıp başını gidiyor, kâh yanımıza geliyor. Bir ara hepsi bir şeyler söyleyip, hepsi birden sustu. Anlaşıldı, bir karar aldılar. Elimden çekiştiriyorlar. Bunu da anladım: her nereye gidilecekse birlikte gidiyoruz. Gittik, gittik, köyün dışına çıktık. Sonunda vardığımız yerde yan yatmış yüzlerce palmiye dalı ve çevresinde çalışan bir sürü adam gördük. Söz konusu oğlan hemen gömleğini çıkarıp öteki adamlanın arasında yerini aldı.

Demek ki çalışma saati geldi. Zincirleme bir düzen kurulmuş. Biri yaş dallarla kuruları birbirinden ayınıyor. Öteki dalı iki bacağının arasına yerleştirip, yaprakların hemen dibini bıçakla çiziyor. Bunu yapabilmesi için bir başkasının upuzun dalı yavaş yavaş çekmesi gerekiyor. Bir başkası çizilmiş dalı alıp yapraklarını tam aksi yöne büküyor. Dümdüz hale gelen palmiye dalları üst üste istifleniyor.

Palmiye dallarından oluşan duvar yükseldikçe yükseldi gözümün önünde, taa kamyonlara yüklenip kentlere doğru uzaklaşıncaya dek. yalnız dam yapmaya yaramıyordu bu dallar. (Yağmurda bile su

geçirmediklerine tanık olacaktım.) Çanta, şapkadan tutun kozmetik, ilaç sanayiine, yemek yağına, kocakarı ilaçlarına her derde devaydı bu dallar. Palmiyenin baş tacı edilmesi bundan.

İş bitiminde çocuklarla köye dönerken neler yaşamadık ki! Yolda önümüze dev bir yılan çıkınca çok güldük. Onlar neden güldü bilmem ama, ben onlar gibi yapmak için güldüm. (Sonradan öğrendim: insan her yılan gördüğünde kocası, karısı ya da sevgilisi onu düşünüyor demekmiş. İyi mi düşünüyor, kötü mü, orasını pek anlayamadım.)

Köstebek avlamak için havanın kararmasını bekledik. Işıkta görünmüyorlar. Pişirildi mi harika olurmuş (yemedim). Sebzeden, meyveden oluşan gıdalarını dengelemek için köstebek, kuş, vahşi hindi yakalayıp yiyorlar...

Sonra çocuklar bana "koa”larını gösterdiler. Her çocuğa verilen ilk armağan: ucu kıvrık bıçaklar... Sonra köpeklerini tanıştırdılar: çocuklara verilen ikinci armağan. İlki doğadan yararlansınlar diye ikincisi dostluğu tanısınlar diye.

Akşam eve vardığımızda yetişkinlerin kendi aralarında, çocuklarla konuştuklarından farklı bir biçimde konuştuklarını gördüm. Açıklaması birkaç gün sonra Ernesto'dan geldi: "Meksika'da resmi dil, mecburî dil İspanyolca'dır ama, 76 dil, 200'e yakın lehçe vardır ülkede. Bakma okullarda öğretilmediğine, yaşlılar kendi aralarında inat edip sürdürüyorlar Maya dilleriyle konuşmayı, hem de çocuklarına öğretmeyi."

Akşam yemeğini, kalacağım evin orta yerine, yere serilmiş bir hasır üzerinde on, on beş kişi birlikte yedik: mısır unundan yapılmış "tako"lar ve "tako"nun içine koyulacak bol biberli yeşil bir sos (bulamaç da diyebilirsiniz). Yeşil soslu "tako"lara dilimi değdirmemle, yanıp tutuşmam bir oldu. Ben gözyaşları, ev sahipleri kahkahalar içinde yemeği bitirdiğimizde, ben içimden "bu gece yine açız" diyordum ki, ortaya bir renk cümbüşü geldi. Meyvenin bin bir türü. Bir bana bir sana diye diye, bir ananas, iki hindistancevizi üç mango ve adlarını bilmediğim bir sürü meyve yedim.

Ernesto'nun "kocakarı" dediği evin en yaşlı kadını, bir şişe getirip koyunca ortaya, bir alkıştır koptu. Aralarında konuştuklarından tek kelime bile anlamadığım için, ben şaşkın şaşkın 230 bakınıyorum. Şişe açıldı. Herkes ortadaki hindistancevizlerinden kaptı. Bana da işaretlerle "sen de bizim gibi yap" diye anlattılar. Sonra hepimiz, çocuklar ve yetişkinler, elimizdeki hindistancevizlerinin tepesini "uçurduk." İçindeki koskoca çekirdeği, meyveyi hiç bozmadan çıkardık. Çekirdekten arda kalan çukurun içine şişedeki tekiladan döktük. Küçük kaşıklarla, meyvenin içindeki etli kısımları kazıyıp o tadına doyulamayacak meyveyle içki karışımı yedik, içtik.

Bütün bu yemek faslı kahkahalar içinde, keyif içinde üç saate yakın sürmüştü. Gerek "sofra" toplanırken, gerek daha sonra hamaklar gerilirken, beni hiçbir işe karıştırtmamışlar, işaretle otur otur, diyerek rahat ettirmeye çalışmışlardı.

Hamaklar gerildiğinde, benimkini gösterdiklerinde (odanın tam ortasındaki tek kişilik bir hamak), odada dokuz kişi yatacağımızı anladığında, odarun, kahkahaların sıcaklığı, yediklerimizin içtiklerimizin verdiği sıcaklık giderek yükseldiğinde, dışarda yatmak için izin istedim. Herkes birden ayaklandı. Benim hamağı yakaladıkları gibi dışarı, iki palmiyenin arasına asıverdiler.

O akşam, hamağa uzanmış yıllanmış toprağın kokusunu, bilmediğim, tanımadığını, görmediğim kuşları, böceklerin büyülü seslerini dinlerken, palmiye dallarının arasından gökyüzünü, yıldızları seyrederken, gece sanki hiç gelmeyecek gibiydi. Ve ben bin yaşındaydım ya da daha dün doğmuştum.

Yucatan bölgesindeki kızılderili köylerini tek tek geride bırakıp, doğuya ilerliyorum. Meksika topraklarının bitip, Atlantik Okyanusu'nun başladığı yere doğru... Karanın denizle buluştuğu yerin adı Cancun (Maya dilinde: kırlangıç yuvası). Önce sünger gibi delik deşik kalkerli bir arazi, sonra uçsuz bucaksız kumsal. Kumsalda elbette palmiyeler. Kimi hızını alamamış, denizden bile fışkırıyor... Cancun bölgesinin merkezi Cancun kentine varmamla şaşkına dönmem bir oldu. Ne kumsal kaldı, ne palmiye. Karşımda yalnız gökdelenler. Kübik biçimlerde, üçgenler, altıgenler, kilometrelerce yükselen beton ve çelik yığınları. Düşümde Gökova can çekiyordu. Ama düşlerin sırası değil gerçeklere bakalım.

Burası Meksika'nın tatil merkezi. Yılın 12 ayı ikliminin denize girmeye elverişli olması, sonsuz geliştirilmiş su sporları, dalma ve balıkçılık olanakları, sualtı müzeleriyle belli bir tür turist için idealdi. Turist dediğim yerli turistler değil. Çoğunlukla Amerikalı, Miami'den buraya günübirlik uçak seferleri var (bir saatlik uçuş). Bilgi toplamak için bile bu beton ve çelik yuvasında barınamayacağını anlayınca, kendimi Cancun bölgesindeki tek adaya, Cozumel adasına attım...

Cozumel Adası, Karayip Denizi'nde Küba'ya ve Jamaika'ya bakan 65 kilometre uzunluğunda, 50 kilometre genişliğinde bir ada. Yukarıda belirttiğim doğal özelliklere burada bir de denizin dibinde bitmek tükenmek bilmeyen mercan tabakaları, mercan adacıkları, mercan mağaraları ekleniyor. 1968 yılına, buraya turistik yatırım yapılana dek, adanın nüfusu üç binmiş. Bugün 50.000... Neyse ki, en yüksek otelin boyu üç katı geçmiyor henüz.

Cancun bölgesi, Meksika'ya gelen turistin yarısını karşılıyor. Öteki yarısını ise, Pasifik kıyısındaki Acapulco ve çevresiyle, iç bölgelerdeki eski uygarlıkların merkezleri... Meksika'ya gelen turistlerin yüzde doksanına yakın bir bölümü Amerikalı. Amerikalıların aynı doğal çevreye, 1.000 kat daha gelişmiş bir altyapıya sahip olan kendi kıyılarını bırakıp buraya gelmelerinin tek nedeni, doların pahalı, pesonun ucuz olması. Cozumel Adası'nda rastladığım Amerikalılarla konuştukça bir şey daha öğreniyorum: emekliye ayrılan pek çok Amerikalı gelip Meksika'ya yerleşiyor.

Penito, Cozumel Adası'nın yerlilerinden ve arkadaşım. Adanın 3.000 kişilik halini de iyi biliyor. Üç günlük dostluğumuzun sonunda, "Artık değil bu adayı, kendimi bile tanıyamıyorum" dedi.

Neden sonra ekledi: "Öyle yabancılaşmışım ki kendime, çevreme, yöreme... Ama yalnız ben mi? Her Meksikalı yabancılaşmıştır kendine, çevresine, yöresine. Hem yalnız bugün değil, yüzyıllardan beri..."

Yabancılaşmaların sonucu yalnızlık değil mi? Soruyu sormak gereksiz, öyle... Gerisini düşünmeme fırsat yok, Penito, ekliyor: "Bir tek o yaramaz beş gün... Yaramaz beş gün mü? "Bilmiyor musun?" diye

şaşırdı Penito. "Meksika yolculuğunun sonuna gelmişsin, beş yaramaz günü bilmiyor musun?"

Biliyordum, ama yazmaya fırsat olmadı: beş yaramaz gün ya da beş hayırsız gün Mayaların 365 günlük Güneş takvimiyle 360 günlük Ay takvimi arasındaki fark. Hani her günün ayrı bir adı vardı ya, işte o adı olmayan beş gün. Her yörenin, her köyün “fiesta" ilan ettiği beş gün (senenin herhangi beş günü olabilir).

"Bir tek o beş yaramaz günde kendimi tanıyorum, kim olduğumu, ne yaptığımı yalnız o günlerde biliyordum. Yılın geri kalan günlerinde bilmiyorum."

"Oysa ben fiestalarda kim olduğunuzu unutuyor, kendinizi kaybediyorsunuz sanmıştım" demedim..

20 günde gittiğim yolu (başkent Meksiko'dan, Karayip Denizi'ne) birkaç saatlik uçak yolculuğuyla geri dönüyorum.

Hangi gökyüzünde uçarsanız uçun, uçakların içi hep birbirine benziyor. Kişiliksiz renksiz... Aşağılara bakar gibi yapıp Meksika'nın yörelerini, insanlarını, Meksika'da yaşadıklarımı toparlamaya çalışıyorum:

Cancun'un gökdelenleri, "turizm cenneti"nde ben kimim, neyim diye soran Penitolar çoktan gerilerde kaldı bile. Hele şu saatlerde ulusal içki tekilaya sığındıysa, soru bile sormuyordur Penito...

Yucatan'a da şimdi akşamı iniyordur. Chichen Itza'daki Yağmur tanrısı, Ay tanrısı, Güneş tanrısı, Yılan Tanrısı, Jaguar Tanrısı nasılsa gözlerini kırpmayacaklar bu gece de... Ama Sarı Çiçek, Beyaz Çiçek, Su Çiçeği, haydi siz yataklarınıza, doğru hamaklarınıza! Sabah kilisenin çanıyla uyanacak, palmiye dalı bükmeye gideceksiniz.

Galiba Chiapas'ın üzerinden uçuyorum. Uzanıp birkaç yıldız yakalayıp aşağıya atsam Ernesto'nun eline geçer mi acaba? Belki o zaman “60

yıldır böyle gelmiş böyle gidiyor, hepimiz koyun gibiyiz, hiçbir şeyin değişeceği yok" demekten vazgeçer...

Tabasco'ya yağmur yağıyor saruyorum. Ölülere sunulan yemekleri, yaşayanlar çoktan hazmetmişlerdir bile. Her neyse bu yıl da ölülerle yeni doğanlar tanıştılar ya.

Villahermosa, gecenin içinde, tropik ormanların dibinde nasılsa görünmez. Ama "tüm ölüleri için şarkı söyleyip dans edenleri" görmesem de duyar gibiyim... Kentteki jinekologlar kongresi de sona ermiştir artık ve jinekologlar yine hüsran içindedir. Çünkü kürtaj yasası çıkmadı. Nüfus artış oranı yine yüzde dördün altına düşmeyecek. Her yıl yine binlerce kadın çocuğunu düşürmek için ölecek ve ölüleri için şarkı söyleyenler çoğalacak.

Başkent Meksiko'nun ışıkları göründü. Dünyanın en kalabalık kenti bitmek bilmiyor... Üniversiteli 300 bin öğrencinin bir bölümü hâlâ tartışıyordur geleceği nasıl oluşturacaklar diye. Kentin konuşan duvarlarından umudu aldılar ya... Hıristiyan meleklerin, Aztek tanrılanının ve gökdelenlerin arasında “ben kimim?"in yanıtını arayanları seçebiliyorum: "Ne kızılderiliyim,ne İspanyol, ne Meksikalıyım" diyenleri... Damarlarının kaçta kaçında soylu İspanyol kanı taşıdığını hesaplayanları... "Bak şu çocuklara, bak şu yüzlere, taşlardaki Mayalardan ne farkları var" diyenleri...

Kente indim.

Fiestaların tümü çoktan sona ermişti. Şimdi artık herkes yalnızlığına yabancılığına geri dönebilirdi. Meksiko'da bir yabancı olarak ben, sokaklara terk edilmiş tüm maskeleri tek tek topladım. Bu umuttur, bu umutsuzluktur, bu dündür, bu yarındır, bu gözyaşı, bu kahkahadır, bu ölümdür, bu yaşamdır, bu çiçektir, bu dikendir diye diye...